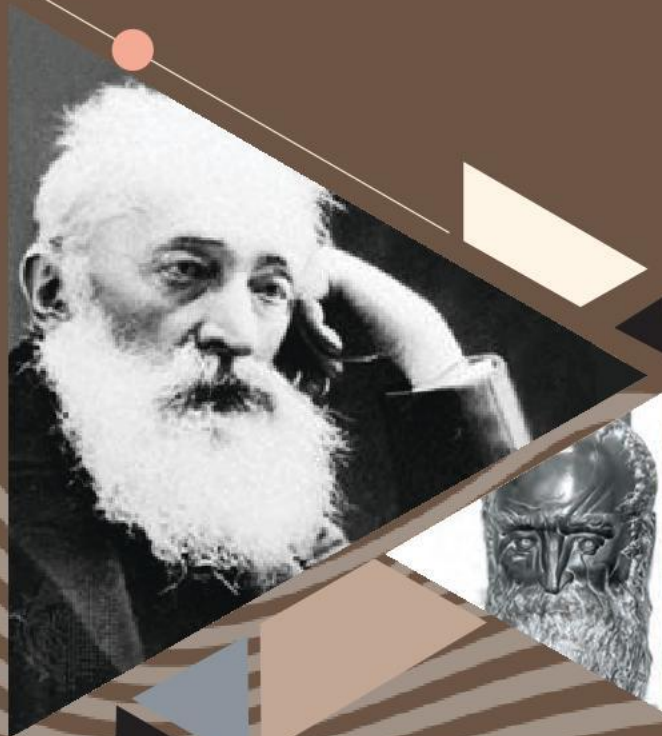

CONFERINȚELE HASDEU: STUDII ȘI COMUNICĂRI (2016-2023)

CONFERINȚELE HASDEU
STUDII ȘI COMUNICĂRI

Colecția *Hasdeiana*

Colecția *Hasdeiana* a Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu” este constituită cu scopul de a oferi lecturi profesionale de referință dedicate activității și moștenirii culturale a dinastiei Hâjdău-Hasdeu. Publicațiile incluse în colecție valorifică studii și cercetări din domeniul biblioteconomiei și al altor discipline socioumane, contribuind la recuperarea, promovarea și interpretarea critică a operei acestei dinastii ilustre.

Colecția va reuni o gamă variată de publicații, precum monografii, cataloage, materiale ale conferințelor științifice, rezumate ale comunicărilor, culegeri de studii și articole, precum și alte lucrări cu valoare documentară și științifică.

Pentru o sistematizare a aparițiilor editoriale, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” a constituit și alte colecții prin care se vor pune la dispoziție elaborări, sinteze, descoperiri inteligente și esențiale pentru bibliotecari și publicul larg, precum *Antologii*, *BiblioEseu*, *Bibliographica*, *Chișinăuiana*, *Colecția de buzunar*, *Dialoguri*, *Exegeze literare*, *Inedite*, *Professional*.

**BIBLIOTECA
MUNICIPALĂ
B.P. HASDEU**

Calea ta spre cunoaștere!

Secția
STUDII ȘI CERCETĂRI

CONFERINȚELE HASDEU: STUDII ȘI COMUNICĂRI

(2016-2023)

**Chișinău
2026**

Lucrarea este editată cu suportul financiar al Primăriei Municipiului Chișinău, sub egida Direcției Generale Cultură și Patrimoniu Cultural a Consiliului municipal Chișinău.

Aprobată de Consiliul științific-editorial al Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”, proces-verbal nr. 4 din 26 iunie 2026.

Responsabili de ediție: dr. Mariana Harjevschi, dr. hab. Elena Ungureanu

Alcătuitor și îngrijitor al volumului: dr. hab. Elena Ungureanu

Organizatori ai conferințelor: dr. Mariana Harjevschi,

Alexandru V. Moraru, Maria Pilchin

Redactor: dr. hab. Elena Ungureanu

Corectori: Zinaida Tâmbur, Elena Taragan

Selecția fotografiilor: Elena Ungureanu, Nadejda Mășcăuțanu

Pregătire pentru tipar: Ivan Pilchin

Copertă: Olga Chirița

Machetare: Octavian Tverdohleb

Responsabilitatea pentru autenticitatea materialelor publicate în acest volum revine autorilor. În citatele utilizate este respectată ortografia surselor originale și/sau preferința autorilor pentru o anumită ortografie.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții din Republica Moldova

Conferințele Hasdeu: Studii și comunicări : (2016-2023) / Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Secția Studii și Cercetări ; responsabili de ediție: Mariana Harjevschi, Elena Ungureanu ; alcătuitor: Elena Ungureanu. – Chișinău : [S. n.], 2026 (Bons Offices). – 253 p. : fot. color. – (Colecția „Hasdeiana”, ISBN 978-5-36241-894-6).

Ref. bibliogr. la sfârșitul art. – Cu suportul financiar al Primăriei Municipiului Chișinău. – [75] ex.

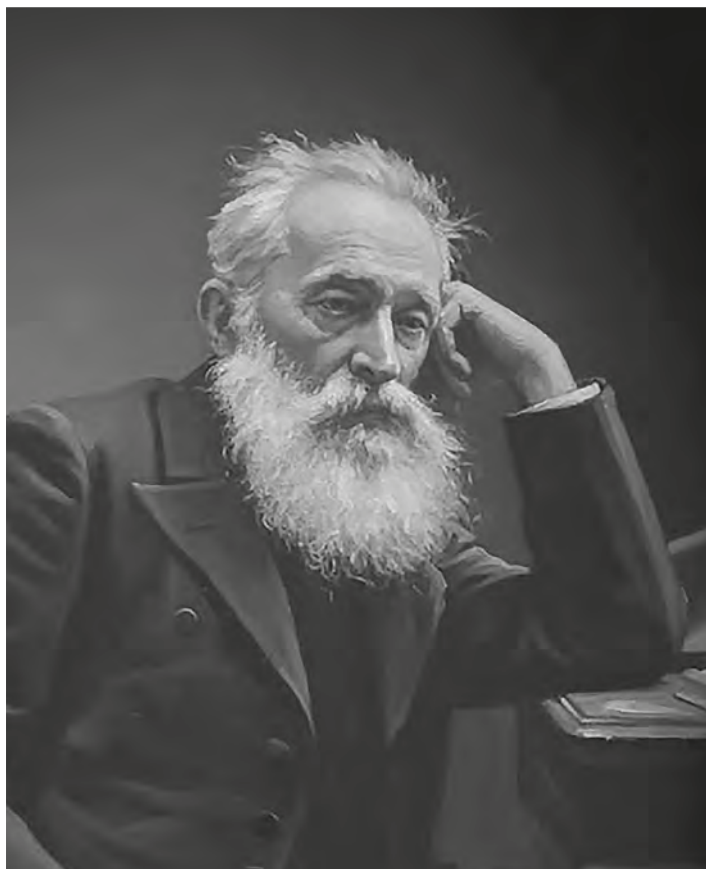
ISBN 978-5-36241-895-3.

Text : nemediat.

Tipar: Bons Offices

Prezentul studiu este pus la dispoziție prin Licența Atribuire – Necomercial – Distribuie în Condiții Identice 4.0 Internațional (CC BY-NC-SA 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.ro>

Bogdan Petriceicu HASDEU
(1838-1907)

Cuprins:

Notă asupra ediției	7
Dinastia Hâjdău-Hasdeu: origini, formare, continuitate.....	10
<i>Valentin CONSTANTINOV.</i> La obârșia Hâjdeilor. Reprezentanții neamului din sec. al XVII-lea	11
<i>Vasile MALANEȚCHI.</i> Orașul adolescenței lui Bogdan Petriceicu Hasdeu.....	26
<i>Octavian ONEA.</i> A propus, ori s'a opus, B.P. Hasdeu premierii „Teatrului” lui I.L. Caragiale?	41
<i>Irina NECHIT.</i> Prezența lui B.P. Hasdeu la inaugurarea Teatrului Național din Chișinău (6 octombrie 1921)	82
<i>Maria BESCUI.</i> Bogdan Petriceicu Hasdeu și C.I. Istrati, prieteni-medium	89
<i>Felician POP.</i> Bogdan Petriceicu Hasdeu – Iulia Hasdeu: filiație și adorație	97
<i>Crina DECUSARĂ-BOCȘAN.</i> Destinul nestins al Iuliei Hasdeu	102
 B.P. Hasdeu – istoric, filolog, filozof, bibliotecar	105
<i>Liliana ROTARU.</i> Metoda în cercetarea istorică în concepția lui Bogdan Petriceicu Hasdeu	106
<i>Teodor CANDU.</i> Contribuția lui Bogdan Petriceicu Hasdeu la dezvoltarea arhivelor în vechiul regat	145
<i>Dumitru CĂLDARE.</i> B.P. Hasdeu: dimensiuni privind rolul personalității în istorie	153
<i>Adriana UNGUREANU.</i> Filozofia economică a enciclopedistului B.P. Hasdeu	159
<i>Mariana HARJEVSCHI.</i> Bogdan Petriceicu Hasdeu – bibliotecarul.....	177
<i>Veronica T. COSOVAN.</i> Dinastia Hasdeilor în universul bibliofiliei	181
<i>Adriana UNGUREANU.</i> O statuie spirituală pentru B. P. Hasdeu, ca părinte al transdisciplinarității în România	184
 Imaginarul hasdeian în reprezentări literare	193
<i>Tatiana BOTNARU.</i> Bogdan Petriceicu Hasdeu – deschizător de drumuri în cercetarea mitologiei autohtone.....	194
<i>Ivan PILCHIN.</i> Reprezentări ale naturii în opera poetică a lui B.P. Hasdeu.....	203
<i>Maria PILCHIN.</i> „Hasdeu: duhuri” de George Cornilă sau relectura unui enciclopedist.....	208
<i>Oxana GHERMAN.</i> „Răzvan și Vidra”: formula romantică a dramatismului interior	216
<i>Liliana JUC.</i> Bogdan Petriceicu Hasdeu despre „frunza verde” în literatura populară	225

<i>Elena ȘENDREA.</i> Centrul de Hasdeologie: două decenii de activitate (1998-2018)	230
 Conferințele Hasdeu organizate de Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” (2016-2023).....	236

Notă asupra ediției

Prezenta lucrare completează seria volumelor editate de Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” dedicate familiei ilustrului savant, scriitor, publicist, istoric și om politic, lingvist de origine basarabeană B.P. Hasdeu, considerat una dintre personalitățile de vârf ale culturii române din toate timpurile. Este vorba de volumul *Contribuții la studierea vieții și activității membrilor familiei Hâjdău-Hasdeu* (selecție, prefață și îngrijirea textelor: Pavel Balmuș / Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul Național de Hasdeologie, 2002) și volumul *Moștenirea literar-spirituală a dinastiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu în bibliotecile chișinăuene: Catalog-bibliografie* (alcătuitori: Clara și Pavel Balmuș / Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul de Informare și Documentare „Chișinău”, 2007). O altă contribuție a fost biobibliografia Iuliei Hasdeu elaborată de Crina Decusară-Bocșan / Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” (2008).

Lucrarea de față constituie o revenire la figura marelui enciclopedist și o aducere a operei acestuia în actualitate. Scopul de bază al acestui volum este promovarea cunoștințelor despre dinastia de cărturari Hâjdău-Hasdeu și în special accentuarea importanței și necesității studierii operei hasdeiene.

Lucrarea cuprinde o selecție de comunicări prezentate în cadrul conferințelor științifice organizate la Sediul Central al Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu” în perioada anilor 2016-2023, o parte dintre care au fost publicate în revista *BiblioPolis* (organizate de către dr. Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru și Maria Pilchin). Materialele au fost grupate tematic în trei capitole distincte.

Capitolul *Dinastia Hasdeu: origini, formare, continuitate* oferă cititorului file importante despre familia și anturajul lui B.P. Hasdeu. Studiul cercetătorului Valentin Constantinov trece în revistă o suită întreagă de personalități, referindu-se, în special, la reprezentanții neamului Hâjdienilor din secolul al XVII-lea (Efrim Hâjdeu, Ștefan Hâjdău, Alexandra/Ruxanda Petriceicu, sora lui Ștefan Petriceicu, Nicolae și Iancu Hâjdeu, Tadeu Hâjdeu, Iancu Gheorghe Hâjdeu). Vasile Malanețchi (d. 2025) amintește de perioada când Hasdeu s-a

aflat la Chișinău, orașul adolescenței care a lăsat urme în formarea sa intelectuală și emoțională. Cercetătorul Octavian Onea varsă lumină în dilema ce a vizat subiectul propunerii/opunerii lui Hasdeu de a premia dramaturgia lui I.L. Caragiale, aducând în atenția cititorului date inedite de arhivă. Scriitoarea Irina Nechit relatează despre o dată remarcabilă din biografia lui Hasdeu – 6 octombrie 1921, când acesta a participat la inaugurarea Teatrului Național din Chișinău. Maria Besciu pune sub lupă prietenia dintre scriitorul Hasdeu și doctorul C.I. Istrati (care a devenit ulterior profesor universitar de chimie, manualul său de chimie fiind tradus și cunoscând în Franța 25 de ediții), evidențiind valoarea colaborării spiritelor înrudite cognitiv. În același capitol, Felician Pop și Crina Decusară-Bocșan evocă cu multă căldură relația protectoare dintre B.P. Hasdeu și fiica sa Iulia.

Un capitol aparte, *B.P. Hasdeu – istoric, filolog, filozof, bibliotecar*, cuprinde câteva studii care descriu interesul manifestat de enciclopedist față de științele umaniste: filozofia, lingvistica, istoria, sociologia, economia, politologia, psihologia, biblioteconomia etc. Conferențiarul universitar Liliana Rotaru, dr. în istorie, discută foarte aplicat despre metoda cercetării istorice în concepția lui B.P. Hasdeu, care dă măsura pregătirii sale profesionale. Dr. în istorie Teodor Candu relevă incommensurabila contribuție hasdeiană la dezvoltarea instituțiilor arhivistice în regatul României. Remarcând importanța imaginii personalităților în istorie, dr. Dumitru Căldare o proiectează dinspre și înspre somptuoasa figură a lui Hasdeu. Adriana Ungureanu este interesată de un aspect subtil, insuficient tratat în literatura de specialitate, și anume elementele de filozofie economică în opera marelui cărturar. Problematika biblioteconomi-că a reprezentat o constantă în viața și activitatea marelui savant, acesta aflându-se în postura de bibliotecar al Universității din Iași în 1858-1863, despre care au scris anterior Liviu Papuc, Lăcrămioara Chihaiia ș.a. De această dată, perioada în care a activat pe post de bibliotecar este readusă în actualitate de dr. Mariana Harjevschi, autoarea unui microstudiu dedicat lui Hasdeu, administratorul de bibliotecă publică. Veronica T. Cosovan invocă marele respect față

de cartea veche și rară a reprezentanților dinastiei Hasdeu. Adriana Ungureanu elogiază figura lui Hasdeu ca unul dintre primii învățați care a pledat pentru transdisciplinaritate în spațiul românesc.

Capitolul *Imaginarul hasdeian în reprezentări literare* este inaugurat de studiul Tatiane Botnaru, care reliefează marelui Hasdeu calitatea de deschizător de drumuri în studiul mitologiei. Ivan Pilchin, șeful Secției activitate editorială a BM, relevă câteva imagini fabuloase ale naturii în opera poetică hasdeiană. Scriitoarea Maria Pilchin propune o relectură a lui Hasdeu prin prisma biografiei romanțate, analizând romanul lui George Cornilă „Hasdeu: duhuri”. Dr. Oxana Gherman revine cu o analiză a bine-cunoscutei piese *Răzvan și Vidra*, accentuând formula romantică a dramatismului personajelor. Liliana Juc, șefa filialei „Târgoviște”, analizează viziunea lui Hasdeu asupra motivului frunzei verzi în literatura populară.

În cronică semnată de Elena Șendrea, *Centrul de Hasdeologie: două decenii de activitate*, este prezentată o sinteză a activității centrului din cadrul Bibliotecii Municipale între anii 1998-2018.

Lucrarea se încheie cu o listă a tuturor comunicărilor la conferințele cu tematică hasdeiană, organizate la Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” în perioada 2016-2023, însoțite de secvențe fotografice de la evenimentele dedicate.

Alcătuitorul

Dinastia Hâjdău-Hasdeu: origini, formare, continuitate

*Busturile lui Tadeu, Boleslav, Bogdan, Alexandru și Iulia
(sculptor: Valentin Vârtosu),
aflate în colecția Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”*

LA OBÂRȘIA HÂJDEILOR. REPREZENTANȚII NEAMULUI DIN SEC. AL XVII-LEA

Conf. univ., dr. hab. Valentin CONSTANTINOV
Universitatea de Stat din Tiraspol (cu sediul la Chișinău)

Primul dintre Hâjdeii cunoscuți nouă apare în acte în 1622. Se numea David Hâjdău și avea patru fii, dintre care unul era Efrem¹. Își avea casa în ținutul Hotin. Despre soția sa nu avem prea multe știri, însă, după toate probabilitățile, se trăgea din vechile neamuri boierești de aici. Dintre urmașii săi, Efrim s-a manifestat în modul cel mai expres. S-a căsătorit, conform lui Sever Zotta, cu o fiică a unui Căpotici și mai apoi cu o fiică a vornicului Hruș². În perioada respectivă se formează și sistemul de alianțe cu cele mai importante neamuri moldovenești, a cărui relevanță o vom vedea la urmașii săi. Efrim Hâjdeu se va înrudi cu neamuri de boieri vechi moldovenești și va intra în complicatul sistem al clanurilor de aici, implicându-se și în numeroasele lupte, confruntări și bătălii a căror miză era, desigur, „dulcea domnie din Moldova”. În același sistem de clan intrau de exemplu și Jorăștii. Neamul Jora se înrudea cu familia Barnovschi. Simion Jora³ a fost căsătorit cu Anița Barnovschi, probabil, soră a lui Dumitru Barnovschi⁴ și mătușă a lui Miron Barnovschi⁵. Înrudirile cu domnul „de țară și fără cuconi”⁶ i-au permis lui Gheorghe Jora să facă o carieră frumoasă pe timpul domniei lui

¹ Zotta, S. Spița neamului Hâjdău. În: *Arhiva Genealogică*, II, Iul.-Sep., 1913, p. 139.

² *Ibidem*, p. 140.

³ Nota genealogică despre Simion Jora, vezi la Bacalov, Sergiu. *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, Chișinău, 2012, pp. 154-156.

⁴ Mare paharnic și mare postelnic în timpul domniei lui Ieremia Movilă cu care era înrudit (Stoicescu, N. *Dicționar al marilor dregători din Moldova și Țara Românească*, București, 1971, p. 293).

⁵ Despre posibilele înrudiri ale Joreștilor cu familia lui Miron Barnovschi vezi: Gorovei, Ștefan S. Neamul lui Miron vodă Barnovschi. În: *Arhiva genealogică*, 1998, nr. 1-2, pp. 141-154.

⁶ Expresie plastică atribuită de către Miron Costin lui Miron Barnovschi și care ar fi servit conform marelui cronicar moldovean ca motiv pentru alegerea acestuia ca domn imediat după moartea lui Radu Mihnea la începutul anului 1626 (Costin, Miron. *Letopisețul Țării Moldovei. În: Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București: Editura pentru Literatură și Artă, 1958, p. 92).

Miron Barnovschi⁷. Gavrilaš Măteiaș, vornic și mare boier înrudit⁸ și el cu Miron Barnovschi, la pierderea tronului de către acesta în anul 1629, a fost jefuit la ieșirea din țară de către Isac Stârcea și Mihalcea Durac⁹.

Revenind la Hâjdei, faptul că fiul său Gheorghe, se va căsători cu o descendentă din neamul Varticeștilor, iar prin sistemul de clan și cu alte neamuri vestite de aici, mărturisește, desigur, despre implicarea lui Efrim în complicatele lupte care se dau în Moldova pentru putere. Relațiile colaterale de rudenie cu Miron Barnovschi, cel care îl va avea ca un colaborator apropiat¹⁰, confirmă aserțiunea unor atitudini și poziții în luptele care s-au dat în Țara Moldovei, odată cu trecerea în neființă a lui Radu Mihnea, domn al Țării Românești (1611-1616), al Țării Moldovei (1616-1619), din nou al Țării Românești în 1620-1623 și, practic, domn al ambelor principate între 1623 și 1626. După ce a fost impus de boierii de țară marilor puteri în 1626, caz unic în perioada anilor 1611-1634, când doar Imperiul Otoman și implicarea Poloniei erau hotărâtoare în numirea domnilor de aici, Miron Barnovschi pierde scaunul în 1629. De menționat că, odată cu urcarea lui Radu Mihnea în scaun, în Moldova, împreună cu el, vor veni mai mulți greci sau descendenți sud-dunăreni¹¹, iar aceștia vor avea de spus un cuvânt important în derularea evenimentelor de mai departe, inclusiv în luptele dintre diferite fracțiuni care se vor da în Moldova cu diferit prilej în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Una dintre aceste confruntări s-a dat în 1629.

Geneza acesteia derivă din mai multe surse și este greu de spus care a prevalat. Mai mulți factori, desigur, au dus la căderea lui Miron Barnovschi, pe timpul căruia Moldova a cunoscut un veritabil reviriment după luptele teribile duse în timpul războiului polono-otoman din 1620-1621 și incursiunea pustiitoare tătărească din 1624.

⁷ Este, de fapt, primul în ierarhia Joreștilor care ocupă o dregătorie în Sfatul Domnesc. Despre el vezi N. Stoicescu, *Op. cit.*, pp. 411-412.

⁸ Era căsătorit cu o soră a lui Miron Barnovschi, care îl face dregător. Revenit în Moldova, a ocupat dregătoria de mare logofăt în timpul domniei lui Vasile Lupu: N. Stoicescu, *Op. cit.*, pp. 413-414.

⁹ Despre această cauză și urmările ei vezi: Constantin Karadja, Marcela Caradja, Documentele moșii-lor cantacuzinești din Bucovina. În: *Buletinul Comisiei Istorice a României*. 1931, vol. X, pp. 11-13.

¹⁰ Antimia, soția lui Gheorghe Hâjdău, era fiica lui Vasile Vartic și a Irinei, fiica lui Avram din Lucăceni. Vasile Vartic, la rândul său, era frate cu o altă Antimia, care se va căsători cu Miron Barnovschi.

¹¹ Cum e cazul lui Vasile Lupu însuși, care era fiul lui Lupu Coci, despre care se spunea că era albanez. Unii l-au considerat a fi aromân.

A fost vorba aici și de reluarea incursiunilor cazacilor în teritoriile otomane și ale tătarilor în cele poloneze și de participarea lui Miron Barnovschi în conflictul tătăresc, soldat cu înfrângerea favoritului său, de acuzațiile de a fi dus o politică prea propoloneză, mai ales, odată cu acordarea indigenatului, dar și de opțiunile partidei „grecești”, proaspăt împământenite, aduși în Moldova de către Radu Mihnea. Odată cu trecerea în neființă a patronului lor, ei vor căuta o soluție care să le garanteze și mai departe un trai bun în Moldova. Or, odată cu mazilirea lui Alexandru Coconul din scaunul Țării Românești, în toamna lui 1627 această soluție apărea ca de la sine înțeleasă.

Înclinarea evidentă a lui Miron Barnovschi spre Polonia a alarmat o parte din boierii moldoveni, care l-au denunțat la Poartă, cerând sultanului înlocuirea lui. Motivele invocate de pârători erau înțelegerile lui Miron Barnovschi cu polonezii și căsătoria acestuia¹² cu fiica lui Przerembski¹³. Miron Barnovschi, conform denunțătorilor săi, dorea să se căsătorească cu fiica unui nobil polonez, și nu cu Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea¹⁴, argumente considerate imbatibile. Totuși, această căsătorie așa și nu s-a produs, dar, ca element al denigrării lui Miron Barnovschi, a trebuit să aibă efectul scontat.

Este evident că gruparea de opoziție era reprezentată de persoane care nu împărtășeau linia politică propoloneză promovată de domn, iar aceștia nu puteau fi decât dregătorii pe care Radu Mihnea i-a adus cu el în Moldova și care, înrudindu-se cu familiile boierești autohtone, au început să joace un rol important în viața politică a țării. Ei nu acceptau nici politica de apropiere a domnului Moldovei față de Polonia, nici abandonarea politicii de echidistanță, promovată de înaintașul lui, după cum nu acceptau nici anularea logodnei, din lipsa domniței promise de rang înalt, viitoare protectoare, deci, în esență, slăbirea poziției lor politice.

¹² La 8 iulie 1629, Cesy îi scria regelui francez despre scoaterea lui Miron Barnovschi din domnie la cererea boierilor moldoveni („Les Moldaves qui estoient a cette defaytte ont donné suite au Grand Seigneur de changer le prince de Moldavie nommé Bernolsky, pour être soupçonné d'avoir trop d'intelligence avec les Polonnois, et pour l'être marié avec la fille d'un Seigneur de Pologne, gouverneur de Camenits”, în Hurmuzaki, supl. I, vol. I (1518-1750), documente culese de Gr.G. Tocilescu și A.I. Odobescu, București, 1886, p. 230, nr. CCCXXXIV).

¹³ Maximilian Przerembski, magnat polonez, căsătorit cu Ana Movilă, fiica lui Ieremia Movilă și a Elisabetei.

¹⁴ Se vehicula ideea că, la moartea sa, Radu Mihnea a convenit cu boierii ca anume Miron Barnovschi să-i urmeze în scaun. Ca o garanție a acestei opțiuni politice, trebuia să urmeze și căsătoria noului domn cu fiica celui defunct, Ecaterina.

În plus, opoziția față de Miron Barnovschi urmărea aducerea pe tronul Moldovei a favoritului lor, Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, care, de aproximativ doi ani, de la sfârșitul anului 1627, aștepta ca șansa revenirii în scaun să-i mai suradă o dată. Nu avea importanță dacă tronul aparținea Țării Moldovei sau Țării Românești. Tatăl său fusese domn în ambele țări, ceea ce-i permitea, conform tradiției dinastice, să ocupe tronul fie la est, fie la sud de Carpați. Argumentele prezentate de partida împământeniților la Poartă sunt lesne de presupus. Or, se știe, persoana care obținea indigenatul trebuia să declare jurământ Coroanei poloneze, lucru aflat împotriva intereselor otomane, care oricând puteau declanșa un conflict militar cu Polonia. În al doilea rând, conform principiilor acordării indigenatului, cei care îl obțineau trebuiau să cumpere moșii în Polonia, pentru a se întreține în timpul aflării lor în regat¹⁵, ceea ce facilita, în cazul dat, opoziția domnilor Țării Moldovei față de Imperiul Otoman. Atunci când s-a pus problema indigenatului Movileștilor, Ieremia Movilă a cumpărat o moșie în Polonia, la Ustia. După dezastrul din anul 1616, când fiilor lui Ieremia Movilă li s-a impus convertirea la islam și doamna țării, Elisabeta Movilă, a ajuns într-un harem¹⁶, moștenitorii pe linie masculină au dispărut, moșia de la Ustia a rămas văduvită de titlul ei de moșie domnească. Or, credem că deloc întâmplător, chiar această moșie a intrat în atenția lui Miron Barnovschi, pentru a îndeplini condițiile impuse de indigenatul polonez: prin cumpărarea ei de la descendentele lui Ieremia Movilă, Miron Barnovschi voia să reafirme calitățile sale de membru al unei dinastii domnești¹⁷.

¹⁵ Wdowiszewski, Zygmunt. *Regesty przywilejow indygenatu w Polsce (1519-1793)*. Buenos-Aeres-Paryz, 1971, p. 12.

¹⁶ Iorga, N. *Doamna lui Ieremia Vodă*, pp. 1019-1067.

¹⁷ Cu puțin timp înaintea executării sale la Constantinopol, Miron Barnovschi își redacta testamentul. Din el rezultă că moșia de la Ustia a fost cumpărată de la descendenții lui Ieremia Movilă, pentru ca aceasta „să nu cadă în mâini străine”. Neavând toată suma la dispoziție, Miron Barnovschi s-a îndatorat de la diferiți negustori și la Furtună comis, care i-au dat niște boi pentru acoperirea sumei necesare (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I (1408-1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc. Iași, 1999, pp. 310-313, nr. 233). Datoria față de Furtună comis a fost pusă în seama soției lui Nicoriță. În 1643 ea se afla încă în Polonia, iar în țară o parte din averile ei erau cedate în contul datoriilor lui Furtună comis și răscumpărate de Gavrilăș Mateiaș, fost mare logofăt (DRH, A, vol. XVII, pp. 168-172, nr. 181-183), căsătorit cu Sârbca, sora lui Miron Barnovschi.

După toate probabilitățile, tratativele privitoare la acordarea indigenatului lui Miron Barnovschi nu au fost ușoare, în ciuda serviciilor aduse Coroanei, și nici rapide. O dovadă în acest sens ar fi corespondența activă, derulată în anul 1628 între Miron Barnovschi și Maximilian Przerembski¹⁸, castelanul de Sieradz, cel care l-a primit pe Miron Barnovschi în cadrul herbului Nowina.

Prin urmare, participarea contingentelor moldovenești la campania de reinstalare a lui Șahin Ghirei în Crimeea era contrară poziției oficiale a Porții, argumenta apropierea de Polonia și cererea pentru obținerea indigenatului polonez. Faptele au fost considerate ca fiind suficiente pentru mazilirea domnului Moldovei¹⁹. Miron Barnovschi pleca în Polonia, așteptând acolo o nouă posibilitate de a reveni în scaun, iar în locul lui sultanul l-a numit domn în Moldova pe Alexandru Coconul²⁰. Schimbarea era imediat raportată de Sebastiano Vernier dogelui, la 7 iulie 1629²¹. Instalarea lui Alexandru Coconul însă a întârziat. Mazilirea este explicată de Miron Costin prin argumente financiare, favorabile domnului: vizirul i-ar fi cerut lui Miron Barnovschi 40 de pungi, iar acesta, nevrând să le dea, „i-au venit mazilie, neîmplându bine patru ani de domnie”²². Este posibil că acești bani să-i fi fost ceruți pentru a nu se da curs acuzațiilor de infidelitate față de Poartă, venite din partea opoziției din țară. De-abia la 15 august 1629, Ioan Dzik îi scria lui Ioan Jwaskowicz că turcii aduc în scaun pe Alexandru²³, iar la 18 august 1629 ambasadorul Veneției la Viena raporta dogelui că Husein pașa stă la hotarele Moldovei, hotărât să gonească pe principe de acolo, care era bănuir că are o înțelegere cu tătarii și polonezii²⁴. La 1 septembrie 1629 Sebastiano Vernier raporta de la Constantinopol despre

¹⁸ Corfus, Ilie. *Op. cit.*, pp. 122-123, nr. 63; pp. 124-125, nr. 65.

¹⁹ Iorga, N. *Studii și documente*. Vol. IV, p. 187: „între aceștia (prinși în luptă cu Șahin) au fost unii moldoveni, care recunosc că domnul, având înțelegere în taină cu Șahin Ghirai, ei s-au luptat cu voia sau cu știrea lui în număr de 500 fără îndoială în rândurile cazacilor, cu care prilej, vizirul... și-a pus în gând a mazili pe acel domn, care de mult e bănuir că avea în Polonia multe legături” (nr. XXXVIII; Hurmuzaki. Supl. I, vol. I, p. 230, nr. CCCXXXIV).

²⁰ „seluy quy a été mis en sa place s'appelle Alexandre, fils de Radulo prince de Vallacquye, lequell doit partir d'icy dans peu de jours” (Hurmuzaki. Supl. I, vol. I, p. 230, nr. CCCXXXIV).

²¹ Hurmuzaki, IV/2, p. 427, nr. CCCCLXXXVI.

²² Costin, Miron. *Op. cit.*, p. 94.

²³ Corfus, Ilie. *Op. cit.*, p. 128, nr. 68.

²⁴ Veress, IX, p. 291, nr. 233.

o întâlnire a sa cu Alexandru Coconul, care n-a vrut să pornească spre Moldova înainte de a sta de vorbă cu dânsul, asigurându-l de atașamentul lui față de „Serenisima Republică”²⁵.

Bătălia dintre armatele celor doi domni, cel mazilit și cel proaspăt numit de turci, s-a dat la Toporăuți. Armata lui Miron Barnovschi era condusă de către Nicoară sau Nicoriță, hatman, iar cea a lui Alexandru Coconul – de către Lupu Coci, viitorul domn Vasile Lupu. La 28 septembrie 1629 Alexandru Coconul îi comunica lui Gabriel Bethlen că a preluat scaunul Moldovei, la 22 septembrie 1629²⁶, în urma unei lupte date între susținătorii săi, conduși de Lupu vistiernicul, și armata fostului domn; aceasta din urmă a fost învinsă, iar toți acei care îl susțineau pe fostul domn, adică pe Miron Barnovschi, au trecut de partea sa, cu excepția lui Nicoară hatmanul. Acum știm că cel puțin atât Mateiaș Gavrilaș, cât și Efrim Hâjdeu l-au urmat pe Miron Barnovschi în Polonia și firește că numărul susținătorilor lui Miron Barnovschi trebuia să fie mai mare.

Miron Costin scria și el despre o bătălie, la Toporăuți, care a avut loc între hatmanul Nicoriță de-o parte și vornicul Vasile Lupu și stolnicul Grama, pe de altă parte, în urma căreia „l-au împensu pre Nicoriță de la marginile țării”²⁷. După unele știri, numirea lui Alexandru Coconul domn al Țării Moldovei a fost primită cu mare bucurie de către moldoveni, care sperau ca noua domnie să aducă, în sfârșit, liniște²⁸. Starea de spirit și așteptările moldovenilor erau alimentate de memoria domnului drept și înțelept, care a fost Radu Mihnea.

Sugestive sunt și alte mențiuni referitoare la personalitatea și autoritatea domnului decedat. La 16 octombrie 1629 senatorul George Apafi îi scria lui Gabriel Bethlen din București despre știrile primite din Moldova: „Voievodul cel nou (Alexandru Coconul – n.n.) e în scaun, celălalt vodă s-a dus la Hotin cu o sută de ai săi, dar nu ca dușman, ci așteaptă – așa e vestea aici – ca tătarii să plece din Polonia; așa a spus că pleacă, nu atacă niciodată pe fiul domnului său”²⁹.

²⁵ Hurmuzaki, IV/2, p. 433, nr. CCCCXCI.

²⁶ Veress, IX, p. 292, nr. 234.

²⁷ Costin, Miron. *Op. cit.*, p. 95.

²⁸ Iorga, N. „Coconul” lui Radu Mihnea și capuchehaiaua Curt Celebi – cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul. În: *Revista istorică*, XVIII, 1932, nr. 4-6, pp. 97-102.

²⁹ Veress, IX, pp. 296-297, nr. 236.

Însă realitatea era alta: aflându-se la Hotin, Miron Barnovschi cerea permisiunea vicescancelarului Tomasz Zamoyski de a aduna armată pentru recuperarea tronului³⁰.

Se știe că în timpul domniei lui Miron Barnovschi, Efrim Hâjdeu a primit ca danie satul Dolineni pentru slujbă dreaptă și credincioasă. Avem un act îndoielnic prin care dania va fi confirmată în timpul primei domnii din Moldova a lui Moise Movilă³¹. S-a mai spus că în timpul domniei lui Alexandru Iliaș, este nevoit să pribegască în Polonia, de unde se va întoarce doar odată cu cea de-a doua domnie, de asemenea scurtă, a lui Moise Movilă³². Motivul invocat ar fi fost faptul că a luat parte la „răscoala în contra lui Alexandru Iliaș Voievod, în primăvara 1633, împreună cu Miron Barnowski și Hatmanul Nicoriță”³³. De fapt, aici s-a făcut o confuzie în interpretarea textului unui rezumat semnalat de același Sever Zotta: „În prima domnie, Moise Movilă (1630 aprilie – 1631 noiembrie) întărea lui Dumitrașco Ștefan fost mare logofăt moșie Dolineni pierdută de Efrim Hâjdeu pentru hiclenie când împreună cu Miron Barnovschi și hatmanul Nicoriță s-a ridicat împotriva Porții sub domnia lui Alexandru voievod”³⁴. Prima domnie a lui Moise Movilă în Țara Moldovei datează între aprilie 1630 și noiembrie 1631. Răscoala împotriva lui Alexandru Iliaș s-a produs în 1633. Iar domnul de dinaintea lui Moise Movilă era și el Alexandru, numit Coconul, din cauza vârstei fragede pe care o avea la acea vreme. Prin urmare, în rezumatul în cauză este vorba despre participarea lui Efrim Hâjdeu la bătălia de la Toporăuți din 1629 soldată cu înfrângerea lui Nicoriță hatmanul și victoria lui Lupu Coci, viitorul domn Vasile Lupu. Pentru faptul că Efrim Hâjdeu, asemenea celorlalți, nu s-a închinat noului domn, Alexandru Coconul i-a confiscat averea/averile. Satul l-a închinat lui Dumitrașco Ștefan. Dacă e să credem rezumatului amintit, atunci dania satului Moise Movilă a făcut-o până în noiem-

³⁰ Hurmuzaki-Bogdan. Supl. II, vol. II, pp. 588-589, nr. CCLXVI.

³¹ *Documenta Romaniae Historica (DRH)*. Seria A. Moldova. Vol. XX (1629-1631), volum întocmit de I. Caproșu, C. Burac, București, 2011, p. 297, nr. 288. Actul se păstrează în copie în Condica Asachi I. Totuși, acest act ni se pare de o probitate îndoielnică. Vezi mai jos.

³² Zotta, S. *Op. cit.*, p. 140.

³³ *Ibidem*, p. 141.

³⁴ Catalog. Supliment I, p. 466, nr. 465.

brie 1630³⁵, adică înainte de moartea lui Dumitrașco Ștefan. Iată de ce ni se pare îndoielnic actul păstrat în Condica Asachi I și publicat în colecția națională de izvoare³⁶. Nu ni se pare real ca în aceeași domnie, inițial Moise Movilă să fi făcut danie satul lui Dumitrașco Ștefan, iar apoi să-l fi reîntărit lui Efrim Hâjdeu.

Apare ca martor într-un act care este datat cu văleatul 7141, corespunzător perioadei 1 septembrie 1632 – 31 august 1633³⁷. Ținând seama de evenimentele produse în Moldova la acea perioadă, putem cu aproximație să reducem această perioadă la lunile iulie – august 1633, când începe o nouă domnie a lui Moise Movilă și care va ține până în luna aprilie 1634. Moise Movilă îi va întoarce moșia Doli-neni, care fusese confiscată de către Alexandru Coconul și făcută danie lui Dumitrașco Ștefan logofăt. Judecând cazul, noul domn îi întoarce lui Efrim moșia în schimbul a 100 de galbeni ungurești dați pentru nevoile țării și pentru lipsa banilor față de împăratul turc³⁸. Așa cum Dumitrașco Ștefan a murit în noiembrie 1630, iar actul păstrat într-o copie³⁹ amintește de Ștefan fost voievod, probabil s-a omis din original „fiii lui...” Ștefan fost voievod.

În anii următori Efrim Hâjdeu va primi confirmarea pentru stăpânirea unor părți din satul Cetnicăuți⁴⁰, cumpără o parte din satul Șăndreni, cu moară în Prut⁴¹, cumpără de la Petru Dahnovici și sora lui, Antimia, jumătate din satul Dumeni, pe Prut, în ținutul Hotin⁴², pentru care primește întărire de la Vasile Lupu⁴³, de la Antimia Pătrășcoae, fiica Anghelinei, partea ei de ocină din satele Șăndreni și

³⁵ Zahariuc, Petronel. Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan. Iași, 2003, p. 36.

³⁶ DRH. Seria A. Moldova. Vol. XX (1630-1631), p. 297, nr. 288.

³⁷ Act prin care Tudori, pârcaș de Hotin, vinde lui Gavrilaş vornic satele Cotelea și Păltinișul, ținutul Dorohoi (DRH, Seria A. Moldova. Vol. XXI (1632-1633), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, pp. 245-246, nr. 188). Iorga, N. Studii și documente. Vol. V, p. 83 (rezumat cu data greșită „1622-1623”).

³⁸ Biblioteca Academiei Române. Ms. nr. 90, f. 28-29. Traducere rusească în condica Hâjdeienilor. Actul este inedit, iar Sever Zotta l-a menționat în treacăt fără să dea prea multe detalii: Zotta, Sever. *Op. cit.*, p. 140, după o traducere germană și surse. În anexă publicăm copia rusească și traducerea românească a acesteia.

³⁹ Vezi anexa de la capătul volumului.

⁴⁰ DRH. Seria A. Moldova. Vol. XXIII (1635-1636), volum întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Cio-can, Georgeta Ignat și Dumitru Agache. București: Editura Academiei, 1996, pp. 243-244, nr. 206.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 319.

⁴² *Ibidem*, nr. 353.

⁴³ *Ibidem*, nr. 362.

Ezerul Alb și din seliștea Negrești, pe Prut, în același ținut Hotin⁴⁴. Apare ca martor în actele epocii cu prilejul diferitor tranzacții fundiare, de exemplu în cele din 19 august 1635⁴⁵, 18 octombrie 1635⁴⁶, actul domnesc de la Vasile Lupu emis la 28 noiembrie 1635⁴⁷, apare martor alături de marii boieri la 15 ianuarie 1636⁴⁸, când s-a judecat pricina dintre Gavrilăș Măteiaș vornicul care a fost jefuit la ieșirea din domnie a lui Miron Barnovschi în anul 1629 de către Isac Stârcea și Mihalcea Durac⁴⁹. Mai apare martor la 17 martie 1636⁵⁰, 11 noiembrie 1636⁵¹, 8 decembrie 1636⁵². A fost prădat la începutul domniei lui Vasile Lupu, înainte de 20 martie 1638, când „i s-au furat din cetate Hotinului tot cât au avut, argint și aur, și haine, și porfire și toată avuția lui câtă au avut”⁵³. La 20 martie 1639 Efrim Hâjdeu, împreună cu frații săi Dimitrie și Andronic, a primit reînnoirea pentru stăpânirea a jumătate de sat Nesvoia⁵⁴. Andronic Hâjdău se va judeca pentru o parte din Cetnicăuți cu Grăpina, fiica lui Gânscă, dar nu se va prezenta la judecată și, prin urmare, va pierde procesul⁵⁵. După toate probabilitățile, întregul sat Cetnicăuți va intra în stăpânirea lui Efrim Hâjdău la 14 august 1645⁵⁶, în aceeași perioadă își va mări stăpânirile prin noi achiziții din Șandreni, Negrești⁵⁷ și Cruhlic⁵⁸. Hotarnic, fără dregătorie, alături de Popăscul pârcălab,

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 452.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 248-249, nr. 211.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 298, nr. 255.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 320-321, nr. 280.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 340-341, nr. 304; pp. 341-342, nr. 305.

⁴⁹ Despre această cauză și urmările ei vezi: Constantin Karadja, Marcela Karadja, Documentele moșii-lor cantacuzinești din Bucovina. În: *Buletinul Comisiei Istorice a României*. 1931, vol. X, pp. 11-13.

⁵⁰ DRH. A. Moldova. Vol. XXIII, p. 407, nr. 363.

⁵¹ *Ibidem*, p. 602, nr. 553.

⁵² *Ibidem*, p. 612, nr. 564. Și în anii următori apare des în acte ca martor. DRH. A. Moldova. Vol. XXIV (1637-1638), volum întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București: Editura Academiei, 1998, p. 84, nr. 85; p. 407, nr. 429; DRH. A. Moldova. Vol. XXV (1639-1640), volum întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu. București: Editura Academiei, 2003, p. 113, nr. 103, unde apare între „mulți oameni și slugi domnești”.

⁵³ DRH. A. Moldova. Vol. XXIV, p. 276-277, nr. 285. Cu acel prilej Vasile Lupu i-a confirmat stăpânirea pe niște robi țigani.

⁵⁴ DRH. A. Moldova. Vol. XXV, p. 68, nr. 65.

⁵⁵ DRH. A. Moldova. Vol. XXVI (1641-1642), volum întocmit de Ioan Caproșu, București: Editura Academiei, 2003, pp. 150-150, nr. 155.

⁵⁶ DRH. A. Moldova. Vol. XXVIII (1645-1646), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu. București: Editura Academiei, 2006, p. 136, nr. 165.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 250, nr. 309.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 315, nr. 368-371.

Balan comis și Trandafir pârcălab, la 19 august 1645⁵⁹. În aceeași perioadă apare ca martor cu diferite ocazii⁶⁰. S-a spus că anume el era acel pârcălab de Hotin care, în anul 1653, conform spuselor lui Miron Costin, a fost pus pârcălab de către Gheorghe Ștefan și a refuzat să se supună lui Vasile Lupu la revenirea lui în scaun cu ajutoare de la cazaci⁶¹. Însă, în același timp, apare menționat și un Ionașco Efrincovici la 14 martie 1653⁶², ceea ce ar duce cu gândul la posibilitatea ca vreun fiu de-al lui Efrim Hâjdeu să fi ocupat această dregătorie.

Evenimentele dramatice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea au dus atât la mărirea neamului Hâjdău, cât și, în scurt timp, la căderea lui. Căsătoria lui Ștefan Hâjdău, fiul lui Efrim Hâjdău, cu Alexandra/Ruxanda Petriceicu, sora lui Ștefan Petriceicu⁶³ va fi determinantă în destinul acestei ramuri a familiei Hâjdău. Simpatizanți cu mișcarea lui Hâncu și Durac, Hâjdeii vor participa la confruntările militare polono-otomane și vor pleca în Polonia împreună cu Ștefan Petriceicu. Fie rănit după bătălia de la Hotin din anul 1673, fie căzut chiar pe câmpul de luptă de acolo, Ștefan Hâjdău nu mai era în viață în anul 1676, când fiii lui primeau indigenat polon⁶⁴. După cum era obișnuit în asemenea cazuri, procedura obținerii de către moldoveni a indigenatului trebuia să fie precedată de hotărârile seimicurilor regionale. Acestea, la Halici⁶⁵ și Wiśnia⁶⁶, la sfârșitul

⁵⁹ *Ibidem*, p. 140, nr. 169.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 67, 76, 77, 79.

⁶¹ „Și în câteva rânduri au trimis Vasilie vodă la Hijdeu, carele era pârcălab pus de Ștefan vodă, și la târgoveți, cu mare giurământuri, ce nici într-un chip n-au vrut să dea cetatea și au ținut vro doao luni, până la a doua venire a lui Ștefan vodă de Țara Muntenească” (Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București, 1958, p. 147).

⁶² Stoicescu, N. Lista marilor dregători ai Moldovei (pârcălabi de Hotin). În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași*. 1971, VIII, p. 409.

⁶³ Zotta, Sever. *Op. cit.*, pp. 143-144, afirma că „Ruxanda nu este, credem, decât o formă românească a numelui Alexandra”.

⁶⁴ Feneșan, Costin. Diplome de indigenat polon ale boierilor moldoveni Grigore Hăbășescu și Gheorghe Hâjdău. În: *Arhiva genealogică IV (IX)*, 1997, 3-4, pp. 93-107.

⁶⁵ Iată și extrasele din cele două diplome. La Gheorghe Hăbășescu este menționat: „eidem *generoso Gregorio Habasyeskul* legitimisque posteris eius nat(is) et nascitur hanc singularem gratiam impertiti sumus eumque ac posteros eius vtriusque sexus in perpetuum regni nostri *indigenam et nobilem*” (Ibidem, p. 101. Cu italic sunt trecute literele scrise aurit), iar la Gheorghe Hâjdeu: „eidem generoso Georgio Hiydeff legitimisque posteris eius natis et nascituris hanc singularem gratiam impertiti sumus eumque ac posteros eius in perpetuum regni nostrum *NOBILEM*” (Ibidem, p. 104. Cu italic sunt trecute literele scrise aurit, precizarea editorului).

⁶⁶ Întrunit la 31 decembrie 1675 Akta Grodzkie i Ziemskie, XII, p. 47. Aici se face diferența dintre „innobilare” și „indigenat”.

anului 1675, hotărau să le acorde indigenat domnului, fiilor săi adoptivi și încă câtorva boieri moldoveni⁶⁷.

În legătură cu acest element, am dori să aducem câteva precizări. Ștefan Petriceicu, așa cum rezultă din textul prezentat mai sus, nu avea moștenitori pe linie masculină și i-a ales pe cei doi, „*Nicolae și Iancu Hâjdeu*, nepoți de soră și moștenitori de sânge cei mai apropiați ai domniei”. Aceștia, fiii lui Ștefan Hâjdău, mort la acea oră, vor fi înfiați de domnul care tocmai își pierduse scaunul domnesc⁶⁸. Despre faptul că fiii lui Ștefan Hâjdeu au fost considerați și au pretins că sunt moștenitorii lui Ștefan Petriceicu rezultă și din actele prezentate de Tadeu Hâjdeu pentru confirmarea statutului de nobil. Între acestea s-au numărat câteva acte cu trimitere directă la moștenirea lui Ștefan Petriceicu: judecătoria din ținutul Przemyśl în anul 1697 dădea un act prin care toată moștenirea de la Ștefan Petriceicu a fost dată nepoților domnului, Nicolae și Iancu Gheorghe Lupașcu Hâjdeu; la 1698 un rescript al regelui Poloniei August II stabilea ca moșiile rămase după moartea lui Ștefan Petriceicu să fie date lui Iancu Gheorghe Hâjdeu; în anul 1701 tribunalul din Liov elibera o chitanță prin care același Iancu Gheorghe Hâjdeu a moștenit averea lui Ștefan Petriceicu și, totodată, confirmă faptul că el a fost fratele lui Nicolae și fiul lui Ștefan Hâjdeu⁶⁹.

Interesante sunt și alte detalii legate de obținerea statutului de indigenat al celor doi fii ai lui Ștefan Hâjdeu. În aceeași perioadă unchii lor de pe tată, Gheorghe⁷⁰ și Miron, primeau diplome de înnobilare⁷¹.

⁶⁷ Panaitescu, P.P. Pribezia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor. În: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III, vol. XXI (1939), p. 387 (15).

⁶⁸ „...copilașii săi orfani <ai lui Ștefan Hâjdeu – n.n.> anume Gheorghe și Nicolae au fost înfiați de Vodă Ștefan Petriceicu, el însuși pribeag în Polonia, și lor le-a rămas subvenția de 20 000 galbeni pe care Camera polonă n-a încetat să le-o servească, distribuind-o între membrii familiei” (Dragomirescu, Iuliu. *Op. cit.*, p. 245). Lința, Elena. *Op. cit.*, p. 302. Gheorghe Hâjdeu mai era cunoscut și ca „Iancu Gheorghe Lupașcu Hâjdeu”. Bezviconi, Gh. *Op. cit.*, p. 242; Zotta, Sever. *Op. cit.*, pp. 150-152. Prin urmare, trebuie să facem distincție dintre el și Gheorghe Hâjdău, armaș, care va primi înnobilare. Faptul că cei doi aveau același prenume îi va oferi lui Tadeu Hâjdău un motiv în plus pentru a pretinde moșia Rujavenița.

⁶⁹ Bezviconi, Gh. *Op. cit.*, p. 243.

⁷⁰ Lința, Elena. *Op. cit.*, p. 302, afirma că după anul 1699, Gheorghe Hâjdău, armașul, s-a întors în Moldova.

⁷¹ În *Volumina Legum*, vol. V, p. 201, nr. 192 citim: „Nobilitacya osob niżey mianowanych. 192 Za zaleceniem Wiel. Hetmanów naszych Kor. i Hospodara Ziem Mołdawskich, *consensu omnium Ordinum accedente*, Urod. Michała i Iana Kondratych Ierzego i Mirona Hizdeu, Ierzego Andrzej I

Or, înnobilarea se făcea doar, cum am spune noi astăzi, pentru supuși polonezi, fără diferență de etnie, iar indigenatul era acordat doar străinilor⁷². Ar reieși deci că Hâjdeii erau considerați „polonezi” sau, cel puțin, proveniența lor era una poloneză. Polonezii, care aveau un pedantism special pentru genealogie, nu puteau confunda cei doi termeni, la fel și procedura de înnobilare care era rezervată pentru pământeni sau, cel puțin, descendenții lor și indigenatul rezervat în exclusivitate străinilor⁷³. Cel puțin, lipsa unor informații certe pentru ascendența lui David, tatăl lui Efrim, ar conduce cu gândul la urmele și proveniența poloneză. Legăturile pe care acesta, dar și urmașii lui le-au menținut de-a lungul vremii, dar și vecinătatea imediată cu Polonia a Hotinului, unde Hâjdeii sunt deseori amintiți sau ocupă și dregătoria de pârcălab⁷⁴, făcea posibilă menținerea statutului de „polonez” care trăia în Moldova și putea chiar să ocupe și dregătoria importantă în aparatul politic și administrativ al statului⁷⁵.

Iana Wolffów, Kiriakiego Paparę, Athanazego i Bazylego Wolczyńskich, Regimiana Suczyckiego, Bazylego Turkula, Gabriela i Bazylego Lukawieckich, Ierzego Barbowskiego, Konstantego Korabatakiego, Bazylego Kuparę, Bazylego Poponiec którzy w różnych okazjach znaczną ku Nam i Rzeczyp. uczynili przysługę; drudzy zaś i Hospodarem Imcia Wołoskim partes et fortunam Rzęptey secuti, odstradawszy dobr swoich własnych ojczystych w Wołoszech, naszei i Rzeczptey poddali się protekcyi autoritate Seimu tego nobilituiemy, i ozdob, preeminencji, prerogatyw i wolności wszelakich szlachectwa Polskiego przypuszczamy. Na to co przywileje i Kancelarji naszej wydane lege praesenti approbiuemy” (Nobilitarea persoanelor mai jos numite. 192. Cu recomandarea cinstiților noștri hatmani ai coroanei și ai domnului Moldovei consensu omni Ordinum accedente, Michal și Ian Condrate, **Gheorghe și Miron Hâjdău**, Gheorghe Andrei și Ian Wolf, Chiriac Papară, Athanasie și Vasile Volcinski, Remighian Suczycki, Vasile Turcul, Gabriel și Vasile Lucaviecki, Gheorghe Barbowski, Constantin Carabatachi Vasile Cuparul, Vasile Poponeț, care cu diferite prilejuri arătate nouă și Rzeczpospolitei au adus servicii; alții de asemenea și cu domnul Moldovei partes et fortunam Rzęptey secuti, pierzând bunurile sale părintești în Moldova, au intrat sub protecția și autoritatea seimului acesta îi înnobilăm și spre podoabele, preemptionsile, prerogativele și libertățile de tot felul ale șlahtei poloneze îi includem. Pentru care și privilegii în cancelaria noastră să le primească prin lege praesenti aprobăm).

⁷² Lința, Elena. *Op. cit.*, p. 301, menționează doar procedura obținerii indigenatului, nu însă și pe cel al înnobilării.

⁷³ Pentru diferența dintre cei doi termeni vezi: Wdowiszewski, Zygmunt. *Regesty przywilejow indygenatu w Polsce (1519-1793)*. Buenos-Aeres-Paryz, 1971.

⁷⁴ Sever Zotta intuia că: „raporturile Hâjdeilor cu polonii dateau încă din timpul pribegiei lui Efreim în Polonia sau poate din timpul întâiei domnii a lui Miron Barnovschi, cu care precum am văzut erau încuscriți” (Zotta, Sever. *Op. cit.*, p. 143).

⁷⁵ Dintre moșile menționate ca aparținând Hâjdeilor, doar jumătate de moșie Nesvoia trezește oarecare întrebare și nu putem spune care a fost modalitatea prin care a ajuns în stăpânirea lor (DRH. A. Moldova. Vol. XXV, p. 68, nr. 65), în rest, în documente întâlnim expres menționat faptul că moșile ei le-au dobândit fie ca zestre, fie cumpărate (a se vedea mai sus). În actul din 20 martie 1638, unde se spune despre prădarea lui Efrim Hâjdău în timpul domniei lui Vasile Lupu sunt menționate doar

Trebuie să revizuim și denumirea diplomei acordate lui Gheorghe Hâjdău: ea nu este diplomă de „indigenat”, precum apare menționată în studiul publicat de Costin Feneșan⁷⁶, ci una de înnobilare, spre deosebire de diploma lui Grigore Hăbășescu, care este de „indigenat”⁷⁷.

Anexa 1

1633 septembrie* – aprilie 1634: Moise Movilă, domn al Țării Moldovei, înțărăște lui Efrim Hâjdeu satul Dolineni, ținutul Hotin, în urma judecății cu Ștefan, fost logofăt. Efrim Hâjdău a mai dat și 100 de galbeni ungurești pe care domnul i-a dat în treaba țării. (*Datarea după perioada de domnie a lui Moise Movilă în intervalul văleatului indicat.)

Переводъ съ Сербскаго на Молдавский диалектъ покойнаго Моисея воеводы. Года 7142 / 1634 который есть вытертый сколько можно было разобратъ словъ переведено.

Божиею милостию, Мы Мойсей Могила, воевода господарь Земли Молдавской, явясъ предъ нами и предъ нашими молдавскими баярами вышными и нижними слуга нашъ Ефримъ Хиждеу и спорылись на лицо съ Стефаномъ который былъ логофетомъ о селении Долинены въ Хотинскомъ цинуте которое то селение первоначально было справедливо господарское, находившееся въ окрестности крепости Хотинской.

Сказывалъ слуга нашъ Ефримъ Хиждеу что оное селение есть справедливымъ даромъ и милостию данное ему отъ покойнаго Бернавскаго воеводы за верныя его услуги оказанныя прежде моего владения и предъявлялъ предъ княжествомъ моимъ записи сего дарю и милости пожалованныя на сие селение. На противъ чего слуга нашъ Стефанъ бывъ логофетъ сказывалъ что сие селение ему дано Александромъ Водюю яко даръ и милость во время побегу Ефрима Хиждева въ Польшу и предъявлялъ записъ предъврителя моего покойнаго Александра воеводы.

Для того княжество мое увидевъ сие дело разобравъ съ полнымъ моимъ Советомъ и определило поелику сие селение первоначально было справедливою господарскою собственностью то княжество мое отобравъ отъ обейхъ и повелило дабы по прежнему опять было господарское и отобралъ отъ нихъ привилегии и документы отъ рукъ и имеющиеся при нихъ на дари и пожалования селения Долинень.

„dresăle și uricile ce au avut el pre ai săi drepti robi țigani din moșii și de **danie** ce au avut de la Barnovschi v(oi)e vod și din moșii ce au avut de pe socrul său, Căpotici, de la Eremie v(oi)e vod” (DRH. A. Moldova. Vol. XXIV, p. 276, nr. 285).

⁷⁶ Feneșan, Costin. Diplome de indigenat polon ale boierilor moldoveni Grigore Hăbășescu și Gheorghe Hâjdău. În: *Arhiva genealogică* IV (IX), 1997, 3-4, pp. 93-107.

⁷⁷ A se vedea Nota 65.

Но после слуга наш выше показаный Ефрим Хиждеу челобитствовалъ предъ княжествомъ моимъ съ великою жалобою что далъ 100 червонцовъ Венгерскихъ на надобности княжества моего и государства Молдавскаго во время крайнихъ нуждъ и недостатку денегъ въ Земли нашей для почтеннаго нашего империяту.

После увидевъ я самъ яко господарь что онъ далъ таковое количество денегъ на надобности края нашего и ведая объ томъ что первоначально выше сказаное селение Долинены было дано ему даромъ и милостию во вторыхъ что онъ далъ на надобности Княжества моего и края деньги потому и определили по совету бояръ нашихъ и постановили по всей справедливости и умиросердились господарство мое опять надъ слугою нашимъ выше изъясненнымъ Ефримомъ Хиждеу и дали опять ему селение Долинены дабы уже было отъ моего Княжества даромъ и милостию на веки, какъ и преже дано ему было даромъ и милостию покойнымъ Барновскимъ водою и для того возвратилъ ему все грамоты и документы прежде мною забранные.

И отъ нине и впредъ о выше показанное селение Долинены дабы никто отънюдъ не беспокоилъ жалобою которымъ владеть имеетъ во веки только слуга нашъ Ефримъ. И на впредъ будуща времена ежели окажутся какыя записы или грамоты гдебы на сию мошию Долинены таковыя имеетъ право получить Ефримъ Хиждеу подъ свое владение. И дабы инако не было какъ въ сей грамоте княжества моего.

Самое княжество повелело.

Переводилъ сию грамоту Прокопий Урыкаръ 1773 года июня 23 дня.

<Traducere>:

Traducere din limba sârbească pe limba moldovenească a răposatului Moise voievod. Anul 7142/1634, care este șters, atât cât s-a reușit să se citească s-a tradus.

Din mila lui Dumnezeu, noi Moise Moghila voievod, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni, mari și mici, sluga noastră Efrim Hâjdău și s-a judecat de față cu Ștefan fost logofăt pentru satul Dolineni din ținutul Hotin, care acel sat de la început era domnesc, aflându-se în ocolul cetății Hotinului. Și a spus sluga noastră Efrim Hâjdău că acel sat este danie adevărată și miluire lui de la răposatul Barnovschi voievod pentru slujbă dreaptă de dinaintea domniei mele. Și a arătat înaintea domniei mele zapisele de această danie și miluire pentru acel sat. La care sluga noastră Ștefan biv logofăt a spus că acest sat i-a fost dat de Alexandru vodă, ca danie și miluire în timpul fugii lui Efrim Hâjdeu în Polonia și a arătat zapisul răposatului Alexandru voievod de dinaintea mea (A se vedea Nota 34).

Pentru care domnia mea văzând această pricină și am socotit deplin cu Sfatul meu și am hotărât că deoarece acel sat a fost de la început drept domnesc, domnia mea l-am luat de la ambii și am poruncit ca să fie din nou domnesc și am luat de la ei privilegiile și documentele care erau la ei de danie și miluire a satului Dolineni.

Dar mai apoi sluga noastră arătată mai sus Efrim Hâjdeu a venit cu rugă în fața mea cu mare jalobă că a dat 100 de galbeni ungurești pentru trebuințele domniei mele și a Țării Moldovei în timpul nevoilor țării și a lipsei banilor în țară pentru cinstitul nostru împărat.

Pentru care văzând eu însumi domnul că a dat acea sumă de bani pentru nevoile țării și știind că inițial satul mai sus spus Dolineni i-a fost lui danie și miluire și în al doilea rând pentru că a dat pentru domnia mea și țară bani pentru care am și stabilit după sfatul boierilor noștri și am hotărât după toată dreptatea și ne-am milostivit domnia mea din nou pe sluga noastră mai sus arătată Efrim Hâjdeu și i-am dat din nou satul Dolineni ca să fie de la domnia mea danie și miluire în veci, ca și mai înainte i-a fost dată danie și miluire din partea răposatului Barnovschi vodă și de aceea i-am întors toate cărțile și actele pe care le-am luat mai înainte.

Și de acum înainte satul mai sus arătat ca să fie Dolineni ca nimeni de aici încolo să nu o supere cu jalobe pe care are să o stăpânească numai sluga noastră Efrim. Și de aici încolo dacă vor apărea undeva careva scrisori sau zapise pentru acea moșie Dolineni acelea să aibă dreptul Efrim Hâjdeu să le primească.

Și altfel să nu fie.

Însăși domnia a poruncit.

A tradus această carte Procopie Uricar în 1773 iunie 23.

Biblioteca Academiei Române, ms. nr. 90, file 26-28. Copie rusească în condiția Hâjdeilor a lui Tadeu Hâjdeu.

ORAȘUL ADOLESCENȚEI LUI BOGDAN PETRICEICU HASDEU

*Vasile MALANETCHI,
muzeograf, cercetător*

Drumurile spre Hasdeu, la Chișinău, duc la Biblioteca Municipală.

Însemnele aflării lui Bogdan Petriceicu Hasdeu la Chișinău, urmele lăsate de cărturar în urbea primei sale tinereți mai trebuie încă, în parte, descoperite și identificate. Bustul de pe Alea Clasicilor, inaugurată în 1957, din Grădina Publică „Ștefan cel Mare”; efigia în bronz din incinta Bibliotecii Municipale „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, ce ocupă, într-un fel, clădirea în care, odinioară, s-a aflat Gimnaziul Regional din Chișinău, frecventat la timpul respectiv de cărturarul al cărui nume îl poartă astăzi instituția, sunt, nici vorbă, gestul nobil al urmașilor recunoscători și constituie un frumos omagiu adus omului de litere, de știință și de cultură, care a dus departe în lume faima poporului său și, deopotrivă, obârșiile sale basarabene. Dar alături de aceste mărturii simbolice ale cinstirii memoriei Marelui Hasdeu (a acelui Hasdeu care, realmente, timp de câțiva ani, a trăit și activat la Chișinău), aici există locuri și edificii, probate documentar, ce vorbesc elocvent despre perioada chișinăuiană a vieții și activității celebrului nostru înaintaș.

În cele ce urmează vom evoca momentele esențiale ce țin de perioada aflării lui Hasdeu la Chișinău, încercând, totodată, să evidențiem locurile întrucâtva legate de amintirea lui în urbea de pe malurile Bâcului, în speranța că notițele noastre ar putea servi, într-o zi, drept punct de plecare la inaugurarea unui itinerar turistic hasdeian în capitala Republicii Moldova, itinerar pe care scriitorul și savantul îl merită cu prisosință, dar și la găsirea unor soluții optime de a-i conserva și cinsti, și pe această cale, memoria.

1. Urbea debutului poetic și a primelor iubiri

Născut la 28 februarie 1838, la Cristinești Hotinului, în familia distinsului literat basarabean Alexandru Hâjdău (1811-1872), Bogdan Petriceicu Hasdeu avea să vină pentru prima dată la Chișinău abia în vara anului 1851. După ce își petrecuse cei dintâi 2-3 ani ai copilăriei la moșia rămasă moștenire de la bunicul Tadeu Hâjdău, a trebuit, mai apoi, să-și urmeze tatăl la Vinița și Camenița Podoliei, unde acesta a activat un timp în calitate de pedagog și, ulterior, de prin 1843, de avocat. În această ultimă localitate de pe râul Smotrici, în 1848, Bogdan avea să-și înceapă studiile gimnaziale, de unde, în 1850, va trece pentru a și le continua la Rovno. Se numea pe atunci, ca și bunicul, Tadeu Hâjdeu (Fadei Ghijdeu – astfel îi era ortografiat numele în documentele, redactate în limba rusă, ale timpului); încheiase cu succes învățătura în clasa a treia (anul școlar 1850/1851) la Gimnaziul din Rovno, gubernia Volâniei și, copil de 13 ani, a purces la drum pentru a-și petrece vacanța în sânul familiei, care, precum se știe, la finele lui 1850, se stabilise cu traiul în capitala Basarabiei – partea de răsărit a vechii Moldove, ruptă în 1812 din trupul Țării și alipită la Rusia. Deci, având cu sine biletul de călătorie (acesta conține și tabelul cu notele pentru anul școlar 1850/1851) ce îi permitea să pornească la drum, gimnazistul Hasdeu sosi la Chișinău pe la finele lunii iunie. Aici îl găsi pe tatăl său, Alexandru (căsătorit, între timp, cu Nadejda Tumanov, sora inspectorului gimnaziului din Rovno, fost, la Camenița, coleg de profesorat), pe fratele mai mic Nicolae (acesta, eliberat de la Gimnaziul Gubernial din Camenița Podoliei pentru a fi dat la o școală militară, era în așteptarea deciziei părintești. Ulterior, tatăl avea să-l înscrie, ca și pe Tadeu, la Gimnaziul Regional din Chișinău). Bunica Valeria ducea de una singură povara grijilor în legătură cu administrarea moșiei de la Cristinești, iar unchiul Boleslav era angajat în serviciu de stat la vama din Novoselița. Văzându-și fiii împreună și cuprins de puternice sentimente paterne, de bucuria întregirii familiei, răzlețite în urma expulzării lui de către autorități, în 1849, din Camenița (mama băieților – tânăra, frumoasa și enigmatică Elisabeta Dacus, prima soție a lui Al. Hâjdău – murise, în împrejurări obscure,

în 1848, la Camenița), părintelui Alexandru i se milostivi inima și le făgădui odraslelor că, de acum înainte, vor viețui împreună. Așa se face că, la 1 septembrie 1851, la rugămintea sa, directorul școlilor din Basarabia, I.A. Nelidov, face un demers la Direcția Gimnaziului din Rovno, cerând ca fiul său, elevul Tadeu Hâjdău să fie transferat, pentru continuarea studiilor, la Gimnaziul Regional din Chișinău. Transferul avu loc fără dificultăți, întrucât, se pare, odată ajuns la Chișinău, copilul nu s-a reîntors la Rovno, ci a rămas la Chișinău în așteptarea documentelor ce i-ar fi permis să frecventeze aici școala. Nu știm însă din ce motive Hasdeu s-a înscris, ca elev în clasa a patra, nu în anul școlar 1851/1852, cum era de așteptat, ci abia în anul următor de studii – 1852/1853, precum e atestat în documentele de arhivă.

1.1. Licean admis, cu drepturi egale, în cercul literaților basarabeni

Odată stabilit la Chișinău, adolescentul Hasdeu, care crescuse până atunci într-un mediu etnic mixt (românesc-rusesc-rutenesc-polonez), se apucă, precum îi sta bine unui coborător din vița domnitorilor Moldovei, să învețe limba strămoșilor. În acest scop el a luat cunoștință de graiul viu al țăranilor români basarabeni, profitând de șederea, un timp, în 1852, la Zamcioji – un sat situat nu departe de capitala ținutului, localitate unde se afla moșia boierilor Cristi, prieteni apropiați ai lui Alexandru Hâjdău. A însușit în același timp elementele de gramatică a limbii române din cărțile disponibile. Elocvent în privința dată e și acest detaliu: tatăl său i-a dăruit, în iulie 1852, manualul valaho-moldovenesc al lui Iacob Chinculov cu următoarea dedicație: „Iubitului meu fiu Tadeu pentru studierea limbii materne a înaintașilor noștri”. Din aceeași perioadă – 1852 – datează și primele lui înscrieri de texte folclorice românești, culese în satele basarabene, traducerea unora din ele în rusește și chiar încercarea de a le supune analizei și studierii în plan comparativ cu creația poetică a altor popoare.

Oricum, de prin 1851, de când s-a stabilit cu traiul la Chișinău, în Basarabia, el făcea dovada unor serioase aptitudini, a unor mul-

tilaterale preocupări științifice și literare. Studia mult, independent, îndrumat de tatăl său, întreprindea investigații în domeniul mitologiei dacilor, al istoriei slave, al folclorului și al filologiei, scria poezii, efectua traduceri, culegea materiale despre trecutul Moldovei. Într-o corespondență apărută la 20 octombrie 1852 în ziarul „Severnaia Pcela” („Albina Nordului”) – „Pis'mo iz Kișiniovă” („Scrisoare din Chișinău” – semnată de Ivan Tanski) –, alături de alți literați care activau în acel timp la Chișinău, e menționat și el. „Tadeu Hâjdău, tânăr moldovean, elev al gimnaziului local – se afirmă în corespondența citată –, se ocupă de studierea mitologiei dacilor”. Tot acolo apare și o poezie a junelui autor dedicată lui Constantin Stamati și care este, de fapt, debutul poetic al lui Hasdeu în presa rusă.

Iată, de altfel, care era anturajul cultural-literar al tânărului Hasdeu, așa cum îl descrie Ivan Tanski în ziarul peterburbhez: „Oare în Chișinău, veți întreba, toți se gândesc numai la baluri, serate, concerte, teatre, cavalcade, construcții și altele asemănătoare și nu se ocupă nimeni cu literatura? Nu, și la noi există un intens proces literar: Alexandru Hâjdău e preocupat de adunarea materialelor pentru istoria Basarabiei și lucrează la întocmirea unui îndreptar pentru cunoașterea legilor locale; fiul său, Tadeu Hâjdău se ocupă de expunerea mitologiei dacilor. Gherbanovski a editat „Capul lui Baiazid” (care, de altfel, niciodată nu și-a pierdut capul) și a pregătit pentru scenă drama „Ruxanda, fiica domnitorului Vasile Lupu”. Sârbu a tipărit două cărțuli în limba moldovenească – a) „Fabule” și b) „Poezii” – și acum o pregătește pe a treia, care, probabil, va fi superioară celor două în privința măiestriei artistice; Constantin Stamati adună informații despre vechile tradiții istorice ale besilor”.

Chișinăul literar trecea, așadar, în 1852, printr-un reviriment; procesul cultural-artistic era complex și plenar, marcat de întruniri și omagieri ale fruntașilor vieții publice (baza corespondenței din „Severnaia Pcela” o constituia, de altfel, relatarea din casa lui Constantin Stamati, unde avusese loc o serată literară, prilejuită de împlinirea a cinci sute de ani de la întemeierea Principatului Moldovei și de onomastica amfitrionului – „patriarhul moldovenilor basarabeni și, totodată, patriarhul poeziilor moldoveni” – dată memorabilă

pe care acesta și-o sărbătorea întotdeauna de ziua Sfinților Constantin și Elena, la 21 mai). Locul liceanului Hasdeu, poet și savant cu preocupări serioase, era bine fixat în anturajul literar al epocii. Că anume așa este, o confirmă și faptul că, scoțând, în 1852, la Odesa, ediția a doua a poemului său „Capul lui Baiazid”, Nicolai Gherbanovski a dedicat-o integral junelui Hasdeu, evocându-i chipul în emoționantele versuri din prefață:

Și între Prut și Nistru, până
La Pontul mândru Euxin,
Viața este-acum stăpână
Și strălucește pe deplin
O floare limpezindu-și roua.
Ea e Italia a doua,
Ce-n sânul pașnicului rai
A înflorit ca-n luna mai.
Aici, nedespărțit de carte,
Cuprins de-al viersului alean,
Cu noi cântările-și împarte
Poetul june moldovean.
Și muza lui e mult semeață,
Deși-i copil abia, de neam român.
Da! Tu ești... încă nu te-ngheață
Plictisul vieții, ești stăpân
Pe-avântul gândurilor tale.
Bătrâna-mi inimă o-nmoi,
Când cânti Moldovei legendare
Vechi cântece în stihuri noi.
Primește, dar, aceste rânduri
Întoarse-nspre trecute zări,
Ce-s rodul roiului de gânduri
A tihnei mele dulci visări.

Gimnazistul Hasdeu era, prin urmare, la cei 14 ani ai săi, cunoscut și apreciat în cercul literaților locali drept un promițător poet și

savant. De altfel, el însuși făcea eforturi pentru a ieși din anonim și a se impune în atenția lumii științifice din Rusia. Astfel, la 24 octombrie 1852, junele cărturar expediază cunoscutului istoric moscovit M.P. Pogodin o scrisoare, în care mărturisește că, între altele, se ocupă de studierea istoriei slave și că are gata câteva lucrări, intenționând să le trimită spre examinare Societății de Istorie din Moscova.

1.2. Don Juan începător participant la „războaiele din dealul lui Inzov”

Între timp, adolescentul Hasdeu se îndrăgostește, aleasa inimii sale fiind „Alina Merjeevski, o fată de vreo 17 ani, nu bogată, dar înzestrată cu o inteligență deosebită și de o frumusețe rară”, pe care o văzuse, pe la sfârșitul anului 1852, la doamna Lazarev, văduva polițaiului din Chișinău. În „Jurnal intim”, o lucrare scrisă în acea perioadă, de început, a activității sale literare, Hasdeu relatează cu lux de amănunte cazul: „...Cum să-i mărturisesc iubirea? În curând, ocazia s-a prezentat – Alina m-a rugat să-i procur cărți pentru lectură și, mai ales, poezii. Am întrebat-o dacă l-a citit pe Puskin și, la răspunsul ei negativ, i-am trimis, după câțva timp, pe *Evgheni Oneghin*, în care toate pasajele corespunzătoare sentimentelor mele de atunci le subliniasem cu creionul. În curând, am primit înapoi pe *Oneghin* și – o, fericire! – răsfoindu-l, am găsit o șuviță de păr blond: era părul ei, se înțelege. [...] Într-un timp destul de scurt după acest eveniment, am izbutit să mă apropiu de ea, dar plecarea neașteptată la Odesa a spulberat strălucitele planuri ale iubirii mele. [...] Știrea aceasta m-a zdrobit, numai atunci am înțeles toată puterea iubirii mele; dezamăgirea mea a fost groaznică: Nu mă iubește. M-a părăsit”.

Dar tocmai în acest timp marcat de deziluzii pentru adolescentul îndrăgostit, a sosit la Chișinău, de la Cristineștii Hotinului, buniica Valeria, care i-a făcut cunoștință cu familia Hodcovski. Aceasta, precum aflăm din jurnal, „se compunea dintr-o văduvă – femeie încă tânără și frumoasă – și încântătoarea ei fiică de 16 ani”. Frumusețea copilei l-ar fi încântat, în alt timp, pe junele Hasdeu, dar, atunci, el o iubea pe Alina și, cu toate că era destul de rece cu noua sa cunoștință, Reghina Hodcovski, fata se îndrăgosti de el și hotărî

să-și destăinuiască sentimentele. Pe neașteptate însă, Alina Merjeevski se întoarce de la Odesa, eroul nostru aflând, stupefiat, că aceste două domnișoare sunt vechi prietene. Învinuit de trădare și de una, și de alta, îndrăgostitul, disperat, se decide să se consacre milităriei (apropo, tocmai în acest moment, i-a făcut o vizită fostul său coleg de la Gimnaziul din Rovno, iuncherul Henric Ełoviŭski care, acum, își făcea serviciul în regimentul de ulani din Olviopol și Tadeu s-a adresat tatălui său cu rugămintea să-l înscrie și pe el în respectiva unitate militară, căci ar fi vrut să se alăture vechiului său camarad). Tatăl însă n-a agreat ideea, întrucât fiul său încă nu împlinise nici 16 ani. Atunci Hasdeu se decide să încerce voința celui de sus: însoțit de unchiul Boleslav (trecut, între timp, cu serviciul la Chișinău), la 29 iulie 1853, Tadeu Hâjdău îl vizitează pe vrăjitorul Panaiote Usturoi (bulgar de origine, acesta trăia în „livezile din împrejurimile Chișinăului”), dorind să afle dacă va intra în curând în serviciul militar.

Prezicerea vrăjitorului Usturoi („Tu vrei să intri în serviciul militar; tatăl tău nu-ți dă voie; el face bine; în curând, va veni vremea ta. Tu ești condus de iubire, dar ea e fără rezultate; aceea pe care o iubești, în curând, se va căsători cu rivalul tău. În curând, ai să te faci ostaș și norocul te va însoți. Soarta ta va depinde de 3 expediții, care te vor ridica foarte mult în opinia oamenilor și în tinerețe încă vei ajunge la cele mai înalte onoruri”) referitoare la încadrarea lui Hasdeu în armată, după propria sa mărturisire, s-a împlinit peste aproximativ o jumătate de an. În decembrie 1853, fiind elev în clasa a cincea a Gimnaziului Regional din Chișinău, el părăsește studiile și, în primăvara lui 1854, se înscrie în armata rusă în calitate de iuncher în Regimentul de Husari „Contele Radeŭski”, cantonat în ținuturile de sud ale Rusiei. „În ziua de 21 mai (1854), va nota el în jurnal, am plecat din Chișinău la Noul Mirgorod, însoțit de tata, mama vitregă, bunica și fratele meu Nicolae, care vroiau neapărat să mă conducă până la Dubăsari, adică până la granița Basarabiei”.

Lăsa în urmă Chișinăul, aici rămânând imprimate pentru totdeauna urmele adolescenței zbuciumate și marcate de febrila căutare de sine ale celui ce avea să devină, nu peste prea mult timp, „cel mai sublim fenomen individual pe care l-am avut de la Cantemir în-

coace...” (Iată, în această ordine de idei, evocarea unui amănunt cel puțin curios, relatat, mult mai târziu, când Hasdeu locuia la București, și era deja recunoscut drept o personalitate marcantă a lumii literar-științifice. Într-o scrisoare primită de la un amic din prima lui tinerețe – cunoscutul avocat basarabean Constantin Chiriac – acesta îi dorea ca Dumnezeu să-i lungească zilele și să-i „păstreze memoria din care nu s-au ștersu nici războiul nostru din dealu lui Inzov pentru frumoasa mahalagioaică Catinca Bulatova...”). Ulterior, pe când era iuncher-husar și student extern la Universitatea din Harkov, judecător la Cahul, bibliotecar și profesor la Iași, Hasdeu va vizita, în repetate rânduri, Chișinăul, care, pe bună dreptate, poate fi considerat drept orașul adolescenței sale, al primei iubiri, al debutului său literar și al celor dintâi preocupări științifice – manifestări ce au marcat începutul strălucitei cariere a celui ce avea să devină unul dintre pilonii de bază ai culturii și spiritualității românești din secolul XIX.

2. Călătorind, de la Iași spre Odesa, la Chișinău, a poposit în casa proprie a tatălui său

Din păcate, nu au fost încă atestate sursele documentare din care să aflăm unde a locuit Bogdan Petriceicu Hasdeu odată cu stabilirea sa la Chișinău, în vara anului 1851. Știm doar că, în 1850, Alexandru Hâjdău, tatăl, prin „bunăvoința” autorităților guberniale de la Kamenet-Podolski, cu înalta aprobare a superiorilor de la Kiev, a fost adus în chip forțat, însoțit de doi jandarmi, la Chișinău și pus la dispoziția guvernatorului militar al Basarabiei. A fost deci exilat în propria țară. A închiriat, se vede, mai multe locuințe în case particulare din cartierele de atunci, ale târgului, plasate mai jos de actualul bulevard Ștefan cel Mare și Sfânt. Fără îndoială, străzile din acea parte a urbei, căreia azi îi zicem orașul vechi, apoi unele clădiri ce s-au mai păstrat, cu aspectul mai mult sau mai puțin schimbat, conservând, adică, puțin din aspectul și parfumul epocii respective, o mai fi ținând minte umbra adolescentului îndrăgostit – a junelui poet și savant la început de cale ce își purta pe aici pașii.

În scrisoarea din 24 octombrie 1852 adresată lui M.P. Pogodin, elevul Tadeu Hâjdău indica următoarea adresă ca loc de trai: „Chișinău, în casa lui Paniutin”, în care locuia, firește, alături de ai săi: tatăl Alexandru, fratele Nicolae, mama vitregă; aici mai poposea, din când în când, bunica Valeria, ce venea tocmai de la Cristinești ca să-și vadă fiul mai mare și nepoții (fiul mai mic, Boleslav, n-a avut copii). Din păcate, până la ora actuală casa cu pricina n-a fost încă identificată.

Mai târziu, tocmai în vara lui 1857, Alexandru Hâjdău, referindu-se la domiciliul familiei sale, precizează: „Locul de trai: în orașul Chișinău, în partea a 3-a, în casa doamnei Gaslanova”. Ca, în fine, nu peste mult timp, văzându-se cu acoperiș sigur de-asupra capului, să menționeze în unul din demersurile sale, cu o anumită satisfacție: „Locul de trai solicitantul îl are în orașul Chișinău, în partea I, în cvartalul I, pe strada Galbinskaia, Nr.12, în casa proprie”.

Cercetătorul literar Pavel Balmuș, care a studiat problema (vezi articolul „Momente din activitatea de avocat a lui A. Hâjdău” inserat în cartea „Studii și materiale despre Alexandru și Boleslav Hâjdău”, Chișinău, „Știința”, 1974, pag. 121), a stabilit că astăzi ulița respectivă se numește Vlaicu Pârcălab, iar casa familiei Hâjdău e cea cu numărul 71 și se află exact la intersecție cu strada Mitropolitul Dosoftei.

3. Câte ceva despre edificiul central al instituției

Dacă privim lucrurile din punctul de vedere al particularităților de ansamblu ale edificiului pe care îl ocupă actualmente, cu titlu de sala de lectură, Biblioteca Municipală „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Chișinău, beneficiarii acestei instituții nu cred să aibă motive de insatisfacție. Or, pe lângă faptul că e amplasată în spațiul citadin ultracentral al Chișinăului, Biblioteca poate oferi celor interesați, în condiții acceptabile, întregul set de servicii ce ține de utilizarea documentelor. Și asta, grație, în primul rând, sălii de lectură spațioase amplasate în parterul unei clădiri mai mult sau mai puțin impozante, edificate într-un stil artistic clasicist, ce ocupă acum un loc în chiar inima capitalei.

Este vorba despre edificiul de la intersecția bulevardului Ștefan cel Mare și Sfânt cu strada Mitropolit Bănulescu-Bodoni, edificiu în trei nivele astăzi, ce găzduiește câteva instituții, între care cea mai importantă este Biblioteca Municipală „Bogdan Petriceicu Hasdeu” (Sediul Central). Această casă, în două caturi la început, de-a lungul existenței sale, a fost utilizată în diverse scopuri. Din 1846 și până prin 1862-1863 – perioadă în care se încadrează și anii de studii ai lui Hasdeu (1852-1853) – aici s-a aflat Gimnaziul Regional din Chișinău. În primii ani de după cel de-Al Doilea Război Mondial, în procesul de restabilire a edificiilor distruse și de replanificare arhitecturală a unora din ele, clădirea a fost reconstruită, adăugându-i-se un etaj și fiind îndepărtată cu câțiva metri de la stradă.

Data fiind importanța acestui locaș pentru problema ce ne interesează, se impune un mic istoric al clădirii.

3.1. Aici a învățat Hasdeu

Istoria clădirii ce adăpostește azi Biblioteca Municipală „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Chișinău (bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 148) începe cu anul 1835, când pe terenul viran din partea marginală superioară de atunci a Chișinăului, la intersecția actualelor artere Ștefan cel Mare și Sfânt și Mitropolit Gavril Bănulescu-Bodoni, municipalitatea a repartizat un lot de pământ pentru construcții individuale familiei consilierului de colegiu Ivan Monastirski, funcționar la Consistoriul Duhovnicesc al Basarabiei. Casa a fost proiectată în două caturi, iar construcția ca atare s-a efectuat, în două faze, în perioada 1835-1844.

Cu începere din 1846 clădirea a fost închiriată Gimnaziului Regional din Chișinău care, deși înființat în 1832, nu dispunea încă de local propriu. În 1863 gimnaziul s-a mutat în alt edificiu, iar clădirea a fost cumpărată de Seminarul Teologic din Chișinău, care timp de un an de zile a utilizat-o în scopul cazării studenților.

În 1864 casa a fost luată în arendă de cetățeanul elvețian Charles Thomas Selonidenis, care a transformat căminul studentesc în hotel. (Ulterior, după denumirea în franceză a țării de origine a proprietarului, hotelul s-a numit „Suisse”).

În 1897 clădirea a fost arendată negustorului N. Muraciov pe un termen de 15 ani. Noul stăpân a efectuat reparații capitale, făcând intervenții în structura arhitectonică a edificiului. Intrarea principală a fost redislocată, în acest scop spărgându-se peretele fațadei orientate spre Grădina Publică, iar deasupra acoperișului a fost construit un parapet.

În contextul dat, au fost renovate ancadramentele ferestrelor, iar în interior a fost montată o scară cu trepte de marmură și balustradă din fontă. La parter, în spațiile comerciale, alături de restaurantul hotelului, s-au aliniat o serie de ateliere și magazine (salonul fotografic al lui Stain, magazinul de textile al lui Wilkenberg, frizeria lui Serens, cofetăria lui Bakinski, Societatea de Asigurări „Ancora”). Hotelul „Suisse” a funcționat până în anii celui de-Al Doilea Război Mondial.

De acest local este legată amintirea unor personalități istorice și culturale, între care guvernatorul militar al Basarabiei Pavel Fiodorov (în prima fază de existență a clădirii generalul a închiriat câteva camere în care a locuit cu întreaga sa familie); savantul enciclopedist Bogdan Petriceicu Hasdeu (adolescent de 14-15 ani, viitorul cărturar a frecventat aici, în perioada septembrie 1852 – decembrie 1853, lecțiile în calitate de elev al claselor a IV-a și a V-a la Gimnaziul Regional); scriitorii clasici români Constantin Stamati-Ciurea, Constantin Stere ș.a., istoricul Nicolae Iorga, cântărețul rus Fiodor Șaleapin, scriitorul și omul politic francez Henry Barbusse, care au poposit la Chișinău cu diverse ocazii, fiind găzduiți la Hotelul „Suisse”. Aici a stat de câteva ori, în timpul vizitelor sale la Chișinău, celebra cântăreață de operă Maria Cebotari.

În înfățișarea ei arhitectonică actuală, clădirea bibliotecii datează din anii 1946-1947, când a fost reconstruită din temelii. Or, edificiul a suferit mari prejudicii ca urmare a bombardamentelor necruțătoare la care a fost supusă capitala Basarabiei în anii celui de-Al Doilea Război Mondial.

Proiectul pentru refacerea clădirii a fost elaborat de arhitectul E.R. Spirer sub conducerea nemijlocită a academicianului A.V. Șciusev. Cu această cauză, casei i s-a adăugat un al treilea etaj, edificiul

fiind îndepărtat, în același context, cu cca 2 metri de la stradă pe latura dinspre sud-vest și alungit, concomitent, pe orizontală, astfel ca să cuprindă întreg spațiul dintre străzile care îl flanchează pe laturile nord-vest și sud-est. Cu toate acestea, aspectul decorativ exterior al noii clădiri repetă, în linii mari, arhitectura vechiului edificiu așa cum se construise către finele secolului al XIX-lea.

În martie 1950, printr-o hotărâre a Comitetului orașenesc Chișinău al PC(b)M, o parte din încăperile de la parter (în primul rând, spațiul ocupat de restaurant) a fost pusă la dispoziția Bibliotecii, aceasta coexistând, de mai mulți ani de zile, în condiții de bună vecinătate, cu o farmacie și o librărie.

4. Dobândirea numelui și cinstirea patronului spiritual

În luna februarie 1988, cu ocazia sărbătoririi a 150 de ani de la nașterea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, Bibliotecii centrale a municipiului Chișinău i-a fost conferit numele acestui mare scriitor. Tot atunci, pe fațada clădirii s-a instalat o placă memorială cu barelieful cărturarului, care, din acel moment, a devenit patronul spiritual al instituției, înlocuindu-l din această calitate pe fostul ideolog sovietic A.A. Jdanov. Placa cu chipul turnat în bronz a fost executată de sculptorul Mircea Spinei, textul alăturat bareliefului avea următorul conținut (cităm din memorie): „Aici a învățat marele scriitor și savant român Bogdan Petriceicu Hasdeu, fost, între anii 1852-1853, elev al Gimnaziului Regional din Chișinău”. Câțiva ani mai târziu, în împrejurări neelucidate, placa a dispărut fără să i se fi dat de urmă.

Indiscutabil, tăblița comemorativă trebuie restabilită. Situația însă trebuie clarificată. Vorba e că, tot în 1988, s-a instalat o placă memorială și la Cahul, pe fațada Muzeului Județean de Istorie și Etnografie (acest local găzduise Tribunalul în perioada căimăcamului Nicolae Vogoride, când Hasdeu, numit de acesta, a funcționat ca judecător în acest oraș). Dar, așa cum autoritățile de la Cahul au apelat la același sculptor Mircea Spinei, acesta, din lipsă de timp (dacă nu și din alte considerente), nu a făcut decât să mai toarne, pentru cahuleni, după negativul păstrat în atelier, un al doilea exemplar al bareliefului lui Hasdeu pregătit pentru și la comanda Bibliotecii din

Chișinău. Or, unei opere de artă monumentală – iar plăcile comemorative instalate în locuri publice fac parte din această categorie de lucrări – nu trebuie să-i lipsească condiția de unicat. Adică trebuie făcută bine, într-un exemplar, pentru un scop anume.

Soluția ar fi, pentru ca Biblioteca noastră – o instituție respectabilă, situată în plin centrul cultural-administrativ al municipiului Chișinău – să se înscrie în aceste rigori, să comande o nouă placă comemorativă, originală. S-ar putea apela, bunăoară, la sculptorul Valentin Vârtosu, bine familiarizat cu fizionomiile membrilor familiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu ca autor al celor cinci busturi ce îl reprezintă (Tadeu, Alexandru, Boleslav, Bogdan, Iulia (a se vedea p. 10 a prezentului volum). Dânsul, de altfel, a realizat și compoziția monumentală cu portretul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu expusă actualmente în holul bibliotecii. Mai mult chiar, V. Vârtosu ar putea executa o placă comemorativă nouă, utilizând elemente ale compoziției deja existente⁷⁸. În acest caz, repetarea nu va fi deloc supărătoare, ci, dimpotrivă, va avea darul să accentueze-aprofundeze unele trăsături ale personajului reprezentat, ambele lucrări ajungând, în cele din urmă, să constituie o structură artistică unitară.

5. Considerații finale

Locul cel mai indicat pentru începutul unui itinerar cognitiv-sentimental care să-l aibă drept principal protagonist pe Bogdan Petriceicu Hasdeu este, desigur, Aleea Clasicilor din Grădina Publică „Ștefan cel Mare”, cei interesați urmând să fie convocați în fața bustului marelui cărturar. În chiar debutul excursiei, se va aduce la cunoștință faptul că aleea a fost inaugurată în 1957 prin efortul considerabil al intelectualității basarabene – atâta cât a supraviețuit ororilor războiului și, ulterior, terorii la care a fost supusă în primii ani ai regimului comunist. Bustul lui Hasdeu este opera sculptorului Iosif Cheptănar. Și, odată ce vom conduce turiștii pe alee, le vom vorbi cu însuflețire și despre perioada incipientă a vieții și activității lui Hasdeu, despre scriitorii Alexandru Hâjdeu și Constantin Stamat – cei în anturajul nemijlocit al cărora tânărul Hasdeu a trăit și

⁷⁸ Nici până la ora actuală nu a fost executată o astfel de placă.

activat la Chișinău. În drum spre bibliotecă, vom zăbovi neapărat un pic în preajma chipurilor acestor înaintași. Or, ei au avut de jucat un rol important în formarea personalității viitorului scriitor și savant de talie europeană. În legătură cu Stamati, bunăoară, am mai putea relata că micul Hasdeu i-a dăruit o carte a învățatului Peyssonnel, apărută în 1765 la Paris – „Călătorie la Tiatir. Observații istorice și geografice cu privire la popoarele barbare care au populat zona Dunării și a Pontului Euxin” – cu următoarea dedicație în limba franceză: „Offerte à Monsieur le chevalier Constantin de Stamaty, notre Dragomir et le père de la poésie roumaine par son compatriote Thadee de Hagedeo” („Ofrandă domnului cavaler Constantin Stamati, al nostru Dragomir și părinte al poeziei românești, de la compatriotul său Tadeu Hasdeu”). Iar în 1870, fiind deja un cunoscut om de litere și de știință, într-un articol despre Stamati, publicat în revista sa „Columna lui Traian”, evocând profilul spiritual al înaintașului dispărut, Hasdeu își amintea cu duioșie de aceste momente de neuitat din copilărie, când „bătrânul poet”, ținându-l pe genunchi, îi povestea „despre faptele de vitejie ale lui Ciubăr-Vodă”.

Trecând, apoi, pe lângă busturile lui Alecsandri, Kogălniceanu, Asachi, Negruzzi, Donici, Russo, Cantemir și Milescu Spătarul, se va menționa că junele Hasdeu le-a studiat cu atenție faptele și scrierile, căutând să le urmeze pilda. Despre ultimul, încă aflându-se în Rusia, junele Hasdeu a început să elaboreze un amplu studiu monografic; pe Asachi și pe Negruzzi i-a continuat în eforturile lor de a aborda în opere literare subiecte din istoria Moldovei, pe același Asachi l-a urmat și l-a aprofundat în studii scrise în adolescență în străduința lui eroică de a schița contururile unei mitologii naționale, cu începere de la daci și chiar de mai încolo; pe Alecsandri l-a imitat inițial, prin 1851-1852, în munca lui neobosită de culegător al creației populare orale, complinindu-l, apoi, prin tentative de a studia cele mai de seamă monumente folclorice ale dacoromânilor în plan comparativ cu cele ale altor popoare; lui Kogălniceanu i-a consacrat un amplu studiu, scris în adolescență, chiar la Chișinău, despre istoria națională; de Cantemir, în fine, s-a arătat încântat, ca

ulterior să i se alăture ca spirit deschis spre universalitate. Nu-i vom trece cu vederea nici pe ceilalți doi mari contemporani ai scriitorului nostru: Mihai Eminescu și Ion Creangă.

Excursia, practic, ar putea să se încheie aici, după care urmează vizitarea sălii de lectură a Bibliotecii. Dar dacă turiștii vor dori să ia cunoștință și de alte locuri și monumente de interes cultural-istoric din Chișinăul secolului al XX-lea, care într-un fel sau altul, țin de amintirea lui Hasdeu, îi vom conduce în partea veche a orașului, spre „dealu lui Inzov”, pe urmele „războiului”, păstrat în amintirile „beligeranților”-septuagenari drept unul ce se da, vitejește, pentru o oarecare curtezană, căreia istoria a avut grijă să-i păstreze numele în analele sale – „mahalagioaica Catinca Bulatov”. Ajunși aici, vom păși deja și pe un tărâm: așa-zisa „cărare pușkinistă” – un itinerar turistic, de altfel, cât se poate de cunoscut.

Chișinău. Hotelul Suisse, începutul sec. XX

A PROPUS, ORI S'A OPUS, B.P. HASDEU PREMIERII „TEATRULUI” LUI I.L. CARAGIALE?

Octavian ONEA,
hasdeolog, muzeograf, istoric
Ploiești (România)

Chestiunea e simplă. Mai puțin complicată chiar decât titlul comunicării. A fost un exercițiu democratic în Academia Română. Unde, ca într'un adevărat mic-mare război⁷⁹, s'a desfășurat teatrul operațiunilor. În care ținta a fost B.P. Hasdeu, și nu I.L. Caragiale. Da, da, Bogdan Petriceicu Hasdeu! Căruia i s'au luat două piese importante din configurația următoare a jocului: Caragiale și Constantin Dobrogeanu-Gherea. Zicală veche (titlu la Iorgu Caragiale): *Nu'i pentru cine se gătește...*

Cu toate acestea, incriminatul este – printr'o răsturnare aiuritoare de situații și prin combinații năucitoare de spoturi de lumini și de umbre – tot B.P. Hasdeu! În privința aceasta există, nu o majoritate, ci unanimitate, onorabililor și stimabililor. În fața căreia, ca simplu cetățean, nu'mi rămâne decât să mă predau. Și predau și subiectul. Viu și nevătămat. Ca nou. Nouț.

Ce spun venerabilii de dinaintea mea? Păi, să vedem! Scurt. Cu sublinierile mele bold și respirări între paranteze drepte.

„Caragiale solicită un premiu academic în primăvara anului 1891, prezentând spre încununare comediile sale strânse în volum. **Raportorul** s'a întâmplat să fie **Hasdeu**. Marele poligraf, neînregimentat politicește [fusesse liberal], era totuși un adversar al *Junimii* și a **prins ocazia de a lovi indirect în *Junimea* refuzând lui Caragiale premiul ce i se cuvenea**. Spirit polemic și luptător pătimaș, Hasdeu nu era capabil să se ridice deasupra afectelor [?!] și să disocieze

⁷⁹ Autorul recurge la sistemul ortografic valabil în epoca analizată – sfârșitul sec. XIX. Astfel, deopotrivă cu cratima, utilizează și apostroful; litera z este înlocuită cu s; folosește numeroase cuvinte, îmbinări de cuvinte, expresii și chiar tonuri sau tonalități specifice acelei epoci. Nu ne rămâne decât să acceptăm opțiunea dlui Octavian Onea, îndemnându-vă să savurați această haină lingvistică măiestrit arhaizată. (Nota red.)

între valoarea literară a comediilor lui Caragiale [ei, hai, Hasdeu idiot!] și calitatea socială, de aderent literar al *Junimii*. Cu temperamentul său de luptător, Hasdeu s'a hotărât să întreprindă o luptă care trecea peste capul lui Caragiale, lovind în Titu Maiorescu, *spiritus rector* al *Junimii*. În ședința de la 14 Aprilie 1891, s'a desbătut, în sesiunea generală a Academiei Române, procesul literaturii comice caragialiene. Potrivit tradiției academice [?], raportul defavorabil al lui Hasdeu nu este resumat în procesul-verbal al ședinței. Care dă numai desbaterile [2, pp. 135-141].

Am găsit resumatul raportului lui Hasdeu în revista *Familia* de la Oradea Mare (2-14 Iunie 1891, nr. 22, anul XXVII [24, pp. 260-262]. Hasdeu face un raport defavorabil pentru cele două opere prezentate spre premiere, *Studii critice* de Ioan Gherea și opera dramatică a lui Caragiale: *Teatru* (1889) și *Năpasta* (1890). Motivele respingerii lui Gherea nu interesează în cadrul cercetării noastre. După ce referă împotriva *Criticelor* lui Gherea, Hasdeu „se ocupă mai mult cu Caragiale, imputându-i tendințe antinaționaliste, căci scoate din societatea română numai tipuri imorale. Întreaga opinie publică română s'a indignat când Brociner a persiflat în *Nunta din Văleni* pe români; ei bine, diferența dintre Brociner și Caragiale este numai aceea că cel dintâi e jidan, al doilea – român”.

Am reprodus atâta cât am găsit în resumatul din *Familia*. Hasdeu s-a pus pe teren naționalist, condamnând imoralitatea teatrului caragialian. Caragiale era asimilat cu un scriitor dramatic astăzi necunoscut, Brociner, a cărui piesă sus-numită s-a reprezentat la Viena «de măcar treizeci de ori» [16]. Excluzând punctul de vedere literar și judecându-i teatrul numai sub raportul pedagogic, Hasdeu avea justificarea unei lungi activități culturale și naționaliste. După Hasdeu, vorbitorul următor, G. Sion, fabulistul uitat, a aprobat concluziunea raportului asupra scrierilor lui Caragiale, încercând a susține numai studiile critice ale lui Gherea.

„Onorurile zilei au revenit lui Dimitrie A. Sturdza, fost de mai multe ori ministru și care peste puțină vreme, ca urmare a decedării lui Dumitru C. Brătianu (1892), avea să se aleagă președinte al Partidului Liberal. Dimitrie A. Sturdza ia cuvîntul după Iacob Negruzzi, directorul *Convorbirilor literare*, care susținuse, cu dreptate,

libertatea scriitorului de a'și alege tipurile din societate în vederea concepțiilor sale. Nu aceeași era însă părerea lui Dimitrie A. Sturdza, care unea fanatismul politic cu o strictă rigiditate morală. Dimitrie A. Sturdza imputa lui Caragiale cu severitate lipsa unui fundament moral. Însușindu-și asimilarea scrierilor lui Caragiale cu acelea ale lui Brociner, făcută de Hasdeu, Sturdza făcea procesul lucrărilor literare ale unor alți străini «răuvoitori pentru români», numind'o pe Mite Kremnitz, cumnata lui Titu Maiorescu. Atacând cu energie relațiile d-nei Kremnitz despre țara noastră, Sturdza lovea indirect în Titu Maiorescu. Spre a se arăta îngăduitor, asprul catone uza în rechizi-toriul său de argumentul după care unii străini, ca Mite Kremnitz și Brociner, pot să scrie ce vor despre societatea noastră, câtă vreme unui român ca I.L. Caragiale nu'i este permis acest lucru. [...]

Sturdza încheia diatriba sa contra lui Caragiale spunând că va vota împotriva acordării premiului «atât ca român, cât și ca membru al Academiei».

Punându-se la vot propunerea de a se acorda premiul *I. Heliade Rădulescu* lui Caragiale, rezultatul votului a fost: trei voturi pentru, douăzeci contra, în timp ce Gherea a fost respins cu opt voturi pentru și șaisprezece contra.

Din aceste debateri, a căror însemnătate o socotim istorică, reiese puternica opoziție pe care a întâlnit-o literatura satirică a lui Caragiale din partea forului academic. Partida a fost câștigată de ideologia liberală, mai categoric împotriva criticii junimiste, decât împotriva tendinței socialiste a criticii gheriste. Faptul este deosebit de semnificativ și arată că lupta s-a dat cu mai multă îndârjire în contra frontului intern, conservator, decât împotriva marxismului internațional. Deși Iacob Negruzzi, ca delegat al *Junimii* și reprezentant al lui Titu Maiorescu, probabil absent de la debateri [de ținut minte!], a pronunțat o admirabilă apărare, adresând un avertisment majorității prin care arăta că Academia nu trebuie să se țină departe de spiritul public și de generațiile tinere ce apreciază meritele lui Caragiale și ale lui Gherea și că nepremierea lor s'ar răsfrânge asupra Academiei ca o dezonoare, mentalitatea academică, pedagogică și moralizantă a dat satisfacție jignirilor aduse de critica junimistă sistemului liberal." [12, pp. 392-394]

Cronologie. 1889. „În Mai, apariția volumului de *Teatru* în editura Librăriei Socec (în prefață, studiul lui Titu Maiorescu, despre *Comediile d-lui I.L. Caragiale*).”

„1890. La 3 Februarie, premiera dramei *Năpasta*, cu insuccesul Aristizzei Romanescu în rolul Ancăi; cronică favorabilă de d. N. Iorga, în *Lupta* de la 18 Februarie. Piesa apare la editura Haimann și este dedicată d-nei Ana T. Maiorescu.”

„1891. Memorabila ședință a Academiei Române, dela 14 Aprilie; **după raportul defavorabil al lui Hasdeu** și apărarea lui Iacob Negruzzi, rechizitoriul lui D.A. Sturdza și votul de respingere a volumelor *Teatru* și *Năpasta*, prezentate pentru premiul *Eliade Rădulescu* (20 voturi contra și 3 pentru). Opera teatrală a lui Caragiale este învinuită de imoralitate și tendință antinațională.” [11, pp. 17-18]

„La începutul lui 1890 se joacă și apare în volum *Năpasta*, care împreună cu volumul de *Teatru*, publicat cu un an mai înainte, sunt prezentate Academiei Române în vederea premierii. **Hasdeu** [!] **depune un raport defavorabil** și, cum Iacob Negruzzi încearcă să schimbe atmosfera, intervine D.A. Sturdza, cu învinuiri precise cât privește tendințele morale și naționale ale operelor prezentate, determinând un vot negativ. Ofensa acestui insucces îl costă desigur pe scriitor, care, după ani de zile, în *Epoca* din 1897, consacrand un sângeros portret lui D.A. Sturdza (*Opere*, V, p. 122 și urm.), își amintește de vechea contestație a adversarului său: «Ca membru fac-totum al Academiei, scrie Caragiale, fiind vorba de premiera unei lucrări literare cu caracter umoristic, (D.A. Sturdza) declară violent că asemenea lucrări, nu numai că nu trebuiesc încurajate, dar merită chiar persecutate, fiindcă talentele umoristice și satirice n'au nimic sfânt și deci sunt nu numai nefolositoare neamului, dar chiar de-a dreptul primejdioase». Modelul portretului său este arătat ca un om fanatic și nedrept, amestec de habotnicie, jacobinism și neînduplecare inchizitorială, manipulând «calabalăcul de vorbe late, cu cari falsa școală liberală a umplut de cincizeci de ani capetele seci. Cine nu e colectivist ca d. Sturdza, e fanariot, e antipatriot, e dușman al Românismului ș.c.l...».

Reacțiunea este a unui junimist. Va fi crezut totuși Caragiale că junimiștii nu'i vor fi arătat o prietenie destul de activă în forul academic? Fapt este că, după un an, în 1892, Caragiale atacă *Junimea* într-o conferință publică și tipărește articolul *Două note*, în care Maiorescu este acuzat de a fi schimbat uneori textul poeziilor lui Eminescu și de a fi tras foloase materiale de pe urma editării lor. Învinuirile atât de nedrepte, determinate de un resentiment nestăpânit, introduc ireparabilul în relațiile celor doi scriitori." [10, pp. 286-287]

Intercalez și un vitriolant realist-socialist: „Sunt multe **fapte caracteristice pentru dușmănia arătată permanent lui Caragiale de oficialitatea culturală burghezo-moșierească. Printre cele mai semnificative, este respingerea lui dela premiile Academiei.**

În ședința din 14 Aprilie 1891 a Academiei Române, se ia în discuție acordarea premiului *Heliade Rădulescu*. Printre operele prezentate, erau și cele două volume ale lui Caragiale, *Teatru* și *Năpasta*, precum și *Criticele* lui Gherea.

Raportul lui Hasdeu [!] este dela început ostil și se declară împotriva premierii. Urmând la cuvânt, G. Sion se arată și el împotriva acordării premiului lui Caragiale. Iacob Negruzzi, fostul colaborator al *Hatmanului Baltag*, schițează o palidă apărare, amintind de succesul pe care l' repurtase una dintre piesele scriitorului și cere Academiei «să nu se țină departe de spiritul public».

Dar cel mai tăios și mai violent atac la adresa operei lui Caragiale, îl rostește conducătorul liberal, în diverse rânduri prim-ministru, Dimitrie Sturdza. Discursul său, care, asemenea unei cuvântări electorale din acea vreme, amestecă violența și emfaza cu un ton de pretențioasă teoretizare, este deosebit de interesant pentru poziția pe care o oglindește. «D. Caragiale vine de ne arată societatea românească, ca tipul unei societăți corupte...» [...] Și Sturdza sfârșea solemn, arătând că: «Va vota în contra acordării premiului domnului Caragiale, atât ca Român, cât și ca membru al Academiei».

Votul a arătat că Academia se ralia în bloc atitudinii lui Sturdza. 20 de voturi au respins premiera, față de 3 voturi pentru. Aceeași soartă au avut-o *Criticele* lui Gherea... [...]

Faptele acestea sunt elocvente prin ele însele. După cum arată Barbu [T.] Câmpina, „Dimitrie Sturdza și ai lui... presimțiseră în teatrul lui Caragiale o critică ce lovea întreaga lor așezare de clasă și îl condamnaseră ca atare...” [17, pp. 37-38].

„În 1891, volumele *Teatru* și *Năpasta* îi sînt respinse de la premiere în ședința plenară a Academiei Române, **în urma raportului net defavorabil al lui B.P. Hasdeu și, mai ales, a intervenției dure a lui D.A. Sturdza**, care îi acuză scrierile de imoralitate și de denigrare a valorilor naționale. Anul 1892 consfințește despărțirea definitivă de *Junimea*, după conferința de la Ateneul Român *Gaște și găște literare* și în urma nedreptului articol *Două note*, în care Maiorescu e învinuit de falsificarea textelor eminesciene, de pe urma cărora ar fi obținut foloase materiale” [13, p. 157].

„Luna Aprilie [1891] îi fu blocată sufletește de concurența la premiile *Năsturel-Herescu*, de 4000 lei, și premiul Statului *Eliade Rădulescu*, de 5000 lei, oferite de Academia Română unor lucrări în limba română și în domeniul literar. Caragiale se prezenta cu *Teatru*, ed. II, București, 1890, cât și cu *Năpasta*, dramă în două acte, București, 1891. Contracandidați: I. Nenițescu, cu *Pui de lei*; A. Naum, cu *Ver-suri*; *Traduceri*; I. Gherea [cum semna atunci C. Dobrogeanu-Gherea; O.O.], cu *Studii critice*; Smaranda Gârbea (Smară), cu *Poezii*; *Novele*; C.G. Dissescu, N. Cantuniar etc.

Românul se grăbi, cum era de așteptat, să facă pronosticuri pentru succesul lui Caragiale și al lui Gherea: «Lucrările prezentate Academiei pentru concurs au fost examinate și, după cât se crede, premiurile vor fi date d-lor Caragiali și Gherea» [trimite la: *Informațiuni. Românul*, 9 Aprilie 1891, p. 327; O.O.]. Însă membrii Academiei trăiau în altă durată de timp. **Raportul pregătit de Hasdeu și prezentat tot de el era categoric împotriva lui Caragiale și Gherea**; intraseră în joc resentimentele sale xenofobe. Dar de ce era împotriva lui Caragiale, care nu i făcuse cine știe ce inamicizie literară? Nu cumva era o manoperă de culise a lui **D.A. Sturdza**? Acesta și **cu G. Sion se solidarizaseră categoric cu Hasdeu**”.

„Se puse la vot; Hasdeu prezida. Pentru premiul *Eliade Rădulescu*, la care concurase, Caragiale nu obținu decât 3 voturi pentru,

20 erau contra. O decizie care consterna lumea de bună credință. «Operile d-lor Gherea, Caragiale și Dissescu combătute de d-l Hasdeu, cu toată apărarea d-lor Tocilescu, Negruzzi etc., au fost respinse» [trimite la: *Ultime informațiuni. Românul*, 28 Aprilie 1891, p. 393. Articol de atitudine în Era Nouă, nr. 83, 5 Mai 1891, p. 2-4 (*Majoritatea de la Academie*); O.O.].” [4, pp. 350-351, 359]

Cronologie. 1885. „Februarie 25. Comedia D’ale carnavalului, prezentată la concursul organizat de Teatrul Național, este **premiază de un juriu din care fac parte** Titu Maiorescu, Vasile Alecsandri, **B.P. Hasdeu**, V. A. Urechia.”

„Septembrie 1. În nr. 6 al revistei *Convorbiri literare* apare studiul lui Maiorescu despre comediile lui Caragiale.”

1889. „Mai 5. Caragiale demisionează din funcția de Director General al Teatrelor. Apare volumul *Teatru* (în Editura Librăriei Soccec), având ca prefață studiul lui Titu Maiorescu, redactat încă din 1885, *Comediile d-lui I.L. Caragiale*.”

1891. „Aprilie. Cu volumele *Teatru* (ed. II, 1890) și *Năpasta*, dramă în două acte, candidează pentru premiile *Năsturel-Herescu* și *I. Eliade Rădulescu*, oferite de Academia Română. După **raportul defavorabil al lui B.P. Hasdeu** și replica de apărare din partea lui Iacob Negruzzi, urmează rechizitoriul lui D.A. Sturdza și votul de respingere (20 contra și 3 pentru).” [6, pp. XLV-VI, XLVIII-X]

„Ca și cum ar fi vrut să arate că poate fi și serios [de ce? Umoriștii sunt neserioși?! O.O.], Caragiale scrie *Năpasta*, o tragedie, anticipând naturalismul din marile nuvele. *Năpasta* a dat cea mai multă apă la moară acelor care l-au bănuit, vorba lui N. Davidescu, de a fi «inaderent la spiritul românesc». Demonstrația lui Davidescu din 1935 (bine demontată de Ș. Cioculescu în *Detractorii lui Caragiale*), care ducea la ultimele consecințe opinia unor **Hasdeu și Sturdza, aceia care au blocat premiera de către Academie în 1891 a unui volum de teatru și a Năpastei**, nu pune totuși accentul pe drama (așa o numește Caragiale) din urmă, deși i-ar fi servit de minune prejudicata pe care și-a clădit articolul.” [20, p. 427]

Recitind, reținem că acel „un volum de teatru” se chema chiar *Teatru*. Atâta numai că unii autori au trimis la premieră ediția [I] din 1889, iar alții ed. II, 1890.

Mă întorc acum la o mică istorie. (*Se poate citi mai pe larg în *Menodrama Hasdeu – Caragiale*.) I.L. Caragiale, ca și Mihai Eminescu, a fost membru al Societății *Românismul*, al cărei președinte a fost B.P. Hasdeu. (Un articol de-al meu, cam măricel – 14 pagini – în temă: *Au fost Eminescu și Hasdeu în același timp la Societatea „Românismul”?* zace, de doi ani de zile, în sertarele unei redacții. Aviz amatorilor.) Erau acolo și colegii săi de la Gimnasiul „Sfinții Petru și Pavel” din Ploești, frații George și Grigore G. Tocilescu, cel dintâi fiindu-i coleg de clasă, într-a IV-a gimnasială, în anul școlar 1866-1867, și atmosfera destinsă, plină de voie bună, pe care Hasdeu a știut s-o creeze mereu în preajma sa. Caragiale a cunoscut-o pe Iulia, fiica lui Hasdeu, încă de la nașterea acesteia (2/14 Noembrie 1869) și, mulți ani s’a numărat printre apropiații familiei Hasdeu. În acei ani, Caragiale îl ironiza, într’un săptămânal la care anterior colaborase și Hasdeu, pe Titu Maiorescu – Mandarinul Ti-Li din *Cronica fantastică* din „Ghimpele” (din 9 Iunie 1874, semnată Car) [6, pp. 655-659, 1669] – semn că societatea chineză din „Satyrul” lui B.P. Hasdeu (1866) era încă vie în conștiința contemporanilor și se putea recolta încă din orezăriile ei.

După ce Caragiale a aderat la *Junimea*, el și-a păstrat independența de comportament și relațiile cu Hasdeu. Dovadă că, după plecarea la Paris a celor 2 Iulii – soția și fiica lui B.P. Hasdeu – Caragiale este printre apropiații care le transmit complimente. „De la Barițiu, Roman, Caragiali etc. multe complimente. Toți se interesează de studiile și succesele tale, și au dreptate”, îi scrie Hasdeu, Lilicuței, la 30 Martie st.v. 1882, „căci tu – besarabo-munteano-ardeleancă – ești un fel de esență a întregului neam românesc” (*Correspondența Hasdeu – Iulia* [14, p. 78]; anterior, le mai trimisese complimente episcopul Ghenadie Petrescu Argeșul, la care prânzise Hasdeu, la 16 Noembrie 1881 st.v.; p. 64).

Și momentul, foarte cunoscut, când, fiind silit să aleagă între postul de director general al Arhivelor Statului (pe care-l deținea) și mandatul de deputat în Camera Deputaților (fusese ales la Craiova, în Noembrie 1884), Hasdeu și-a luat adio de la Cameră, printr’un discurs-spectacol, în care a stârnit hazul auditoriului (de notat că

unele dintre „persoanele” din Parlament se vor regăsi și în Academie, în 1891), apelând la o replică a lui Trahanache, din scena VI, actul III al *Scrisorii pierdute*. Scrisoarea tocmai se jucase de nouă ori la Teatrul Național. Iată: „Îmi permit, domnilor, să trec peste laudele personale, ce-mi adresează aci d. Stătescu, laude care-mi aduc aminte un pasagiu din comedia d-lui Caragiali, pasagiu care zice: «Onorabile, dă afară pe stimabilul». D. Stătescu, făcându-mi atâtea elogiuri, se adresează către d. Chițu și i zice: Onorabile, dă afară pe respectabilul (Aplauze, râsete).” (*Monitorul Oficial*, nr. 12, 4 Decembrie 1884; apud: Caragiale, *Teatru*, p. 599.) Aducerea lui Caragiale în Parlament – nici n’a fost nevoie să i numească titlul piesei, fiind suficient să spună „comedia d-lui Caragiali” – era totodată și un „certificat de calitate”, pe care Hasdeu înțelegea să l acorde mai tînărului, dar marelui său confrate, ca pe un *monumentum aere perennius*, fixat în forul aleșilor națiunii. Ca o dovadă că teatrul caragialian era deja memorabil. Data este de reținut: Luni, 3/15 Decembrie 1884**. (**Se poate citi mai pe larg în *Menodrama Hasdeu – Caragiale*.)

A venit apoi momentul Premiului din 1885 al Direcției Generale a Teatrelor. Direcția Generală a Teatrelor anunțase concursul pentru o piesă originală, în *Monitorul Oficial* din 12/24 August 1884. Concursul era dotat cu un premiu de 1200 lei și avea ca termen scadent data de 30 Decembrie 1884 [7, p. 1116]. Am mai spus și altădată [23, pp. 7-8] că, în momentul anunțării concursului, I.L. Caragiale avea gata *D’ale carnavalului*. Ar fi prezentat-o bucuros la concurs – cum s’a și întâmplat, de altfel – dar era musai să termine *O scrisoare pierdută*, pe care o începuse mai înainte, fără a i fi găsit însă sfîrșitul. Astfel că, în așteptarea aflării soluției celei mai bune (nu finale), scrie *D’ale carnavalului*. Că-z doar tot era el funcționar la Regia Monopolurilor Statului. Pe șantierul său de lucru, *D’ale carnavalului* este un intermezzo între corpul și sfîrșitul *Scrisorii pierdute*. Aflându-se într-o excitație a creierului (teoria lui Maiorescu), poate cea mai de vîrf, a creației sale teatrale, și pentru a nuși pierde ritmul și tonusul, Caragiale se destinde din dilematica tortură, făcând loc antrenantei farse a *Bărbierului*.

Sigur că se va insista cu întrebarea: „Bine-bine, dacă avea deja scrisă *D'ale carnavalului*, de ce n'a prezentat-o la concurs în termen și a solicitat o amânare, determinând împingerea termenului cu o lună și jumătate?” Din motiv de *Scrisoare pierdută*. El își dădea seama că realizase o capodoperă și că trebuia să se concentreze întâi asupra ei: terminarea finalului (nu, nu este o tautologie!), lectura la „Junimea”, premiera și un număr cât mai mare de spectacole la Teatrul Național, eventual și la Iași, și la Craiova. Succesul *Scrisorii* ar fi netezit drumul spre premiu, calcul ce s'a dovedit destul de exact. De altă parte, simțea nevoia să țină o vreme piesa „la umbră”, ca să translăm propriile-i cuvinte. (Dau aici de unde le-am luat: „Când încheie cea din urmă frază, meșterul se apropie de mine, adună foile risipite, aruncate una peste alta, le strânse cu grijă și le încheie în saltarul mesei. Apoi îmi zise zâmbind: – Așa; astea trebuie să stea acum la umbră, și-om vedea ce se poate scoate din ele.”; Șt. O. Iosif, *Cum scria Caragiale. Amintire*, în „Flacăra”, nr. 16, 1912, apud *Amintiri*, 106. Caragiale îi dictase lui Iosif, așa cum va face cu ciracii săi și Nichita Stănescu.) Apoi, în sfârșit, s-o presinte cu alai la „Junimea”.

O *scrisoare pierdută* s'a jucat la Teatrul Național de 16 ori: Marți, 13/25 Nov. 1884 (I), Joi, 15/27 Nov. (II), Duminică, 18/30 Nov. (III), Marți, 20 Nov./2 Dec. (IV), Joi, 22 Nov./4 Dec. (V), Duminică, 25 Nov./7 Dec. (VI), Marți, 27 Nov./9 Dec. (VII), Joi, 29 Nov./11 Dec. (VIII) și Duminică, 2/14 Dec. 1884 (IX), Marți, 4/16 Dec. (X), Duminică, 9/21 Dec. (XI), Duminică, 23 Dec. 1884/4 Ian. 1885 (XII), Marți, 1/13 Ian. 1885 (XIII), Joi, 17/29 Ian. (XIV), Luni (deși, ziua mi se pare curioasă; O.O.), 25 Martie/6 Aprilie (XV) și Marți, 23 Aprilie/5 Mai (XVI) 1885 [21, p. 165]. Câtă vreme spectacolele s-au derulat într-un ritm amețitor, lui Caragiale i-a fost imposibil să se mai apropie de *Bărbierul* său.

Trebuie spus că oficialitățile, până la miniștrii Instrucțiunii Publice, Gheorghe Chițu întâi, Dimitrie A. Sturdza, apoi, i-au fost aproape și i-au făcut și moftul de a amâna data concursului teatral.

Întrebarea este: pe cine rugase Caragiale să intervină pe lângă Gheorghe Chițu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, de la 23 Iunie 1884 [10, p. 59], să amâne concursul de teatru? Pe Hasdeu

– cu care se afla încă în bune relații – la rândul său bun prieten cu Gheorghe Chițu – sau pe Maiorescu? Sau, și pe unul, și pe celălalt?

Mai degrabă pe Maiorescu. La el la *Junimea* se ducea săși citească piesele de teatru, în *Convorbiri literare* și le publica, la el la masă prânzea uneori.

Dumneavoastră ce credeți? Hm!... Aici cineva mă întreabă: „De unde știi d-ta că Maiorescu vorbea cu Gheorghe Chițu?” „De la însuși d-l Maiorescu”. Nu zice el – de un 8 Martie (1882): „Seara Academie, discuție cu Chițu, care seara mai totdeauna e beat”? [18, p. 48]. Și apoi, nu Chițu – ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, de la 23 Iunie 1884 – îl reintegrase pe Maiorescu la Universitate?: „Vineri 12/24 Oct. 1884. Ieri [am] primit adresa Ministerului Cultelor No. 11866 din 10 Octomvrie 1884 pentru reintegrarea mea ca profesor definitiv, și anume la Facultatea din București, pentru Logică și Istoria Filosofiei secolului al 19-lea.” ([18, p. 267] Anterior, la 15/27 Oct., 82, și D.A. Sturdza, ministru de externe atunci, îi vorbise, la Academie, despre reîntoarcerea „la Universitate. Mi-a spus că a vorbit de asta cu actualul ministru al Cultelor, [P.S.] Aurelian.”; p. 131. Dar Chițu, care, la 31 Mai 1876, îl chemase și pe Hasdeu să reînceapă cursul la Universitate, a fost mai eficient.)

Tot Maiorescu a obținut de la Dimitrie A. Sturdza – noul ministru al Instrucțiunii Publice, în locul lui Gheorghe Chițu, de la 2/14 Februarie 1885 [22, p. 59], și personaj-cheie în Academia Română, al căreia secretar general, pe o perioadă de 7 ani, până în 1891, mi se pare că tocmai era (las aici un punct slab) – să-i desemneze în Comisia pentru premiu, din partea Academiei, pe Maiorescu însuși, pe Alecsandri și pe Hasdeu. Ca un reporter în acțiune îi transmite Caragiale, scârța-scârța pe hârtie, lui Petre Missir, Vineri, 22 Februarie/6 Martie 1885: „Iubite Petrache, [...] se întâmplă că, deși din unsprezece piese, zece sunt nu proaste, ci de-a dreptul imposibile, nule, absurde [ia uite termen!; O.O.] (în fine nu sunt piese, sunt altăceva fără nume până acum în literatură), iar a mea este foarte bună, arătând chiar un progres vădit în tehnică asupra *Scrisorii*, – deși, zic, lucrurile stau astfel, sunt totuși amenințat să caz, pentru că dd. Stăncescu, Alecsandri șcl., cu un ton de adevărată furie strigă

mereu că piesa ar fi bună, dar nu e literară și morală. Și apoi d-aci trage'i! că Teatrul, mai ales la un popor tânăr ca al nostru, trebuie să fie o școală ș.c.l. – Ars-o fi ars focul școala noastră de la patuzsopt.

Înțelegi dar cu câte trebuie să lupt aici, având toată dreptatea, și având făcută o piesă, care dacă nu ți-o plăcea ție, să nu'mi dai nici o țigară! Se-nțelege că să nu caz nu s'ar prea putea lesne; pentru că ar fi prea groasă de tot; dar întârzierile, dar șicanele, dar amenințările și lecțiile de morală teatrală ce mi se aruncă când pieziș, când direct, de maeștri[i] examinatori, desigur nu sunt plăcute lucruri. Într-o soțietate însă ca a noastră, trebuind să aibi și puținică răbdare, tac și rabd cu gândul că are să vie odată și ziua mea.

Dintre membrii Academiei s'au chemat, în comisia examinatoare, Maiorescu, Hasdeu și Alecsandri. Titu, care este entuziast de *Bărbierul* și care contează sigur pe Hasdeu (căci acuma Hasdeu merge cu noi de când cu plecarea lui Chițu și exoflisirea-i din Cameră), mi-a promis că el și Hasdeu fiind pentru piesa mea, conul Vasilică va trebui să se întoarcă la calea cea bună. Astfel dar, mâine seară sâmbătă, la Titu, față cu Hasdeu și Alecsandri au să se citească câteva din piese, între cari și a mea. Impresia colectivă a auditoriului fiind desigur bună, va fi hotărâtoare asupra lui conul Vasilică. (O invidie – citește mă rog ție printre rânduri)." [8, pp. 325-326].

De Conul Vasilică avea de ce să se teamă Caragiale. Momentele din 17/29 Martie 1884 și 29 Martie/10 Aprilie, de la *Junimea*, erau proaspete. I-a și povestit, prin 1905, lui Paul Zarifopol, „că Alecsandri nu'l putea mistui, nici pe el, nici pe Eminescu. La «Junimea», Caragiale a zis o dată tare, în prezența lui Alecsandri, la citirea unor versuri din Eminescu: zeci de mii de galbeni să fi dat, nu ai fi găsit în literatura românească înainte de Eminescu versuri așa de frumoase. (Căci un altul zisese mai înainte: sute de galbeni s-ar fi plătit în literatura românească mai veche asemenea versuri. Alecsandri zâmbise semnificativ la vorbele aceste. Atunci Caragiale făcu cu glas tare replica de mai sus.)" [apud 12, p. 510]. Numai că Alecsandri, aflat în amurgul vieții și așteptând concertul de veci din lunca Siretului și trecerea șirurilor de cucoare pe deasupra conacului său de la Mircești (se va stinge din viață la 22 august 1890) – ani buni

ambasador și stăpânind bine diplomația – a preferat să nu răspundă intempestivului dramaturg din generația a treia a teatrului românesc. El reprezentând-o pe cea dintâi.

Succesul prevăzut de Titu Maiorescu a fost garantat.

Pentru concurs, *D'ale Carnavalului* avea mottoul *Allegro*, care era ca o transparentă retrasă de pe un geam transparent. „«Secretul» în ceea ce privea numele autorului era «à la Polichinelle»”, comentează Ioan Massoff [21, p. 169], care dă și o fotocopie a procesului-verbal scris de Vasile Alecsandri:

„Proces-verbal

Juriul pentru ecsaminarea pieselor prezentate la concursul – propus de Dir. Generală a Teatrelor pentru anul 1885, a constatat că până la termenul publicat de 15 fevr. 1885, s'au trimis 11 piese, dintre care una cu titlu [l] de Pamfiliu [pamflet] Mestecăilă a fost exclusă din cauză că nu era anonimă. – Din cele 10 remase juriul, după ecsaminarea tuturor, a decis a da premiul Comediei în 3 acte, intitulată *D'ale Carnavalului* cu moto *Allegro*. –

25 Fevr. 1885

V. Alecsandri, Gr.Gr. Cantacuzino, T. Maiorescu, B.P. Hasdeu, V.A. Urechia, Gr. Ventura, C.I. Stăncescu

[semnături autografe; apostilă sus:] Primit 25/9 Februaru 1885 / R No. 138

[apostilă pe margine:] Vezi lucrarea la No. 146 – 85” [21, pl. I v, după p. 224].

Ca să servească lecția de civilitate până la capăt, Alecsandri, care era cel mai în vârstă dintre membrii juriului, se oferise să scrie el, ceea ce a și făcut, neputând fi refuzat de ceilalți. Or, tocmai vârsta l-ar fi scutit, pe el cel dintâi, să facă oficiul de copist. Dar, prin gestul său, știa că lasă Teatrului și culturii române o filă pilduitoare, filă însumând mai multe și de apreciat semnificații.

Momentul premiului Academiei, din 1891, nu este cu nimic diferit de cel al premiului pentru teatru, din 1885. Cu deosebire numai că Academia nu se formaliza și nu impunea secretizarea numelor autorilor. Trioul HCM (Hasdeu – Caragiale – Maiorescu) putea să funcționeze la fel de bine și acum. Am putea spune chiar quartetul,

dacă îl introducem în ecuație și pe D.A. Sturdza. În familia căruia, trebuie să o spunem, Maiorescu se bucura de o apreciere cu totul deosebită. – Numai una. (Coșbuc.) „Sâmbătă 2 Iunie [1884], la ora 10 seara la ministrul Sturdza, cu familia, până la ora 12, voroavă, [făcut] cunoștință cu contesa Torielli, cu ministrul plenipotențiar grec Dragumis.” [18, p. 247] Și-inchi una. (Unchiu Nicușor.) I se furase lui Maiorescu pălăria la Curtea de Apel. Joi, 17/29 Oct. 85. Fără drept de apel. Așa că s’a întors acasă cu capul gol. Bârfe. Lumea șoptește, vuieste: acești critici pe care o să’l spânzure Mihai Beniuc; când va crește. (Nu, nu se născuse încă Beniuc, care, cu psihologia lui animală, turba că în primul lui deceniu de viață, trebuise să fie contemporan cu Maiorescu. Și cu alții. Mulți alții, mai mult.) „Tot orașul plin [de svonul] că am [în]nebunit. (M-me Zozo Sturdza: «Aș înțelege să fi [în]nebunit Carp, dar M[aiorescu] nu.»)” [18, p. 313] – Numai că, spre deosebire de 1885, când Maiorescu nu știuse cum să-l atragă mai bine de partea sa, acum nu va ști cum să facă mai mult ca să-l îndepărteze (și să-l ațâțe astfel acut împotriva lui Caragiale, exact pe dos față de 1885) dovadă atacurile la care era supus conul Mitiță Sturdza în *Constituționalul*.

Titu Maiorescu rămăsese în nota sa personală. (Cum altfel!?) El fusese ministru în guvernele Theodor Rosetti 1 și Theodor Rosetti 2, de la 22 Martie 1888 la 26 Martie 1889 [22, p. 62, eronat: 22 Martie] și în Guvernul General Manu, de la 5 Noiembrie 1889 la 15 Februarie 1891 și năzuia să ajungă din nou în prisacă. Onoarea de a lucra o oră cu Regele Carol I, în fiecare Lună, și fagurii guvernamentali, fiind deliciile cele mai dulci pentru el. Nu întâmplător, când aflase de la Alecsandri că lucra la o dramă despre Ovid[iu], îi scria acestuia (între altele, căci îi expune un plan amănunțit, ca și când ar fi fost comanditarul piesei): „Act. II. Favoarea generală și alți amici, ca Maximus, Hyginus, Cotta, Rufinus din Curtea lui Augustus îl aduc în apropierea Cesarului. August, fabricant și el (în tinerețe) de versuri mult mai licențioase decât *Ars amandi* a lui Ovid, se învârtește la bătrânețe în conversație cu Ovid, dar rămâne tiran prepuitor în inimă” [18, p. 214].

Iată câteva spicuiuri din *Însemnările* sale zilnice:

„Marți 22 Martie/3 Aprilie 1888. Astăzi, la 5½ după amiazi, am jurat în mâinile Regelui Carol ca ministru de Culte și ad-interim la Domenii.”

Miercuri 6/18 Aprilie 1888. „Luni la 4 Aprilie prima audiență la Regele. El mi-a spus că [pe] toți persecuțații politici ai Ungurilor vrea să-i chieame aici ostensibil, să se știe că-i protege, ar vrea și pe Slavici și pe [generalul] Traian Doda.”

Joi 23 Iunie/3 Iulie 1888 la Sinaia cu Anicuța la dejunul Regelui cu bătrânul Duca de Nassau, unchiul Reginei și [cu] adjutantul său Conte Metternich, Tinca Golescu, Juca Bengescu etc. Rege[le] și Regina foarte amabili cu Anicuța.”

Duminică 7/19 August „Sinaia consiliu de miniștri” ([19, pp. 89-106]. *Notă: Cum am redus din citatele alese și nu am cartea la îndemână, trimiterile nu mai sunt riguroase.*)

„Joi 18/30 Aug. 88. La 7½ dim. plecat la Sinaia. La 1,55 cu tren expres la Predeal cu toți miniștrii, Mitropol[itul]-Primat, etc. spre a întâmpina pe Rege și Regina, cari au sosit la Predeal la 2,40', apoi împreună la Sinaia”.

Sâmbătă 3/15 Sept. 88. „Miercuri sara și Joi ziua Sinaia, cu Anicuța și toți miniștrii (afară de A. Marghiloman) în vagon-salon. La Sinaia dejun la Palat.”

Joi 22 Sept./4 Oct. 1888, „dimin. primirea Prințului de Wales la gară, sfințirea nouelor ape la Cișmegiu, și dejun la Palat cu el.” [19, pp. 108-112]

„Vineri 28 Oct.88. La 7½ dim. plecat la Sinaia (ningea, apoi soare în București, dar iarnă), la 11¾ în Sinaia dus cu trăsura Regelui la Castel Peleş, unde odaie pregătită pentru mine, textul mesagiului cetit cu Regele. La dejun Prințul de Wied, Consulul general din Geneva Bamberger, etc. Regina cetit traducerile ei în nemțește din Leconte de Lisle și Théoph[ile] Gautier. – La 5 dus cu trăsura Regelui la gară, viscol de zăpadă.”

1/13 Noemvrie. „Deschiderea Camerei la 12 ore cu Rege[le] și Prințul de Wied. Regina încă la Sinaia. Mesagiu aplaudat. Bună impresie.” [19, pp. 116-117]

„Sâmbătă 17/29 Dec. 88. S-ta Elisabeta. Ziua Reginei. La 11½ Consiliul de Miniștri la Regina. Petite tenue, Regele fără cordon,

prin urmare noi în frac, cravată albă, însă sau fără decorații (ca gen. Manu) sau numai cu *Steaua Română* (ca Carp). Eu aveam din eroare și cordonul.”

Sâmbătă, 14/26 Ianuarie 89, Maioreștii sunt „iarăși la balul Reginei în Sala Eforiei. Regina foarte amabilă.”

Duminică 29 Ian./10 Febr. 1889. „Ieri sară și azi peste zi discutarea proiectului meu de lege a Instrucțiunei la mine acasă cu Odo-bescu, Dobrescu (Argeș), [profesorul secundar Zamfir] Herescu, A[nghel] Dimitrescu, Stemill [= Ștefan C. Mihăilescu] și membrii Cons[iliului permanent] (Hasdeu, Vitzu, [D. A.] Laurianu, Odo-bescu)” [19, pp. 122-129]

„Duminică 5/17 Febr. Dîner la Carp. Coutouli, Georges Philippescu, Wallwitz, etc.” Sara, „soarea de teatru la Jacques Lahovary în prezența Regelui și Reginei. Miniștrii străini etc.” „Anicuța foarte bine, elegantă, modestă, foarte gentilă și gentilă lumea cu ea. Ea dusă la supeu de ministrul italian Curtopani, eu ducând la masă pe nevasta ministrului german de Bülow.”

Joi 9/21 Febr. 89. „Sara bal costumat la Gr. Suțu, și Regele, și Regina.”

Luni 13/23 Febr. 89. „La 7½ masă la general Manu în oroarea Anicuței (Hooricks, Gachet, G. Philippescu cu nevasta, Ion Marghiloman cu nevasta, Ch. Pherekyde cu nevasta etc., 18 pers[oane]. Apoi ½ oră la balul lui Chrisovelloni.”

Miercuri 15/27 Febr. 89 (ziua sa de naștere). „Sara [la] 7½ dîner la Coutouly, ministrul Franței. La dreapta lui Anicuța, la stînga d-na Durutti, nasc. Xantho, lângă care eu; gen[eralul] Florescu, Știrbei, Marghiloman, col[onel] Popescu etc.”

Joi, 16/28 Febr. 89. „Sara la balul Curtiș și la supeu.”

Sâmbătă 18 Febr./2 Martie 89, „La 11 ore pentru ½ oră la balul «Obolului» în Sala Eforiei. Foarte elegant și animat. Regele și Regina, miniștrii străini.”

Miercuri 1/13 Martie 1889. „Dimineața Regele piquirt cu mine, fiindcă n'am fost nici Luna trecută la ora de lucru, ci m'am scuzat prin adjutant.”

„Luni 13/25 Mart. Dîner la Palat, toți miniștrii și tot corpul diplomatic cu nevestele, vro 68 [de] pers[oane].”

Miercuri 15/27 Martie. „Sara până la 12½ balul studenților la Teatru, Regele și Regina, Carp cu D-na, Marghiloman, apoi Lahovary, D-na Mitza Nicu Filipescu cu mama sa, Coralie, Zozo și Mitică Sturdza, D-nul și D-na Vitzu și Haret”.

Joi 23 Mart./4 Apr. 89. La 8 ore [seara] prânz la ministrul englez Sir Frank Lascelles și Lady Lescelles și nepoata miss Bell, în onoarea noastră. Gigi [= Anicuța] foarte gigi. – La 10½ la Consiliul de miniștri, tevătură de vorbă.”

Miercuri 29 Martie/10 Aprilie 1889. „Pe la 2½ eram acasă, la 4½ m'am dus cu Anicuța la Regina (frac, cravată albă, fără decorații, dar miniștrii străini cu stea) la o lectură a ei. Plin de lume; și Ghermani, Marghil[oman], Elisa Știrbei, Goluchowaki cu d-na, Bülow cu d-na, Curtopani, Vlassov cu doamna, Capitain Müller, Feridon-Bey, Mme Mano, Lahovary cu Simca, Mme Cornescu cu fata etc., etc., **Caragiali cu nevasta**, Jean Miclescu cu nevasta, C. Miclescu – o sumedenie de lume, nu încăpea în salonul ei cu galeria de lemn, în salonul [de] alături spre «seră» iar plin.” [19, pp. 131-143] (evid. – O.O.).

„Joi 8/20 Iunie 89. La dejun [Traugott] Tamm și **Caragiali**. Tamm inteligent, frumos, cu tact. Foarte bună impresie. Traducerea *Scrisorii pierdute* bună. El viitor prof[esor] la [Universitatea din] Kiel, dacă va izbuti cu disertația lui de habilitare.” [19, p. 156] (evid. – O.O.).

Dar am anticipat puțin. În 1889 Caragiale era încă în relații excelente cu Maiorescu. Maiorescu îi prefățează volumul de Teatru, apărut în mai la Editura Librăriei Socescu și se gândește, desigur, la premiul Academiei în următorul an, 1890. Prefața *Comediile d-lui I.L. Caragiale* începe furtunos: „*O noapte furtunoasă, Conul Leonida față cu reacțiunea, O scrisoare pierdută, Dăle carnavalului* – cine dintre cei ce se duc la teatrul român nu a văzut una sau alta din aceste comedii? Mulți cunosc pe cea dintâi, mai toți pe cea de-a treia și câțiva pe celelalte. De meritat, toate merită să fie cunoscute și, după părerea noastră, lăudate – toate patru fără excepție.” [9, V]

Mentorul «Junimii» se gândește să aranjeze lucrurile cât mai bine. Cred că nu este întâmplătoare asocierea, în obișnuita călătorie de vacanță a Maioresților, din Iulie 1889, cu G.I. Ionescu-Gion, despre care se știa că B.P. Hasdeu și-l dorise ginere. Mai mult,

Gion, cronicar teatral la *Românul* și redactor la *Revista nouă* a lui B.P. Hasdeu, era prieten și cu I.L. Caragiale. Pentru orice eventualitate, Maiorescu sconta pe faptul că Hasdeu nu i-ar fi refuzat lui Gion nici o rugămințe. Însă tocmai când Maiorescu și Gion voiajau prin Ungaria, Austria, Germania și Elveția – își dăduseră întâlnire la Turnu-Severin, sâmbătă, 1 Iulie, la orele 3½ dimineța, Gion venind acolo împreună cu Constantin Rădulescu-Motru – Caragiale, acum redactor la ziarul junimist *Constituționalul*, ca să arate că și el călărea pe cai mari (tot aștepta, de vreo patru ani, fabuloasa moștenire a Momuloaei, vara primară a mamei sale, decedată în Noembrie 1885), trăneste o *Cronică fantezistă*, în numărul din 23 Iulie/4 August 1889, având ca subpuncte: „*Românismul*”. – *Primele arme ale unui academician*. – *Quantum mutatus...* – *Banchet plenar*. – *Cestiune importantă*. – *Un june entusiast*. – *Un bust!* – „*Columna lui Traian*” și altele. Semnată Falstaff, cronica este de un umor cel puțin îndoelnic și de o neașteptată umoare la adresa lui B.P. Hasdeu. Lăsăm la o parte alăturarea lui Hasdeu cu obscurul, acum, și anticul ministru „Gună” (George) Vernescu (prima dată la Justiție și Culte, în Guvernul Constantin Bosianu, 1865; în Guvernul Lascăr Catargiu, Martie-Noembrie 1889, la Finanțe [22, pp. 38, 62]), dar enciclopedistul era lovit pe tărâmul cel mai scump minții lui: Românismul. Hasdeu, care pusese pe frontispiciul ziarului *Columna lui Traian* deviza „Românism în democrație. – Democrație în Românism”, a fost uimit să citească insanitățile fostului românist: „La 1867, se înființase în București o societate națională sub denumirea de «Românismul», care avea oarecare mică sforică de legătură cu Școala Bărnuțiană și cu Frațiunea, anti-dinastică, din Iași. [...]”

Pare-mi-se [poftim!], domnul Hasdeu era prezidentul [exact, O.O.], sau cel puțin viceprezidentul [ironie] «Românismului» – *Quantum mutatus...*! – pe atunci ilustrul academician pipăia încă terenul vieții publice; nu era destul de stabilit încă asupra siguranței succesului Etimologiei, Filologiei, Semasiologiei și Linguisticii, unde nici control, nici concurență nu încap deocamdată.” (Infamie! Ce-l împiedica, pe Caragiale, să se avânte el în acele domenii și să-i facă o serioasă concurență?! Pe el, sau pe alții. Deocamdată chiar Has-

deu se preocupa să lase în urma sa o școală românească filologică solidă, trimițându’și elevii peste tot în Europa: la ceea ce se cheamă astăzi perfecționare.) Ca și când ar fi fost de față – în antiteză cu titlul de *Cronică fantezistă*, infirmat astfel – Caragiale narează momentul în care, la un banchet în grădina Schlatter, lângă Cișmegiu, „după mai multe toasturi, pline de fierbinte eterofobie și de înalt șovinism, se puse séance tenante următoarea cestiune «importantă» onoratei adunări generale: «Care să fie emblema societății *Românismul*?»” Prevală propunerea unui „june bucureștean – fiul unui băcan bulgar – foarte aprins la față [...] Bustul lui Traian călare!!!”, care „s’a votat în unanimitate prin aclamație – iar d. Hasdeu, isbit de inspirația junelui, a scos numaidecât *Columna lui Traian*. Acea a fost și ea la început călare, pe urmă a mers pe jos, până când n-a mai mers deloc. Nu e vorba, a stat ea, dar au mers altele!” [7, p. 399-400]. Jalnic.

Gestul absolut gratuit al lui Caragiale a șocat. Aflat în Italia, Duiliu Zamfirescu transpune acum un gând al dramaturgului: „Sunt vremuri în care e o datorie să fii ticălos, cum zice Caragiale” (Castellamare di Stabia, 11 August 1889, Duiliu, p. 45; sublinierea expeditorului). Iar într’o altă scrisoare, tot către Maiorescu, trimisă din Roma, la 11 Octombrie 1889, Zamfirescu folosește termeni aspri: grosolănia lui Caragiale... infinita nestatornicie a simțirilor sale, slăbiciunile acestei inteligențe, fondul fără niciun punct de rezim... fire atât de fantastică și de muncită, în care arama și diamantul sunt legate împreună... [15, p. 28]. Firea sa lucrase împotriva lui însuși. Și poate nu este rău să ne aducem aminte de caracterizarea pe care i-a făcut-o Maiorescu, în chiar acel timp (8/20 Octombrie 1889, București, ca răspuns la frământările lui Duiliu Zamfirescu): „Convingerea ce o am despre Caragiale este că are una din cele mai vicioase inteligențe ce le poate produce natura, electric, bună memorie, momente, în care această extraordinară vibratilitate celulară a materiei cenușii din creieri îl scoate mai presus de el însuși și’l face capabil de scrieri literare de mare valoare. Din cauza acestei părți a lui, eu închid ochii la toate celelalte, pe care însă le cunosc. Știu adică caracterul lui...” Emanoil Bucuța, editorul scrisorii, întrerupe și pune puncte de suspensie, zicând în notă: „Urmează o caracterizare prea tare, ca să poată fi redată”. [15, p. 307]

Știu adecă caracterul lui... După cum gândea Maiorescu, *Cronica fantezistă* era *O scrisoare de adio* de la premiul Academiei. Iar Caragiale nici n-a mai îndrăsnit să presinte volumul de *Teatru* pentru premiere. Însă nu așa gândea și Hasdeu. După moartea Iuliei (17/29 Septembrie 1888, București), Hasdeu intrase în altă fază a vieții, îndreptată spre Dumnezeu, spre problemele mari ale existenței (titlul volumului său, *Sarcasm și ideal*, 1887-1896. *Ultimii nouă ani de literatură*, București, Editura Librăriei Socec, 1897), fază în care nu prea se mai sinchisea de atacurile la adresa sa. Diatribele sale se îndreaptă acum numai asupra Imperiului Habsburgic și asupra Rusiei, care stăpâneau o parte din provinciile românești: Transilvania și Basarabia. În rest, gânduri de armonie și de înțelegere balcanică: „Fericirea mea cea mare este, că rezultatul definitiv al muncii mele nu împinge la desbinare, ci îndeamnă la înfrățire. Toate popoarele balcanice, românii, grecii, albanezii, serbii și bulgarii, ne apar acum ca o singură familie strâns înrudită, ca un *συμπόσιον* de frați, de veri și de cumnați.” (*Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*. Introducere la Tomul III din *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, Socec, 1892, XXXVII). Compatrioților care-l supără se mulțumește numai să le presare, abia peste câțiva ani, zacherline – prafuri de pureci. În această fază se va consuma, în 1895, semeața publicare a detractării din *Convorbiri literare* a lui P.P. Carp la adresa piesei *Răsvan și Vidra*, ca adaos de *Prefață* la ediția a IV-a a acesteia.

În privința *Teatrului* lui Caragiale, nefasta *Cronică fantezistă* înțepenise lucrurile într'un impas. A fost nevoie iarăși de abilitatea lui Maiorescu. Dacă propunerea a venit din partea lui Maiorescu, sau din partea lui Caragiale, sau chiar din partea lui Hasdeu, nu ne batem capul. *Feciunt meliora potentes*. Cert este că, anunțându-se premiile Academiei pe 1891, apare o extensie-regresie (!) referitoare la cărțile de literatură, prevăzându-se a fi admise nu numai cele din 1890, ci și cele din anul precedent, 1889! Este limpede sau este limpede numai pentru mine că această neobișnuită prevedere lua în calcul posibilitatea admiterii și premierii volumului din 1889 al lui Caragiale. Iar acest calcul nu putuse fi conceput și în niciun caz pus

în circulație, fără acceptul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Peste care, cel puțin în acel timp, nu se putea trece în Academia Română. Mai ceva ca la nenăscutul, pe-atunci, Mărășești.

Hasdeu renunțase o vreme la catedra de la Universitate – unde i lăsase să l suplinească pe Lazăr Șăineanu, întâi, și pe Ioan Bianu, apoi – și se ocupase de cercetarea caietelor și de editarea operelor fiicei sale. Din care a publicat un volum de versuri, în 1889, și un al doilea, în 1890, și tot în 1890 și un volum de *Teatru*. El s'a făcut tot mai simțit și în Academie, unde a condus mai multe ședințe și a continuat lucrul la dicționarul *Etymologicum Magnum Romaniae* – *Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor*, definitivând și publicând, în 1890, fascicula a III-a din volumul II, ARICIU – AȘTĚAMĂT.

În ședința din 23 Martie 1890, ținută sub președinția sa, s'au ales comisiile pentru acordarea premiilor în sesiunea generală din 1891. Hasdeu a fost ales, alături de T. Maiorescu, V.A. Urechia, N. Quintescu, A. Papadopol-Calimach, Episcopul Melchisedec, P. Poni, Gr. Cobălcescu și Dr. D. Brândză, în Comisiunea de 9 membri pentru cercetarea publicațiunilor care se vor prezenta la concursul premiilor *Năsturel-Herăscu* și *Eliade-Rădulescu* pentru 1891. Primii trei citați au fost alături și la acordarea premiului pentru *D'ale carnavalului*, în Februarie 1885. Aveau, adică, aderență la Caragiale. În plus, cel puțin Hasdeu, dramaturg el însuși, știa că un volum de teatru nu poate fi publicat – „așa ceva mai rar, bobocule” – în fitece an. Motiv de respect și de maximă toleranță din partea sa.

Dar mai era un personaj, fără de care regulamentul premiilor nu putea fi modificat: Dimitrie A. Sturdza, secretarul general al Academiei. Că i se va fi comunicat lui Sturdza adevăratul motiv pentru care se cerea o derogare de la regulament – așa cum fusese el statuat până atunci – nu putem ști. Ar trebui să vedem cum au funcționat relațiile dintre Sturdza și Caragiale în acea perioadă, ceea ce este un subiect care, nefiind abordat până acum, ar complica prea mult această comunicare. Și ne-ar ține și pe noi în loc – „tot pe loc, pe loc, pe loc, să răsară busuioc!” – căci ne-ar lua ceva timp să scotocim prin jurnalele timpului. Scotocală fără de care subiectul nu poate fi rezolvat mulțumitor. Fiindcă impresia mea – și mi-am format aceas-

tă impresie frunzărind, în mare grabă, ca ploeștean reaclimatizat ce sunt, la Biblioteca Academiei, *Constituționalul* – este că, în jurnale mai sunt încă articole, articolașe și notițe datorate lui Caragiale și nerelevante până acum. (Nu „inedite”!!!, cum scriu și zic unii gramatici.) Barem în *Constituționalul*.

Să vedem ce s'a întâmplat în intervalul 1890-1891, adică de la anunțarea și până la decernarea premiului. De data aceasta – o spunem dinainte – Caragiale a avut un acces împotriva lui Maiorescu. Și, dacă ieșirea față de Hasdeu fusese cu totul gratuită, acuzele la adresa lui Maiorescu erau absolut neîndreptățite. Numai că cei doi Goliați cu care se pusese, Hasdeu și Maiorescu, erau firi cu totul și cu totul diferite, iar reacțiile lor au fost absolut contrare. Iar Caragiale, tributar al instrucțiunii sale publice și om al momentului și al Momentelor, nu își (prea) făcea calcule pe termen lung.

Titu Maiorescu își vede de politica lui. El fusese ministru în câteva rânduri și se pregătea de ministeriatele și guvernările ulterioare: ministru de Justiție, 7 Iulie 1900 – 13 Februarie 1901, în Guvernul Petre P. Carp, ministru de Externe, 29 Decembrie 1910 – 27 Martie 1912, în al doilea Guvern Petre P. Carp, și președinte al Consiliului de Miniștri și ministru de Externe în două rânduri: 28 Martie – 14 Octombrie 1912 și 14 Octombrie 1912 – 31 Decembrie 1913 [22, pp. 69, 74-75].

Ca să nu mai vorbim de activitatea sa parlamentară, care a concurat și chiar a covârșit-o pe aceea de critic literar (ca volum, dar nu ca semnificație, moara politică etalând, angajând și măcinând mult mai multe personalități remarcabile, decât mai subțirele câmp literar – unde însă producția a rămas perenă). De care Maiorescu era foarte mândru, afirmând superioritatea omului politic față de literat (!): „Literatura și politica se esclud una pe alta”, „dacă pentru a face literatură îți ajunge la rigoare să ai spiritul observator și o limbă aleasă, ai nevoie de cunoștințe adânci, însușite deja, în diferitele ramuri ale dezvoltării omenirii pentru a face politică”; „aceste lucruri sunt grele. Ele cer timp, învățătură, gândire încordată... Nu e mai ușor să faci literatură?” (*Literatură și politică*, în *Constituționalul*, 5 Iunie 1892, p. 1; apud [26]).

Ministerele, Parlamentul, întâlnirile politice, cenaclul «Junimea» ținut la el acasă, lecțiile de la Universitate, avocatura, vizitele la Palat și la prieteni, spectacolele, însemnările zilnice – semn că fiecare moment din viața sa era însemnată pentru umanitate (și de ce nu?!) – îi umpleau timpul și îi drămuiau orice mișcare, astfel că educația sa exagerat-germană făcuse din el un adevărat om-cronometru. („Nu-mai, vezi, domnule Duiliu, nu pot cu nici un chip face mai mult decât fac, mi-ar lipsi literal timpul material. Dăți puțin seamă: mă scol de regulă dimineața la 5½ și lucrez în iatac cu lampa aprinsă până la 8, în fiecare zi, apoi cafea, de la 9-11½ iar lucru, oameni – Carp, Marghiloman, studenți, transilvăneni, visite – de la 1 înaintea sau procese, sau pregătiri la cursul universitar, care e frecventat de o lume nebună – până în coridor cu ușa deschisă – sara o dată pe săptămână literatură, o dată muzică, o dată club politic, de vro 2-3 ori cetire cu nevastă-mea [...]. Și vezi, că nu ți-am vorbit de întruniri politice, de articule prin *Constit[uționalul]*, de pledări zilnice, de scrisori și relații literare.” Încât „nu cred să fie astăzi doi oameni în România, care să lucreze mai fără preget decât nevastă-mea și cu mine.” [15, pp. 327, 329 Noemvrie 1891].

În vacanții – pe care le pregătea la milimetru – pleca în lungi excursii în străinătate, unde se simțea ca un adevărat evadat. El și viața lui de familie erau pe primul loc, încât te și miri că au încăput pe de lături și alte persoane – fiecare clasată și așezată la locul ei – cărora le făcea hatârul de a le acorda mici atenții, cedându-le câte puțin din afecțiunea sa rece și consiliindu-le uneori în scrisori amănunțite, cum este aceea adresată lui Duiliu Zamfirescu, despre nuvela *Alesio*, ca pentru a întări regula telegramei – principala sa formă de expresie epistolară. În tot acest angranj, în care animația politică era extrem de fluctuantă, calculele erau făcute atât pe termen scurt, cât și pe termen lung, evaluând cu minuție situația politică prezentă și viitoare.

Întors acasă din Suedia și Norvegia, la 30 August/11 Sept. 1890, pe Titu Maiorescu îl așteaptă o surpriză: articolul lui Caragiale *Ironie*, publicat în *Timpu*, din 15 Iulie 1890 [6, pp. 64-69, 1531]. Vom discuta despre el mai jos, dar aici ne punem doar întrebarea: de ce

nu l-a publicat Caragiale la 15 Iunie, când era prima comemorare a lui Eminescu, și a așteptat o lună, până la plecarea lui Maiorescu în vacanță? Plecare depre care se știa în cercuri largi, și nu numai în cel al junimiștilor (din care, oricum, până în acel moment făcuse și el parte).

Însemnarea de Luni, 3/15 Sept[embrie] sau din zilele următoare, cu consternarea și furia ce l-au cuprins în fața *Ironiei* lui Caragiale (nimic nu ne încurajează să ne împiedicăm de a crede așa ceva), a fost forfecată mai târziu, prin anul 1910. Editorul I. Rădulescu-Pogoneanu, constată sec: „A fost tăiată jumătatea foii ce cuprindea pe fața întâi restul însemnării din această zi [de Luni, 3/15], iar pe verso restul însemnării din 16/28 Sept., care continua și pe foaia următoare, a cărei jumătate de sus a fost de asemenea tăiată. La această parte suprimată se referă fragmentul unei note scrisă cu creionul mai târziu, la revederea *Jurnalului* (notă ce începea pe foaia tăiată și continua pe foaia următoare): [De compa] «rat pe urmă nota [din] 1910».” [19, p. 260] O săptămână întreagă, până Marți, 11/23 Sept., Maiorescu nu mai poate nota nimic în caiet, fiind bun doar să amâne procesul unui Romanov la Craiova: Marți, 11/23 Sept. 90. Sosit iar la București, din Craiova (procesul Romanov amânat)” (p. cit.).

Poate licitez prea mult, dar niciodată nu s'a produs, în mișcările acestui om atât de ordonat și de calculat, atâta haos. Pledează la Galați, Joi, 13/25 Septembrie în procesul Danubiana, Marți, 18/30 Sept., la Craiova, apoi la București, sâmbătă, 22 Sept./4 Oct., în procesul „Primăriei Capitalei contra [Societății de] Tramway” (câștigă), dar nu poate pleca la Iași, așa că îi telegrafiază avocatului Nanu: „Dacă Ianov vrea să vie, mă găsește în București săptămâna aceasta, afară de Vineri”. Tot sâmbătă are loc la el „întrunirea miniștrilor T. Rosetti, Germani și Marghiloman cu Carp”, iar Luni, 24 Sept./6 Oct., „peste zi aceiași miniștri cu Carp”, tot la el. Joi, 27 Sept./9 Oct. 90, pledează „la [Curtea de] Apel Sieberberg (Giurgiu) contra arendașilor Giurgiu”, iar Vineri, 28 Sept./10 Oct., din nou „la Galați, [în procesul] Murgeanu”, câștigat. Luni, 1/13 Oct., „Tel. Senator Ianov, Iași. Împrejurări neprevăzute împiedică venirea mea Iași” și „Advocat Nanu, Iași, idem”, Marți, 2/14 Oct. 90, „Deputat Isvoranu, Cra-

iova. Nu pot veni Sâmbătă. Advocatul advers să ceară comunicarea actelor. La noul termen urgent voiu veni” și „Advocat Nanu, Iași. Nu pot veni Iași. Încercați împăcarea fără mine”, pentru ca Vineri, 5/17 Oct. 90, după „Discuții politice dimineața cu Germani și Rosetti asupra compunerii ministeriului”, să se răsucescă și să telegrafieze „Senator Ianov, Iași. Vin Iași Mercuri 10/[22] Octomvrie.” Amână examenele studenților, din cauza întârzierii „examenului de bacalaureat”, pentru Vineri, 12/24 Oct., Ist[oria] f[iloso]fieii engleze, și pentru Joi, 18/30 Oct., Logica, ambele „de la ora 5–6½”. Erau orele la care obișnuia să-și țină cursurile și ele începute destul de târziu: „Prima lecțiune de Logică va fi Joi, în 25 Oct./6 Noemvrie”, iar „Prima lecțiune de Istoria filosofiei contimporane germane, Vineri în 2/14 Noemvrie” [19, pp. 260-265]. Marți, 23 Oct./4 Nov. 1890, trage linie și adună: „Ca advocatură, după o fertilă lună Septemvrie (9050 fr.), Octomvrie slab, deși 2 mari perspective: aranjarea deja făcută prin mine a succesiunii Bașotă (10.000), procesul Primăriei cu Tramway câștigat de mine (alți 10.000 fr.). / Ca literat[ură] corecturile ediț[iei] a 5-a *Eminescu* și totodată ediția a 2-a *Aforisme* și acum împreună începerea ediț[iei] a 2-a *Critice*. Tentațiuni de a scrie o disertație asupra teoriei descrierii și o alta asupra «subiectiv, obiectiv; personal, impersonal, individual în artă și literatură». / În politică nehotărîre până la deschid[erea] Camerei (15/27 Nov.), când se va decide dacă se împacă Ministeriul G. Manu cu Carp, intrînd acesta în ministeriu (cu sau fără mine) în locul lui T. Rosetti, care e să treacă Guvern[at]or la Bancă și a lui Păucescu, care trebuie eliminat ca incapabil. / În familie sîntem bine cu toți.” Aici editorul notează: „Tăiată o parte din foaie și cele două foi următoare.” [19, pp. 267-268]

Parcă niciodată n'a operat atâtea tăeturi în *Însemnări*, ca după *Ironia* lui Caragiale: câte o jumătate de foaie în cele două file cu însemnările din (și dintre) 3/15 – 16/28 Sept. și 18/30 Sept. – 22 Sept./4 Oct.; parte din foaie în însemnările din 2/14 și 5/17 Oct. 90; patru foi din 22 Oct./[3 Nov.] (scrisoare către Livia, fiica sa); cele arătate adineaori, dintre 23 Oct./4 Nov. 1890 și 28 Oct./9 Noemvr. 1890. (Afară de perioada de tinerețe, din care a aruncat patru caiete

– 13 Iulie 1859–4/16 Ianuarie 1866; cf. *Ins.* I, 119-120 – în care se cuprindea și timpul în care el, T.L. Maiorescu, îl executa pe Hasdeu, la Iași, jucându-se de-a spânzurătoarea, pe hârtie, cu G. Mârzescu și O. Teodori, sub privegherea lui V. Alesandrescu [Urechie; „D. Maiorescu, ale cărui baze teoretice, iubesc a fi drept, dau o frumoasă speranță pentru viitor și care, prin urmare, formează ca o excepție în mijlocul celorlalți, te uide și d-lui”, se apăra năpăstuitul; *Lumina*, No. 16, 1863, p. 58], dar Curtea Criminală l-a găsit „nevinovat de acușatia ce i s’a întins”; *Lumina*, 17, 1863, 74).

Și foarte rar era tulburat de ceva, cum se întâmplase în Iunie 1884, când, după ce susținuse în Cameră dotația domeniilor Co-roanei și fusese „sărutat de Brătianu și de alții”, având „sentimentul precis: acum vine ceva important politicește”, s’a frământat, cum notează Miercuri 13/25 Iunie, „2 zile: multă meditare și scrupule despre intrarea mea în ministerul Brătianu, cu Carp și Th. Rosetti”, încât, despre ziua următoare, în loc să scrie Joi, zice că „Marți 14/26 Iunie 1884” [18, pp. 247, 251, 250, 252].

Ironia lui Caragiale îl marcase profund pe T. Maiorescu și marcase și începutul rupturii iremediabile dintre Maiorescu și Caragiale (deși criticul se abține să o afișeze explicit și ține cât poate de mult în el) și a unui șir lung de aprecieri depreciative (sic!, căci nu pot să spun pur și simplu: aprecieri), din partea Criticului, asupra caracterului Dramaturgului.

Pentru că vreau să restabilesc adevărul, iar demonstrația mea trebuie să fie (posibil cât mai) exactă, n’am să povestesc ceea ce scria Caragiale ci, am să citez cuvintele sale, spre a nu se crede că le-am dat o vagă paloare sau, și mai rău, că am distorsionat cumva înțelesul lor.

Caragiale stăruie asupra faptului că l-a cunoscut îndeaproape pe Eminescu, marele său prieten, și chiar așa și începe *Ironia*: „Am cunoscut foarte de-aproape pe un om de o superioară înzestrare intelectuală; rareori a încăput într-un cap atâta putere de gândire. Era pe lângă aceasta un mare poet; cu cea mai nobilă și mai înaltă fantazie, ajutată de un rafinat instinct artistic, el a turnat într-o lapidară «formă nouă limba veche și nțeleaptă», pe care o cunoștea atât de

bine și o iubea atât de mult” [6, p. 64]. Și mai jos: „L-am cunoscut, am trăit lângă el foarte aproape vreme îndelungată” (se cunoscuseră în toamna anului 1867; cf. *Când și unde*, 111, 113-14), „a trăit până mai ieri, aci, cu noi, cu mine, zi de zi, ani întregi” [6, p. 66]. Adică, de la începutul anului 1878, când îl adusese pe mărturisitor la ziarul *Timpul* chiar Eminescu, până la mijlocul lunii Iunie 1881, când părăsește redacția, după cunoscutul episod dintre el și Veronica Micle (trădare! trădare! trădare!, de trei ori trădare!). „Niciodată nu primea bucuros laude, nici chiar de la puținii prietini, foarte puțini, pe cari i avea și n judecata și sinceritatea cărora credea – dar mite pe ale acelei mulțimi de seci fără talent, judecată, nici sinceritate, cari se tot vâra în biata noastră literatură ca microbii răufăcători în trupul omului sănătos și cari nu se sfiesc a se fuduli *à tout propos* cu un prieteșug ce nu le-a fost nicicând acordat!”

Era deja vizat Maiorescu? Să vedem mai departe... Eminescu „avea talent și o știa mai bine decât oricine: nicio critică nu l putea face să se ndoiască de sine”. Critică... „Și iată ce gândea mai apoi despre mulțimea «amatorilor» și «cunoscătorilor»: «[...] Dacă port cu ușurință și cu zâmbet a lor ură,/ laudele lor desigur m'ar scârbi peste măsură». Sărmane omule! dacă i învia, ai vedea că de ce te temi nici moartea nu te poate scăpa!”

Maiorescu, ură împotriva lui Eminescu?! Și băgat așa... la grămadă! Dar apoi este individualizat: **„Îmi vine destul de greu să contrazic niște autorități în materie literară, știind bine cât le iritează contrazicerea și cât de primejdioasă e iritația lor pentru soarta și reputația unor simpli muritori ca noi.”** Însă o face [6, p. 64-66; albine – O.O.].

Poetul fiind bolnav (internat la Sanatoriul „Caritas” din București, Marți 28 Iunie / 10 Iulie 1883), iar tatăl său lăsând „asupra lui Maiorescu «toată îngrijirea materială și morală»” (Călinescu, p. 330), criticul se achită cu însuflețire de misia ce singur își luase, de altfel, încă de la început (chiar de la internare plătită 300 lei, din banii săi; p. 329). Mai mult, în Decembrie, pe când Eminescu era deja de o lună la Sanatoriul Ober-Döbling de lângă Viena, Maiorescu îi editează primul volum de *Poesii*, cu o prefață semnată de el și da-

tată Decembrie 1883. Garabet Ibrăileanu a găsit apariția volumului „anunțată în ziarul *Românulu* de Joiu 22 Decembrie 1883, la rubrica *Sciri d'ale zilei* («A apărut în editura librăriei Socec din București, *Poesiile* lui Mihail Eminescu, într-un splendid volum de 300 de pagini, care face cea mai mare onoare artei tipografice etc.».» Și „în ziarul *România liberă* din 23 Decembrie 1883, la rubrica *Cronica zilei* («Poesiile eminentului nostru poet Eminescu au apărut astăzi în librăria d-lui Socec, o perlă fără preț a poeziei noastre»)” etc. (Ibrăileanu, p. 198-199). Ceea ce ne face să fixăm ziua apariției *Poesiilor* lui Eminescu la data solstițiului de iarnă: 21 Decembrie 1883. O discuție vioaie pe marginea acestui volum a făcut eminescologul Nicolae Georgescu, care a găsit că „prima mie de exemplare, editată în 1883, a avut mai multe legături. Unele ediții au portretul poetului pe prima pagină – altele nu. Deducem că ediția princeps a avut mai multe tiraje. Cuprinsul este însă identic – ceea ce înseamnă că aceste tiraje au avut aceeași matrice tipografică, numai hârtia era diferită” (Georgescu, p. 22). Aceste tiraje au continuat în 1884, an ce apare pe fila de titlu a ediției. Cu gândul la *Ironia* lui Caragiale, spicuesc dintr'o scrisoare a lui Maiorescu adresată poetului: „Acum trebue să mai știi că volumul de poezii [ce] ți l-a publicat Socec, după îndemnul meu în Dechemvrie anul trecut, a avut cel mai mare succes, așa încât Socec stă încă uimit. În aceste șapte săptămâni de la aparițunea lui, s'au vândut 700 de exemplare; o mie este toată ediția și de pe acum trebuie să te gândești la ediția a doua, care va fi reclamată pe la toamnă și în care vei putea face toate îndreptările ce le crezi de trebuință.” (Perpessicius, p. XIII). „Tirajul obișnuit al ediției costa 4 lei, sumă destul de mare.” (Georgescu, 38).

Toate edițiile îngrijite de Maiorescu – ultima în 1911 – au avut prefața sa și au apărut la Socec. Ediția a doua, în 1885 (Perpessicius, p. XVI). Ediția a treia, „în primăvara anului 1888 [sfârșitul lui Martie?, începutul lui Aprilie?, O.O.]: *România liberă*, unde [Eminescu] își începe firava colaborare, publică pe pagina a patra condițiile Premiului *Năsturel Ureche* [?!?] al Academiei Române – și, sub acestea, anunțul: «A ieșit de sub tipar ediția a treia a *Poesiilor* D-lui Eminescu»” (Georgescu, p. 379). Anterior, printr'o scrisoare,

„Maiorescu îl întreabă pe Eminescu, în 1888, dacă nu mai are poezii de adăogat la ediția a III-a. (Scrisoarea nu se cunoaște, dar existența ei este probată prin răspunsul lui Eminescu, publicat în *Convorbiri*, 1906, 2)” (Ibrăileanu, p. 269). Ediția a patra, „cătrefă sfârșitul lui 1889” (Perpessicius, p. XVII). Au mai urmat încă șapte ediții – a cincea, în 1890, a șasea, în 1892 etc. – dar nu ne interesează pentru discuția de față.

Revenim la *Ironia* lui Caragiale. Care remarcă și el că „succesul primei ediții a întrecut toate așteptările editorilor”. Ba încă, „și astăzi se mănâncă mulți bani, direct, cu opera lui, indirect, sub pretextul numelui lui; ieri, d’abia haine și hrană, astăzi statuie și monumente de bronz, de marmură, de... hârtie velină – mai știu eu de ce!

Atât de desăvârșită necunoaștere în viață, ș’apoi, într-o clipă, atâtă sgomot, atâtă solitudine și închinăciune după moarte!

Apoi nu’i aceasta o crudă ironie?” [6, p. 68-69].

Maiorescu, care deschisese „Prima bătălie canonică [titlu de capitol] din cultura noastră”, numită de el „însuși «critică generală» sau «sinteza generală în atac, izbirea unui întreg curent periculos»” [20, p. 362, 363], a fost mâhnit de nedreptatea ce i s’a făcut, iritat până la surescitare și revoltat, dar n’a avut curaj să iasă în arenă cu I.L. Caragiale. Nu că ar fi dat curs replicii lui Jupân Dumitrache: „să mă pui în public cu un coate-goale, nu vine bine...” [19, p. 8], dar cunoștea foarte bine ascuțișul vorbelor lui Caragiale și știa dinainte că pe un astfel de teren și cu arma cuvintelor ar fi fost ridicol răpus de acesta. (Aici, și *Critica*, și *Logica* i-au fost de mare folos.) Așa că, vindicativ de la creier până’ n rărunchi, a adoptat tehnica păianjenului și s’a retras, față de Caragiale, într’un ungher.

Două cuvinte despre implicarea lui D.A. Sturdza în bătălia Maiorescu-Caragiale și includerea sa în triumghiul actorilor care au decis Premiul. El a fost instrumentul folosit, și de astă dată, de Maiorescu în chestiunea atribuirii Premiului. De data aceasta împotriiva lui Caragiale.

D.A. Sturdza nu aștepta în niciun fel Premiul pentru Caragiale. El a fost însă „montat” de Maiorescu, ca să preluăm termenul folosit de Hasdeu în *Prefața la Răsvan și Vidra* (citată mai sus). Cu arta

arahidei pe care n'a băgat-o nimeni de seamă. Pentru că *Ironia* lui Caragiale a făcut să se țeasă o pânză, ce l-a cuprins pe dramaturg fără scăpare. Și o poveste (înainte mult mai este) întreagă.

Câteva spicuiuri:

„Marți 5/17 Fevr. [91]. Astăzi în Senat interpelarea lui D. Sturdza asupra C.F. și șoselelor din Moldova. Imprudent venin al lui contra noastră. Răspunsul meu ca ministru al Lucrărilor Publice. Mare succes. Ironie contra lui Sturdza.”

Marți, 12/24 Fevr. 1891, în Senat. „La 4 fără 10 minute încep eu a vorbi. Lume multă. Electrizarea sălei când, vorbind contra Sturdza după executarea în sdrențe a lui C. Boerescu, amintesc acuzarea mea ministerială în 1876-7, pentru casul Crătunescu. La 5¼ se închide ședința, continuare pe mâine.”

Miercuri 13/25 Fevr. 1891. „La 2½ continui în Senat discursul. Termin cu Sturdza, încep a răfui pe [Petru] Poni.

Joi 14/16 Fevr. 1891. „La 4,38 minute termin în aplause prelungite. Se cere închiderea discuț[iei].” Intrigi politice: „Se sue buhăitul... Esarcu la tribună și propune suspendarea discuției legii, cu motive de blam. Subscriși: Cost. Boerescu, Plesnilă, Logadi [tatăl lui Petre, viitorul ginere al lui Caragiale], Chiriacescu, Col[onel] Păucescu, Brătășanu etc.” [19, pp. 285-288]

Acum să vedem ce s'a întâmplat la Academie.

În ședința de deschidere, din 19 Martie 1891, a sesiunii generale jubiliare a Academiei Române, secretarul general Dimitrie A. Sturdza a anunțat, în *Raportul* său, că urmau să se acorde „următoarele premii:

1. Premiul *Năsturel Herăscu* de 4000 lei, destinat celei mai bune cărți în limba română cu conținut de orice natură și tipărită de la 1 Ianuarie până la 31 Decembre 1890.
2. Premiul Statului *Eliade-Rădulescu* de 5000 lei, destinat celei mai bune cărți în limba română cu conținutuliterar, tipărită de la 1 Ianuarie 1889 [subl. O.O.] până la 31 Decembre 1890.

La concursul acestor două premii s'au prezentat următoarele publicațiuni:

- a) N. Cantuniar, *Istoria Universală a comerului* [...], Craiova, 1890, 3 vol. 8;

- b) Căp. N.C. Constantinescu, *Curs de topografie*, București, 1890, 1 vol. 8°;
- c) Căp. N.C. Constantinescu, *Armele de foc portative și tragerea lor*, București, 1890, 1 vol. 8°;
- d) I. Nenițescu, *Pui de lei, poezii eroice și naționale*, București, 1891, 1 vol. 8°;
- e) A. Naum, *Versuri*, 1878-1890, Iași, 1890, 1 vol. 8°;
- f) A. Naum, *Traduceri*, Iași, 1890, 1 vol. 8°;
- g) I.L. Caragiali, *Teatru*, Ed. 2, București, 1890, 1 vol. 8°;
- h) I.L. Caragiali, *Năpasta*, dramă în două acte, București, 1890, 1 vol. 8°;
- i) I. Gherea (C. Dobrogeanu), *Studii critice*, Ed. 2-a, București, 1890, 1 vol. 8°;
- j) C.G. Dissescu, *Curs de drept public român. Drept constituțional*, Vol. I și II, București, 1890, 2 vol. 8°;
- k) Smaranda Gârbea (Smara), *Novele*, București, 1890, 1 vol. 8°;
- l) Smaranda Gârbea, *Poesii*, Ed. II-a, București, 1890, 1 vol. 8°;
- m) G.G. Meitani, *Studii asupra Constituțiunei Românilor din 1 Iuliu 1866*, fasc. XIII și XIV, București, 1890, 2 vol. 8°;
- n) Gr. Ștefănescu, *Curs elementar de Geologie*, București, 1890, 1 vol. 8°;
- o) Barbu Constantinescu etc., *Carte românească de citire*, Ploesci, 1890, 1 vol. 8°;
- p) Barbu Constantinescu, *Istoria sacră*, Ploesci, 1890, 1 vol. 8°;
- q) Barbu Constantinescu, *Gramatica română*, Ploesci, 1890, 1 vol. 8° [2, pp. 59, 69-70; evid. – O.O.].

Se menține regresia anului 1889 pentru Premiul Statului *Elia-de-Rădulescu*, de 5000 lei, ceea ce înseamnă că acest premiu îi era destinat lui I.L. Caragiale. Care însă, pentru a nu ieși din cărți, a tras **o nouă ediție din volumul de *Teatru***, spre a contracara o eventuală discuție asupra oportunității concurării cu o carte anterioară anului obișnuit.

A cui a fost ideea acestei noi ediții și în câte exemplare a fost trasă, nu se știe, câtă vreme ea nu se egzistă (ca girafa lui Marin Preda). Îi lăsăm și pe alții să descopere. Cum, afară de membrii Comisi-

ei, cartea n'a mai fost văzută și de altcineva și fiindcă ea nu există în nicio Bibliotecă, nici măcar în Biblioteca Academiei, ca să fim malițioși (și superstițioși), putem spune că a fost o carte fantomă. (În consecință, la așa carte, așa premiu!). Bănuesc că a fost jumulit vreun exemplar din ediția primă, sacrificându'i-se copertele și foaia de titlu și înlocuindu-se cu altele ad-hoc.

Pentru celălalt premiu, de 4000 lei, Premiul *Năsturel Herăscu*, concureau C.D. Gherea – atunci I. Gherea (C. Dobrogeanu) – și Ioan Nenițescu, dintre apropiații lui Hasdeu, cu mai multe șanse de izbândă. Pentru că – de ce să n-o spunem?! – fiecare dintre membrii Academiei ar fi vrut să câștige protejații lor. Iar când și isbuteau, jubilau: Miercuri, 24 Martie 1882. „Până la 12 dimineața Academiei, apoi de la 1½–3 ședință publică sub președinția Regelui. Proclama-re a celor doi premiați, Stefanelli și Tocilescu.” ([18, II, p. 53]; de notat că Tocilescu ieșise din cercul lui Hasdeu!).

În privința lui Caragiale, lucrurile evoluau conform înțelegerii. Sau a presupusei înțelegeri, ca să ne aliniem și noi juriștilor și jurnaliștilor cari, după ce un descreierat a ucis 20-30 de studenți cu o bazucă și poliția a reușit să-l captureze, vorbesc nu despre asasin, ci despre presupusul asasin! Sesiunea generală a Academiei și-a urmat cursul, conform *Programei*. Și iată cum! (alegem doar ce convine luminării subiectului nostru; într-o ordine asemenea convenabilă).

Punctele 10-15 din *Programă* prevedeau și discuții asupra unor premii ce urmau a fi atribuite în viitor:

- „10. Fixarea termenului pentru amânarea concursului Premiului *Alexandru Ioan Cuza*, de 10.000 lei, cu subiectul „*Istoria Românilor dela Aurelian până la fundarea Principatelor*” (Art. 94, Regul.).
11. Determinarea subiectului de pus la concursul premiului cincenal *Alexandru Ioan Cuza*, de 6.000 lei, pentru anul 1897 (Art. 94, Regul.).
12. Determinarea subiectului pentru concursul Premiului *Lazăr*, de 5.000 lei, pentru 1895.
13. Decisiune pentru punerea la concurs a Premiului *G. San-Marin* de 1.500 lei (Cfr. decisiunea dela 14 Martie 1887).

14. Determinarea subiectului de pus la concursul Premiului *Neuschotz*, de 1.500, pe 1893 (Decisiunea dela 20 Martie 1889).
15. Determinarea subiectului (ales de Secțiunea literară) de pus la concursul Premiului *Alexandru Bodescu*, de 1.500 lei, pentru 1894 (Decisiunea dela 20 Martie 1889).” [2, p. 83-84]

Plenul Academiei a fost operativ și a decis „a se alege o Comisiune specială pentru a examina și a face propuneri asupra cestiunilor privitoare la diferitele premii prevăzute în punctele 10-15”. Au fost aleși B.P. Hasdeu, V.A. Urechiă și P.S. Aurelian [2, p. 85]. Era data de 19/31 Martie 1891. Ședința prezidată de Ion Ghica, Președintele Academiei Române.

În afara înaltului for, ziarele fac galerie. Luăm din fagurii *Bibliografiei Caragiale* și ne îndulcim sufletul, împărtaşind și cititorilor din mierea polifloră adunată în ea.

Premiile Academiei, în *Adevărul*, din 22 Martie/3 Aprilie 1891, p. 1, *Literatură și știință*, în *Foaia ilustrată*, din 7/19 Aprilie 1891, pp. 110- 111 și Academia Română. Sesiunea generală din anul 1891, în *Gazeta poporului*, din 14/26 Aprilie 1891, p. 3, dau „lista lucrărilor prezentate la premiile Academiei Române. La nr. 7 și 8: «I.L. Caragiale, *Teatru*, ed. II, București, 1890, un vol.» și «I.L. Caragiale, *Năpasta*, dramă în două acte, București, 1890, un vol.»”. D. Sturdza, *Raportul asupra lucrărilor făcute în anul 1890-1891*, în *Lupta*, din 27 Martie/8 Aprilie 1891, p. 2, „anunță care sunt premiile ce se vor acorda în 1891 și ce cărți s-au prezentat la concurs. Între alții se află și ILC” [3, p. 118].

Traian Demetrescu, *Premiurile academice*, în *Adevărul*, din 23 Martie/4 Aprilie 1891, p. 1, solicită academicienilor „a repara vechile lor greșeli și, în același timp, să inaugureze și era mai fericită a premiilor. Căci dintre cei care cunosc în fond literatura românească contemporană, nu știu cine nu și-ar face întrebarea aceasta: Care academician n’ar vota premiarea *Studiilor critice* ale d-lui Gherea sau *Teatrul* lui Caragiale?” [3, p. 119].

Un diletant, în articolul *Premiile academice*, din *Lupta*, de la 28 Martie/9 Aprilie 1891, p. 2, „consideră că premiile ar trebui date lui

Gherea pentru *Studii critice* și lui ILC pentru *Teatru*”. Iar *Ultimele informațiuni*, din același ziar, p. 3, colpoarteză: „Păreră care domnește în Academie e că vor fi premiate lucrările d-lor Gherea și Caragiali”. Anunță „întrunirea membrilor comisiei academice pentru cercetarea cărților depuse spre premiere. *Teatru* de ILC a fost dat pentru referat lui Hasdeu. Rapoartele se vor depune în curând.” [3, pp. 120, 121, 122]

Însuși Caragiale se și văzuse cu premiul în buzunar. „Taică-meu îmi spunea că Nenea Iancu era așa de sigur încât își scontase premiul făcând câteva împrumuturi garantate de viitoarea incontestabilă recompensă națională.” (D.I. Suchianu, *Întâmplări cu Caragiale*, în *România literară*, nr. 33, 1970; apud [1, p. 185]). Atât de sigur era pe garanțiile ce primise de la Maiorescu. Omul care știa cât de mult atârna acest premiu în buzunarele dramaturgului. Iar când făcea un raport favorabil, avea mână bună. – Fiindcă mi-a căzut sub ochi: „Sâmbătă 5/17 Aprilie 1886. În sfârșit, terminat cu lucrările. Încă astăzi fac un raport la Academie despre culegerea de melodii românești a lui Vulpian (a primit [premiul de] 5000 de lei)” [18, II, p. 345]. Exact ceși dorea și Caragiale.

Întrunirea Comisiunii premiilor anuale, al cărei ecou l-a preluat *Lupta*, a avut loc la 26 Martie/7 Aprilie. „Prezenți d-nii: B.P. Hasdeu, A. Papadopol-Calimach, V.A. Urechia, Gr. Cobălcescu, Dr. D. Brândză, N. Quintescu.

Comisiunea, găsindu-se în majoritate, în afară de cei trei membri absenți: d-nii T. Maiorescu, P. Poni și P.S.S. Ep. Melchisedec, procede la constituirea sa, alegând de president pe d-l Hasdeu și de secretar pe d-l Quintescu.

Apoi, relativ la distribuirea între membrii săi a scrierilor intrate în concurs, comisiunea decide în unanimitate, ca ele să fie încredințate” lui Papadopol-Calimach, cărțile lui Cobălcescu și Cantuniar; lui Quintescu, *Pui de lei*; lui Maiorescu, opurile lui Naum și ale Smarei; lui Poni, *Cartea de citire*; Episcopului Melchisedec, *Istoria sacră a Noului Testament*; lui V.A. Urechia, *Gramatica română* (pentru clasa II primară urbană și clasa III primară rurală), de Th.D. Speranția. „*Teatru* și *Năpasta*, de I.L. Caragiale, precum și *Studii critice*, de

I. Gherea (C. Dobrogeanu), d-lui B.P. Hasdeu”. Pentru fasciculele lui Meitani, a fost rugat venerabilul G. Barițiu, care raportase și asupra fasciculelor precedente. Bătrânul Barițiu a fost rugat să primească delegațiunea raportărei și asupra scrierii lui Dissescu, „cu conținut analog”. Generalul Fălcoianu a fost rugat și dânsul „a presenta un raport – ca singurul din membrii Academiei competent în materie – asupra scrierilor” lui N.C. Constantinescu [2, pp. 340-341].

Dar Maiorescu n-a vrut să primească. Dedicățiile lui Caragiale pieriseră ca un fum. Și încă ce și pe ce dedicații!

Pe *O noapte furtunoasă* sau numărul 9, comedie în patru tablouri: „D. Titu Maiorescu este cu adânc respect rugat să primească dedicarea acestei încercări literare, ca un semn de recunoștință și devotamentul ce-i poartă autorul ei” (imediat după titlu, în *Convorbiri literare*, XIII, nr. 7, 1 Octombrie 1879, p. 247; [7, p. 1087]).

Pe *Năpasta*, dramă în două acte: „Doamnei Ana Maiorescu” (în *Convorbiri literare*, XXIII, nr. 10, 1 Ianuarie 1890, p. 817; [7, p. 1131]).

În ședința din 30 Martie/11 Aprilie 1891 este anunțată defectiunea sa. „Se cetesce scrisoarea d-lui T. Maiorescu, prin care înștiințează că nu va putea îndeplini însărcinarea ce i s’a dat de Comisiunea premiilor și cere să se aleagă un alt membru în locul său în acea Comisiune [Semnal clar, pentru cine avea urechi să audă!; O.O.].

D-l Urechiiă stăruiesce ca îndată să se aleagă un nou membru în Comisiune spre a se putea grăbi lucrările.

Se decide a se pune la ordinea zilei chiar în ședința de atunci. „Se alege d-l Gr.G. Tocilescu cu unanimitate de 23 voturi.” [2, p. 105]

Maiorescu n’a dat explicații. Încercăm să le detectăm noi. Și nu’i deloc greu să o facem. Pe lângă motivul pe care l-am expus deja, anume că el, Maiorescu, nu era capabil să ierte și că nu i-a iertat niciodată lui Caragiale cutezanța de a se fi legat de el, mai era un altul, cu mult mai mare: setea sa de putere! (Una dintre învățăturile sale: „Celor mai mulți oameni le impune numai puterea.” [18, II, p. 259]) Dar, până să’l expun și pe acesta, puținică răbdare. Și o cer, fiindcă sunt familiarizat cu conflictul dintre Maiorescu (și sutașii lui) și Hasdeu, care a făcut epocă.

„Cu d-l Hășdău a fost un adevărat duel în felul timpurilor medievale: un om luptând într-o încăierare generală, în contra mai multor rășboinici deodată. Cine a citit *Gerusalemme liberata* de Tasso sau *Orlando furioso* de Ariosto, își poate face idee despre ceea ce voiesc să spun. D-l Hășdău era față cu *Junimea* un fel de Rinaldo sau de Orlando față cu sarasinii”, declară un martor (G. Panu).

Maiorescu nu l-a iertat pe Caragiale, cum nu’l iertase, în sufletul său, nici pe B.P. Hasdeu, pe care, plecat în tinerețea lui la Iași, pornise cu gândul să’l pedepsească. El, Maiorescu. Înainte chiar de a’l cunoaște personal! Pentru zeflemisirea, în *Perit-au dacii?*, a doctorului Frunză-de-Laur, adică a lui August Treboniu Laurian, vinovat – el întâi – de a nu’l fi admis pe Hasdeu în corpul profesorilor Universității din Iași, pe motiv (regula era regulă și trebuia respectată) că nu avea titlul de doctor. Iar de pedepsit îl pedepsise, atât la Iași, cât și la București, numai că nu reușise niciodată să’l învingă. Dar numai pe plan administrativ, iar în câmpul literelor prin interpuși, deoarece, cunoscându’și prea bine și direct adversarul (care a avut talentul, cum ar fi spus P.P. Carp, să’i fie în mai multe rânduri subaltern), a avut înțelepciunea să evite o luptă literară personală. Și trebuise să’l accepte. Și la Universitate, și la Academie, și în Consiliul Permanent al Instrucțiunii Publice.

O componentă a caracterului lui Maiorescu era setea de putere absolută. I-o spusese în față și Theodor Rosetti. O știm chiar de la Maiorescu, ceși nota, în *Jurnal-ul politic* din 1870, la 18 Aprilie: „Rosetti era de părere, eri, că pentru un stat constituțional, unde, propriu vorbind, e necesar să ai majoritatea pentru tine, eu aș fi fiind prea tăios; că aș fi foarte la locul meu într’un stat absolutist, *fiindcă aș fi având energia fără scrupule de a realiza reforma învățămîntului*” [18, I, p. 132; subl. O.O.].

În Martie-Aprilie 1891 el l-a părăsit fără scrupule pe Caragiale, cu premiul lui cu tot.

Am mai spus că Maiorescu era omul care știa cel mai bine (dintre cei implicați în acordarea premiului, să facem această precizare) cât de mult atârna acest premiu în buzunarele dramaturgului (și nu numai ale lui). Cu atât mai scumpă a fost polița pe care i-a plătit-o acestuia – „prepuitor în inimă” [18, II, p. 214] el – pentru *Ironia* din 15 Iulie 1890.

Ajungem acum la B.P. Hasdeu. Încă de la începutul sesiunii, B.P. Hasdeu se arată ca un reformator. Astfel, a doua zi, Miercuri, 20 Martie/1 Aprilie 1891, în ședința Secțiunii literare „La ordinea zilei [fiind] colecțiunea de poezii populare a d-lui I. Pop Reteganu, înaintată Delegațiunei Academiei încă din Mai 1890”, Hasdeu, motivând că „membrii efectivi ai Academiei și-au timpul lor prins cu lucrările diferitelor comisiuni”, propune „să se însărcineze cu facearea raportului asupra colecțiunei în cestiune trei membri corespondenți, foarte competenți în materie, d-nii I. Bianu, Ioan Slavici și G. Ionescu-Gion” (doi din tabăra sa: Bianu și Gion, și unul din a lui Maiorescu: Slavici).

Propunerea lui Hasdeu a iscat obiecțiuni. Atât în Secțiunea literară, unde s'a admis „cu cinci voturi din șase” [2, pp. 160-161], cât și în plen.

Tot în Secțiunea literară, în ședința din 28 Martie 1891/10 Aprilie, Hasdeu a propus „de a se alege ca membri corespondenți d-nii O. Schrader, distins linguist dela Jena, Th.D. Speranția, B. Iorgulescu, autorul dicționarului districtului Buzău, și criticul literar I. Gherea.

După ce se discută asupra meritelor filologice și literare, cari recomandă pe cei patru bărbați la distincțiunea Academiei Române, se pune la vot alegerea D-lor și primii trei întrunesc unanimitatea sufragiilor, iar d-l Gherea se alege cu cinci voturi contra două.

După aceea se trece la cestiunea alegerii a doi membri activi în locul iluștrilor repausați Timotei Cipariu și V. Alecsandri” [2, XIII, pp. 162-163].

Aici trebuie să ținem cont că fiecare dintre cei puternici în Academie încerca săși întărească poziția, propunând ca membri plini sau membri corespondenți favoriții lor. De pildă, Jacques Negruzzi – profesor la Universitate și redactor al *Convorbirilor literare* – a devenit academician datorită insistențelor lui Maiorescu: „Duminică 29 martie 81. [...] În răstimp, mereu Academie, unde în sfârșit a fost ales membru Jacques Negruzzi [18 II, p. 11]. Ioan Slavici devine membru corespondent când era Maiorescu vicepreședinte: Luni, 22 martie stil vechiu 1882. „La 9 dimineața până la 11½ Academie, unde Slavici a fost numit membru corespondent” [18, II, p. 51].

Acum, în 1891, în locul canonicului Timotei Cipariu a fost ales, cu unanimitate, tot un ardelean, „Jos. Vulcan, care, pe lângă cunoștințele sale juridice, are meritul de a se afla încă, după 25 ani trecuți, în capul singurei reviste însemnate și mai răspândite între Românii din imperiul vecin, *Familia*”.

În locul lui Alecsandri, Hasdeu l-ar fi vrut pe I.L. Caragiale – favorit, ca și Gherea, la unul din premii. Dar, văzând cele două împotriviri la alegerea lui Gherea și scrisoarea de recuzare a lui Maiorescu, l-a retras în ultima clipă. Era mai prudent să-i păstreze locul și să amâne primirea sa în sesiunea următoare, fără să-i pomenească numele (ca să nu se ridice cineva cu vreo propunere, ce ar fi riscat să treacă prin votul Secției și al plenului). Motivația s'a găsit lesne:

„Pentru locul neuitatului coleg V. Alecsandri s'a relevat, că ducerea sa dintre noi fiind de dată recentă, fapt care n'a permis membrilor Secțiunei a se fixa asupra bărbatului, care să umple – pe cât cu puțință – golul lăsat în sînul nostru, se recomandă în interesul învățatului nostru corp de a se mai lăsa Secțiunei literare până la sesiunea generală viitoare timp de gândire și de mai justă apreciere. Prin această mai scrupuloasă cernere însuși bărbatul, care a putut fi pus înainte pentru al doilea loc vacant, va pune un mai mare preț pe alegerea sa, dacă va întruni voturile noastre la anul viitor.

Propunerea de amânare pentru sesiunea viitoare a alegerii membrului al doilea, punându-se la vot, se admite cu unanimitatea sufragiurilor celor prezenți din Secțiunea literară” [2, XIII, pp. 162-163].

Până la urmă lucrurile au luat o altă turnură. Aici ne putem întreba: „A avut B.P. Hasdeu dreptate?” Răspunsul poate să-l dea fiecare. Mă mărginesc să arăt ce s'a întâmplat mai departe.

Ședința plenară din 30 Martie/11 Aprilie 1891, sub președinția lui B.P. Hasdeu. „Se cetesce procesul verbal al Secțiunii literare pentru ședința dela 28 Martie, prin care se arată că secțiunea și-a constituit biuroul pe 1891-92, alegând pe d-l G. Sion președinte și pe d-l B.P. Hasdeu vicepreședinte.

Secțiunea literară propune a se alege membri corespondenți d-nii: O. Schrader dela Iena, Teodor Speranță, B. Iorgulescu și I. Gherea.

Pentru ocuparea celor două locuri vacante de membri activi în Secțiune, ea propune a se alege d-l Iosif Vulcan, rămânând un loc vacant, pentru care să se facă alegere în sesiunea viitoare. [...]

Se pune la vot alegerea d-lui Iosif Vulcan de membru al Academiei. Resultatul votului este 19 bile albe pentru și 4 negre contra.

D-l președinte proclamă pe d-l Iosif Vulcan de membru al Academiei.

Se pune la vot alegerea membrilor corespondenți propuși pentru Secțiunea literară. Resultatul votului este:

D-l O. Schrader întrunește 21 voturi pentru și 2 contra.

D-l Teodor Speranția întrunește 18 voturi pentru, 4 contra.

D-l președinte proclamă pe d-nii O. Schrader și T. Speranța de membri corespondenți ai Academiei pentru Secțiunea literară.

D-l V. Iorgulescu întrunește 10 voturi pentru și 11 contra.

D-l I. Gherea întrunește 10 voturi pentru, 11 contra.

D-l președinte anunță că propunerea de a se alege membri corespondenți d-nii Iorgulescu și Gherea a fost respinsă” [2, XIII, pp. 105-106].

Prin respingerea buzoianului Basile Iorgulescu și a ploșteanului Gherea, B.P. Hasdeu suferă o primă înfrângere în sesiunea din 1891 a Academiei.

În acea ședință el mai primește un atac. „D-l dr. D. Brândză presentă următoarea propunere:

«Subsemnații propunem în viitor limitarea membrilor corespondenți pentru fiecare Secțiune, la un număr ce rămâne să se determine de Academie.»

Semnați: Dr. D. Brândză, P.S. Aurelian, P. Poni, general Fălcoianu, I. Caragiani, G. Chițu, Bacaloglu, Gr. Cobălcescu, F. Porcius.”

Luat prin surprindere, Hasdeu nu supune propunerea la vot. „Se decide a se pune la ordinea zilei într-o ședință viitoare” [2, XIII, p. 106].

În acest context, Hasdeu este silit să-și mănânce inima, ca să mai salveze ce se putea salva. Rămas fără sprijinul lui Maiorescu, el îl sacrifică pe Caragiale. Și chiar pe Gherea, căruia îi oferise fotoliul academic chiar în acea sesiune! Sperând, în secret, pentru amândoi, în votul majorității.

Dar rapoartele asupra operelor celor doi nu le-a dat publicității. În așteptarea acestor rapoarte, *Memoriile Secțiunii literare* pe acel an, 1890-1891, nu s'au tipărit nici până astăzi.

Referințe bibliografice

1. *Amintiri despre Caragiale*. Antologie și prefață de Șt. Cazimir. București: Editura Minerva, 1972. 241 p.
2. *Analele Academiei Române, Seria II, Tomul XIII: 1890-1891: Partea administrativă și debaterile*. București: Lito-Tipografia Carol Göbl, 1892.
3. *Bibliografia I.L. Caragiale în periodice (1852-1912)*, Vol. I. Coordona-re: Marin Bucur; cuvânt-înainte: acad. Eugen Simion. București: Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1997. 478 p.
4. BUCUR, Marin. *Opera vieții – O biografie a lui I. L. Caragiale*. Vol. I. Bu-curești: Cartea Românească, 1989. 402 p. ISBN 973-23-0029-9.
5. CARAGIALE, I.L. *Opere*. Vol. 1. *Teatru*. Ediție critică de Al. Rosetti, Șer-ban Cioculescu, Liviu Călin. București: ESPLA, 1959. 775 p.
6. CARAGIALE, I.L. *Opere*. Vol. I. *Proză literară*. Ediție îngrijită de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav; prefață de Eugen Simion. Bucu-rești: Univers Enciclopedic, 2000.
7. CARAGIALE, I.L. *Opere*. Vol. III. *Teatru. Scrieri despre teatru. Versuri*. Ediția a doua, revăzută și adăugită de Stancu Ilin, Nicolae Bârna, Con-stantin Hârlav; prefață de Eugen Simion. București: Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011. 1282 p.
8. CARAGIALE, I.L. *Opere*. Vol. IV: *Corespondență*. Ediție îngrijită de Stan-cu Ilin, Constantin Hârlav. București: Univers Enciclopedic, 2002. 1189 p.
9. CARAGIALE, I.L. *Teatru*. Prefață de Titu Maiorescu. București: Editura Librăriei Socecu, 1889. 396 p.
10. CIOCULESCU, Șerban, STREINU, Vladimir, VIANU, Tudor. *Istoria lite-raturii române moderne*. Vol. I. București: Casa Școalelor, 1944. 384 p.
11. CIOCULESCU, Șerban. *Viața lui I.L. Caragiale*. București: Fundația pen-tru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940. 466 p.
12. CIOCULESCU, Șerban. *Viața lui I.L. Caragiale. Caragialiana*. București: Editura „Eminescu”, 1977. 608 p.
13. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*. București: Editura Academiei, 1979. 978 p.
14. *Documente și manuscrise literare*. Vol. III. *Corespondența B.P. Hasdeu – Iu-lia Hasdeu*. Ediție publicată, adnotată și comentată de Paul Cornea, Elena Piru, Roxana Sorescu. București: Editura Academiei, 1976. 474 p.
15. *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884-1913)*. Introducere și însemnări de Emanoil Bucuța. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1937. 360 p.

16. IORGA, Nicolae. Istoria literaturii românești contemporane. Partea întâi. Crearea formei (1867-1890). București: Editura „Adevărul”, 1934. 373 p.
17. IOSIFESCU, Silvan. *Caragiale*. București: Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R, 1951. 213 p.
18. MAIORESCU, Titu. Însemnări zilnice. Introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, Vol. I (1855-1880). București: Editura Librăriei Socec, [1936]. 356 p.; Vol. II (1881-1886), [1939]. 383 p.
19. MAIORESCU, Titu. *Însemnări zilnice*. Vol. III (1887-1891). Introducere și note de I. Rădulescu-Pogoneanu. București: Editura Librăriei Socec, [1943]. 381 p.
20. MANOLESCU, Nicolae. *Istoria critică a literaturii române – 5 secole de literatură*. Pitești: Paralela 45, 2008. 1526 p. ISBN 978-973-47-0359-3.
21. MASSOFF, Ioan. *Teatrul românesc. Privire istorică*. Volumul III: Teatrul din București în perioada 1877-1901. București: Editura pentru Literatură, 1969. 556 p.
22. NEAGOE, Stelian. *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*. București: Editura „Machiavelli”, 1995. 285 p. ISBN 9739659977.
23. ONEA, Octavian. *Au fost Ploeștii urbea „Scrisorii pierdute”? Conferință ținută (scurt, stimabile, scurt!) la Prefectura județului Prahova*, Marți, 30 Ianuarie 2007, la douăsprece trecute fix. Ploești: Editura „Premier”, 2008. 189 p. ISBN 978-973-740-081-9.
24. HASDEU, B.P. [Rezumatul raportului privind opera lui I.L. Caragiale și cea a lui I. Gherea]. În: *Familia*. 1891, 2/14 Iun. (nr. 22).
25. ONEA, Octavian. Menodrama Hasdeu – Caragiale. A. De la Societatea „Românismul” la ratarea premiului academic (I). În: *Revista nouă*. 2014, nr. 2 (81), pp. 25-29; nr. 3 (82), pp. 87-89. ISSN 1223-429X.
26. ANGHELESCU, Mircea. T. Maiorescu și condițiunile progresului. În: *România literară*, 1999, 32, nr. 2.

PREZENȚA LUI B.P. HASDEU LA INAUGURAREA TEATRULUI NAȚIONAL DIN CHIȘINĂU (6 OCTOMBRIE 1921)

*Irina NECHIT,
scriitoare, cercetătoare, critic de teatru*

Teatrul Național din Chișinău, prima instituție teatrală de expresie română din Basarabia, al cărei succesor de drept este actualul Teatru Național „Mihai Eminescu” de la Chișinău, a fost inaugurat oficial la 6 octombrie 1921. A fost înființat printr-o hotărâre de guvern semnată de ministrul Cultelor și Artelor, Octavian Goga, la inițiativa unui grup de personalități ale vieții publice basarabene în frunte cu Sergiu T. Niță, ministru al Basarabiei în guvernul României, Ștefan Ciobanu, membru al Academiei Române, scriitorii Nicolae N. Beldiceanu, Nicolae Beldiman, Leon Donici și regizorul Gheorghe Dimitriu-Mitu.

Amintim că la începutul sec. XX rusificarea spațiului pruto-nistrean atinsese cote maxime. Limba rusă era dominantă și în mediul cultural. În Basarabia veneau multe trupe de teatru care jucau, cu preponderență, în rusă. La Chișinău, Bălți, Tighina și în alte orașe basarabene au evoluat, bunăoară, o cunoscută trupă din Vilno, care juca în rusă și idiș, trupa Teatrului de Artă Rus (Grupul de la Praga), trupa rusă a lui Osip Runic, sosită de la Paris, trupa itinerantă a lui Mihail Cernov, trupa dramatică rusă din Chișinău condusă de Vasili Vronski, Teatrul Ucrainean în frunte cu Ialin-Carpatski, Teatrul de limbă idiș condus de Ana Iacubovici. Veneau și muzicieni, soliști de operă din Rusia, iar vreme de două luni, la Chișinău a evoluat și Corul Cazacilor de pe Don.

De menționat și faptul că toate ședințele Sfatului Țării, în perioada 1917-1918, au decurs în limba rusă, doar unii vorbitori și-au ținut discursurile în „limba moldovenească” (sintagma „limba moldovenească” e consemnată în procesele-verbale). Chiar și ședința istorică din 27 martie 1918, când s-a proclamat Unirea Basarabiei cu România, s-a desfășurat, mai cu seamă, în rusă.

În astfel de împrejurări, fondarea unui teatru de limbă română era o misiune pe cât de importantă, pe atât de dificilă. Au fost înaintate mai multe demersuri către guvernul român privind deschiderea unui teatru de expresie română la Chișinău. În 1921, s-au găsit soluții de finanțare din mai multe surse, nu doar guvernamentale, a unui Teatru Național la Chișinău. Contribuiau, financiar, și Ministerul Cultelor și Artelor al României, și Teatrul Național din București, și primăria de Chișinău, și prefectura județului.

Evenimentul inaugurării Naționalului de la Chișinău a fost pregătit cu toată responsabilitatea.

Potrivit unui document de arhivă, pe 26 septembrie 1921, directorul general al teatrelor din România, Virgil Cioflec, s-a adresat către Ministerul Cultelor și Artelor (amintim, ministru pe atunci era Octavian Goga) cu un demers pe care îl reproducem integral: „La 1 octombrie anul acesta se inaugurează la Chișinău deschiderea Teatrului Românesc, de D-voastră reînviat, cu drama istorică *Răzvan și Vidra*. Din prilejul acestei festivități, cu înalt înțeles cultural și patriotic, am onoare a vă propune ca marelui cărturar Hajdeu să i se facă o prea meritată cinstire, până la ridicarea unui **monument** pe care intelectualitatea românească de pretutindeni i-l datorește acestui învățat. Ar fi nemerit deocamdată să i se toarne în bronz **bustul** făcut de sculptorul Paciurea și cu solemnitatea cuvenită să fie așezat în foaierul teatrului; **luminosul și enigmaticul chip** al celui ce a străbătut cu mintea-i ageră domenii necercetate până la el, să fie **zeul Casii, păzitorul venerabil al destinelor Teatrului românesc din ținuturile basarabene**”.

Așadar, în septembrie 1921 a fost turnat în bronz bustul lui B.P. Hasdeu, creat de marele sculptor Dimitrie Paciurea, autorul celebrelor Himere, al Gigantului, Sfinxului și al unor monumente remarcabile (precum cel al lui Gh. Duca) instalate la București, Brașov, Dolj și în alte orașe românești. Bustul lui Hasdeu, destinat să ajungă la Chișinău, s-a aflat inițial la Muzeul „Theodor Aman” din București. În Arhiva Națională a României s-a păstrat un ordin semnat de ministrul Octavian Goga, care îi dă o însărcinare lui Constantin Mărculescu, director al Teatrului Național din Chișinău: „Avem

onoarea a vă face cunoscut că Ministerul vă deleagă să ridicați de la Muzeul «Aman» bustul lui B.P. Hajdeu, executat de sculptorul Paciurea, pe care îl veți depune în foaierul Teatrului Național din Chișinău”. Ordinul a fost emis tot în septembrie 1921.

Evenimentul inaugural, preconizat pentru 1 octombrie, este amânat cu câteva zile. Ceremonia de deschidere oficială a Teatrului Național are loc pe 6 octombrie 1921. S-a decis ca Naționalul să aibă, în momentul fondării, doi directori: Constantin Mărculescu și Gheorghe Dimitriu-Mitu. Timp de un deceniu directoratul Teatrului Național din Chișinău a fost asigurat de personalități alese: George Topîrceanu, Corneliu Sachelarescu, Ion Livescu. Actori de renume ca Emil Botta, Ștefan Braborescu, Sergiu Cujbă, Mișu Fotino au însușit chipuri și forme la rampa primului teatru românesc profesionist de la Chișinău. Pe scena Naționalului a montat spectacole de referință și unul dintre cei mai importanți regizori români, Aurel I. Maican.

Dar să revenim la ziua de 6 octombrie 1921. Sediul al Teatrului Național a devenit fostul Club al Nobilimii de la Chișinău, una din cele mai frumoase clădiri din oraș. Clubul Nobilimii era situat pe locul unde astăzi e cinematograful „Patria”, adică exact vizavi de Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” (filiala centrală). Clubul Nobilimii, în vremurile când Basarabia era gubernie a Imperiului Rus, aduna zeci de dvoreni, boieri, oameni din elita locală. Se practica, pe scară largă, jocurile de noroc – o mărturisește în jurnalul său și guvernatorul Urusov. Din local de distracții pentru protipendadă, Clubul Nobilimii se transformă în lăcaș de cultură, odată cu inaugurarea, în spațioasa clădire, a Teatrului Național.

La ceremonia de deschidere a Naționalului au venit fruntașii vieții publice, culturale a Chișinăului. Dintr-un raport al inspectorului artelor din Basarabia, prezentat pentru oficialii de la București, aflăm că „la reprezentație au asistat: Ministrul Niță, ministru al Basarabiei în guvernul României, d. Sterescu, directorul general al internelor, d. Vizanti, șeful Propagandei Naționale, d. Erhan, directorul general al instrucțiunii, generalul Rujinski, comandantul corpului III de armată, directorul general al C.F.R. Directorii generali de la celelalte departamente lipseau”.

Inspectorul artelor din Basarabia mai scrie în raportul său către Ministerul Cultelor și Artelor:

„Domnule Ministru,

Am onoare a vă raporta că aseară, 6 oct. 1921, Teatrul Național din Chișinău și-a deschis stagiunea cu piesa lui B.P. Hasdeu *Răzvan și Vidra*. Înainte de începerea spectacolului unul din directorii teatrului, artistul Mărculescu, a ținut o frumoasă cuvântare, arătând în cuvinte vibrante menirea ce o are Teatrul Național pentru stimularea culturii românești dincoace de Prut, a vorbit apoi d. Ștefan Ciobanu, membru în comitet, despre istoria teatrului român în Basarabia de la robirea ei de către ruși și până în zilele noastre”.

Cea mai detaliată descriere a serii de 6 octombrie 1921 o găsim în revista „Rampa” de la București, în numărul din 13 octombrie 1921. Articolul se numește „Deschiderea stagiunii Teatrului Național din Chișinău”.

Reproducem acest articol viu, scris cu căldură:

„După un timp de aproape 5 luni de zile, timp în care Chișinăul a fost lipsit de reprezentații românești, Teatrul Național și-a deschis stagiunea în ziua de 6 octombrie, cu piesa *Răzvan și Vidra* a nemuritorului scriitor Bogdan Petre Hâjdău.

La ridicarea cortinei, d. Constantin Mărculescu, unul din directorii Teatrului, închină pentru Familia regală și aduce mulțumiri publicului, cerându-i totodată sprijinul moral și material; și se adresează apoi camarazilor de teatru, îndemnându-i pentru munca frumoasă dar grea ce-o vor duce.

D. Ștefan Ciobanu, directorul Liceului Real din localitate și membru al Academiei Române, ca unul ce face parte din **comitetul teatrului național**, după ce face în chip amănunțit istoricul teatrului în Basarabia încă de sub Ruși, trece la Bogdan P. Hâjdău insistând asupra valorii lui pentru cultura neamului nostru; arată apoi scopul și necesitatea teatrului românesc, încheind cuvântarea cu nădejdea, că orice cetățean e dator să urmărească cu interes activitatea teatrului românesc.

Cu această ocazie, se desvelește și bustul scriitorului basarabean – Bogdan P. Hâjdău.

Răzvan a fost întrupat de d. Vasile Leonescu, care prin talentul său neîntrecut, prin temperamentul său viguros, ne-a strecurat în suflet clipe de înălțare sufletească; a fost mult aplaudat de public, care l-a rechemat de nenumărate ori la rampă.

Vidra a fost bine interpretată de dna Maria Severineanu.

Montarea a fost îngrijită, păcat însă că teatrul nu prea are decouri”.

De precizat că Vasile Leonescu era un fel de vedetă a Teatrului Național de la București, invitat la Chișinău să-l joace pe Răzvan. Presa vremii îi aducea doar laude. Se vorbea de temperamentul lui viguros, se spunea că are o voce înzestrată cu un timbru metalic de o rezonanță fermecătoare și că poseda o dicțiune atât de perfectă, că se auzea fiecare literă din cuvânt. „Înalt, falnic, chipeș, avea ochi mari care electrizau sala, jocul lui de scenă era natural și spontan, actorul atingea culmi neînchipuite, subjuga publicul, îl ridica în slăvi neatinse. Vasile Leonescu era în drama modernă, dar mai ales în drama istorică și în tragedie, un interpret ideal” (din revista *Universul literar*, 5 mai 1929).

Impactul jocului său asupra spectatorilor basarabeni a fost copleșitor, să ne imaginăm cum rostea cu vocea sa puternică replici precum „O, nepoata lui Moțoc,/ Sufletul meu fără tine n-ar fi cunoscut deloc,/ Astă simțire ciudată ce-l îndeamnă să dorească/ Jos la picioarele sale toată lumea să privească!” sau pătimașa frază „Voiesc a fi mare!”.

Iar pe Vidra, nepoata lui Moțoc, interpretată de actrița bucureșteană Maria Severineanu, să ne-o imaginăm cum îi urează lui Răzvan „domnie fericită”, cum îi dorește să ajungă împărat prin unirea țărilor române: „Tu să legi într-o cunună toate țările române,/ Încât de la Marea Neagră pân-la falnicul Carpat,/ Să nu domnești ca un vodă, ci ca Răzvan-împărat!”...

Spectatorii de la Chișinău au rămas impresionați de spectacolul *Răzvan și Vidra*. Această piesă a fost scrisă de B.P. Hasdeu la vârsta de 29 de ani. Vedem în ea semne clare ale genialității autorului, ale devotamentului său față de idealul național.

Printr-un fericit concurs de împrejurări, anume acestei lucrări dramatice i-a fost dat să devină prima piesă din repertoriul Teatrului Național din Chișinău, o piatră de temelie a Naționalului nostru. Spectatorii au privit fascinați *Răzvan și Vidra*, ei au aplaudat, au ovaționat îndelung actorii.

Totuși, reporterul de la revista „Rampa” a semnalat și un incident care s-a produs spre sfârșitul reprezentației: s-a stins lumina! Timp de zece minute, actorii jucaseră pe întuneric. Iată cum descrie întâmplarea ziaristul de la „Rampa”:

„O observație pentru regizorat:

Din cauza timpului prea înaintat, tocmai la finele actului al V-lea, când se jucau cele mai frumoase scene din piesă, la orele 1 s-a stins lumina electrică; spectacolul a mai durat încă 10 minute, fără ca să se aprindă nici măcar o lumânare.

Mai multă prevedere și grijă din partea regizoratului se impune!”.

Prin urmare, spectacolul *Răzvan și Vidra* s-a jucat până la ora 1 noaptea. O adevărată performanță! Pe lumină sau pe întuneric, a fost, oricum, urmărit cu respirația tăiată, publicul i-a aclamat pe artiști, inaugurarea Naționalului a fost un succes incontestabil.

Revista „Rampa” din 13 octombrie 1921 (numărul în care e relatat evenimentul de deschidere oficială a Naționalului) se păstrează la Biblioteca Academiei Române. „Rampa” a publicat și în alte numere articole, cronici despre montări ale Naționalului de la Chișinău, din interbelic.

Actualul director al Teatrului Național din Chișinău, Petru Hadârcă, subliniază: „Am constatat că începând cu anul 1921, în revista „Rampa” de la București se publicau pe prima pagină, în fiecare săptămână, recenzii, articole despre spectacolele Teatrului Național din Chișinău. M-am convins că în perioada interbelică la Chișinău exista o mișcare teatrală activă, intensă, aici nu era o provincie, ci un centru cultural cu multe evenimente interesante. Erau delegați la Chișinău actori, regizori bucureșteni celebri, de exemplu, Maria Filotti, Ion Brezoianu, Constantin I. Nottara etc.”. Petru Hadârcă a reunit valoroase documente de arhivă despre Naționalul chișinăuian în volumul *O cronică a Teatrului Național din Chișinău*, apărut în 2016.

Tot Petru Hadârcă e cel care a văzut cu ochii lui bustul lui B.P. Hasdeu, ce fusese dezvelit la inaugurarea Naționalului de la Chișinău. Acesta există și azi. E păstrat cu pietate la Muzeul Teatrului Național „I.L. Caragiale” din București. A fost dus pe malul drept al Prutului în 1940, astfel, a fost salvat.

Petru Hadârcă a descoperit bustul în toamna lui 2014. Ion Caramitru, președinte al UNITER și directorul Teatrului Național din București (TNB), l-a anunțat că bustul lui B.P. Hasdeu a fost găsit, dintr-o întâmplare fericită. Bustul se află, actualmente, la Muzeul Teatrului Național din București. Găsirea lui echivalează cu o descoperire istorică.

Directorul Teatrului Național din București, Ion Caramitru, a propus ca bustul lui B.P. Hasdeu să fie adus înapoi la Teatrul Național din Chișinău. Cu siguranță, revenirea la Chișinău a bustului lui B.P. Hasdeu va fi un eveniment. Să sperăm că va fi adus chiar în 2018, când sărbătorim Centenarul Marii Uniri (în data de 6 octombrie 2021, la 100 de ani de la înființare, în foaierea TNME a avut loc inaugurarea bustului cărturarului, care e o replică după opera lui Dimitrie Paciurea. – *n. red.*).

Afiș pentru spectacolul „Răzvan și Vidra” jucat la deschiderea teatrului (1921)

BOGDAN PETRICEICU HASDEU ȘI C.I. ISTRATI, PRIETENI-MEDIUM

*Dr. Maria BESCUIU,
Biblioteca UMF „Carol Davila” (București)*

În acest articol mi-am propus să scot în evidență personalitatea marcantă a celui care a fost medic și chimist C.I. Istrati, prietenul cel mai bun al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, alături de pictorul Nicolae Grigorescu.

C.I. Istrati. Născut la Roman, elev intern al Academiei Mihăile-ne din Iași, îl avea model pe Petru Poni și chiar dacă a luat 4 la chimie, acest lucru nu l-a împiedicat să devină unul dintre cei mai mari chimiști ai țării noastre. Fiind neastâmpărat, era pus des la carceră, unde Costache Țiganul îl proteja, aducându-i la joacă o vulpe și un iepuraș. Pasionat de științe naturale, geologie și cosmografie, aprecia pe Grigore Cobălcescu și pe profesorul de istorie Mihai Buzula pentru că vorbea frumos, nu bătea și nu înjura pe nimeni.

Împreună cu 5 baieti a fugit din Iași cu o căruță, promițându-i mamei că se duce până la București, să vadă ce este pe acolo și se va întoarce. În 1869 Carol Davila face o vizită la Iași împreună cu prințul Carol, îl observă pe nedisciplinatul și rebelul Istrati care devine din acel an elev al școlii de medicină daviliste, obținând în 1877 titlul de doctor cu teza „Despre cremațiunea cadavrelor”, un veritabil studiu de igienă publică.

Calitățile sale de patriot sunt puse în valoare în Războiul de Independență, unde, încadrat într-o formațiune a Crucii Roșii, asistă peste 3000 de răniți, dar se îmbolnăvește de tifos exantematic (Davila îi trimitea zilnic lapte și dulceață fără sâmburi). Va fi medaliat cu „Virtutea militară” de aur, Ordinul „Sfânta Ana” (Rusia Imperială) și decorația „Medgidia” (Imperiul Otoman).

În 1879 ține un curs liber de chimie judiciară la Facultatea de Medicină și face un studiu despre petele de sânge.

În același an reușește primul la concurs și primește Catedra de igienă la Gimnaziul „M. Bravu”. Tot acum scrie și publică lucrări de igienă: *Locuința săteanului român, Fardul și sulemenitul la români* etc. Studiul *Considerațiuni asupra importanței și necesității gimnasticii din punct de vedere igienic și social* apare în 1880, iar Istrati devine membru fondator al Institutului de Gimnastică Medicală și Ortopedie.

Dar flacăra chimiei ardea, astfel că în 1882 pleacă la Paris, urmează cursurile de chimie, obținând licența în științe fizico-chimice în 1883, iar doctoratul în chimie va fi susținut în 1885. Ocupă, prin concurs, Catedra de chimie medicală a Facultății de Medicină din București. Numit profesor de chimie medicală, prima lecție este un omagiu dedicat memoriei lui Carol Davila, pe care îl numește „enciclopedistul binelui”.

Își continuă studiile de chimie în domeniul derivaților halogenați aromatici, a procedeele de oxidare a anilinei, analizează nămolul de pe malul Mării Negre, vinul artificial, compoziția brăgii, compoziția sării, compoziția apelor de la Monteoru, descrie albanita, face studii asupra zahărului reductor, din plută izolează 2 substanțe (pe una o numește fridelină în cinstea profesorului Friedel), studiază petrolul, chihlimbarul, sarea gemă, păcura etc. Procedura de preparare a cloratului de potasiu din lemn de foc, fabricarea în țară a azotatului de amoniu, pentru înființarea fabricilor de clor și acid clorhidric sunt preocupările chimistului Istrati.

În 1915 primește brevetul nr. 4289 pentru transformarea combustibililor lemnoși de orice natură în combustibili mult superiori.

Președinte al Comisiei consultative de chimiști, președinte al Comisiei de fabricare în țară a azotatului de amoniu și președinte al Comisiei speciale pentru gazele toxice în 1916, propune un mijloc practic de apărare contra gazelor asfixiante preluat de atașatul militar al Franței.

„Descoperirile dr. Istrati adaugă un capitol nou la această parte a chimiei industriale și îmbogățește uzinele cu o substanță tinctorială din cele mai importante. Ne simțim fericiți de a înregistra această lucrare franceză făcută de către un profesor de la o tânără Univer-

sitate care s-a format în laboratorul de la Sorbona și care a voit prin numele care le-a dat descoperirilor sale să aducă omagii Franței. Orice învățat se simte fericit să-i fi fost fie profesor, fie amic”, aprecia, pe bună dreptate, Alphonse Berget. A fost răsplătit cu medalia de aur la Expoziția Universală de la Paris în 1889 și a fost numit ofițer al Instrucției Publice din Franța.

În calitate de vicepreședinte al Secției de nomenclatură, precizează utilizarea termenilor *amină*, *imină* și *amidă*.

În 1896 realizează un studiu amplu asupra nomenclurii hidrocarburilor și derivaților halogenați, studiu tipărit în 1913, care cuprinde 1200 de pagini.

În plan didactic, în anul 1891, apare prima ediție a *Cursului elementar de chimie*, elogiat. După 2 ani apare ediția a II-a revizuită și completată, iar în 1895 se traduce cursul în limba franceză, prefața aparținând prof. Ch. Friedel. Pentru prima dată se utilizează principiile de nomenclatură stabilite la Geneva. Această lucrare reprezintă o istorie a chimiei, folosită în liceele franceze ca manual didactic, premiata de Academia Română, retipărită de 17 ori până în 1936, revizuită în 1908, în colaborare cu profesorul Longinescu. Două ediții au apărut în limba franceză și a fost manual utilizat în Franța, Mexic etc.

Se ocupă și de chimia populară, chimia casnică unde, pe lângă noțiunile de chimie, semnalează pericolul utilizării unor substanțe ca mercurul, arsenul, atrage atenția asupra practicilor empirice, dă sfaturi pentru tratarea cazurilor de otrăvire și oferă rețete practice de purificare a apei, de oprire a hemoragiilor, de scoatere a petelor de rugină etc.

Încheie un contract la Paris pentru publicarea în franceză a unui tratat de chimie organică în 3 volume, câte 600 de pagini fiecare, care, din lipsă de fonduri, nu se finalizează.

Scrie numeroase biografii dedicate personalităților, precum: Carol Davila, Bechamp, Bacaloglu, Alexe Marin, Ștefan Micle, Ștefan Mihăileanu, Theodor Aman, Gheorghe Asachi, Ion Ghica, Lavoisier și ține o frumoasă corespondență cu Mendeleev.

Se încumetă și scrie o prefață de 121 de pagini la opera „Dacia preistorică” a lui Densușianu, atrăgând criticile lui Nicolae Iorga.

În anul 1903 primește din partea Academiei Regale de Științe din Suedia invitația de a face propuneri pentru Premiul Nobel la chimie.

„Sprinten și impunător, era un profesor înalt și bine făcut, cu barbă frumoasă, cu mustăți stufoase, cu nasul regulat și cu o căciulă de astrahan țuguiață. Renumele lui era mare de pe atunci”, își amintește cu drag profesorul Longinescu, unul dintre studenții preferați ai lui Istrati.

Un profesor strălucește prin arta de a face lecții. O lecție e mișcare, e căldură, e viață, o legătură tainică dintre profesor și elev. Puterea vrăjită care pune stăpânire pe tot ce e mai greu de stăpânit pe lume, pe sufletul elevului.

C.I. Istrati seamănă pe profesor și elev cu două oglinzi concave, ce stau față în față. Jăriticul din sufletul profesorului îndreptat spre elev aprinde sufletul acestuia. Oglinzile profesor-elev sunt făcute din dorul de știință și dragostea de neam așezate pe aceeași linie de conștiință.

Istrati a strălucit în arta de a face lecții, artă care a rămas neștersă în sufletele elevilor. Lecțiile lui fermecau pe studenți prin frumusețea vorbirii și înălțimea gândului. Scria frumos, vorbea frumos, citea frumos. Xenopol către Istrati: „Ți-a dat Dumnezeu de toate, ți-a dat trup, ți-a dat minte, ți-a dat inimă, ai tot ce-ți trebuie ca să muncești pentru înălțarea scumpei noastre Români”.

A rămas în amintirea studenților ca un învățat romantic, cald, aprins și visător. El numea chimia „poezia științelor pozitive”.

În 1897, atunci când se desfășura examenul de bacalaureat, președinte fiind profesorul Onciul de la Facultatea de Istorie, iar prof. Istrati supraveghea lucrarea scrisă, la sfârșit au apărut 51 de lucrări în loc de 50. Cea în plus a fost apreciată cu nota 6, ca fiind slăbuță. Istrati nota: „E mare noroc că eu am luat nota 6 la examenul dumneavoastră”. A scris o teză cu pseudonimul C.I. Spiru, pentru a ilustra pretențiile excesive ale profesorilor din comisie. Era foarte revoltat de cum se purtau profesorii cu elevii și scrie un raport către ministru în 1894.

În 1899 Istrati devine ministru în cabinetul Cantacuzino, apoi este titular al Departamentului Instrucțiunilor Publice, unde publică o nouă lege a învățământului, propune înființarea unei școli prac-

tice de chimie și fondarea de biblioteci sătești. Ministru al Agriculturii, Comerțului și Domeniilor, în 1913 îl găsim primar al capitalei, dar la 5 martie 1913 Take Ionescu îi cere demisia în favoarea lui Grigore Cantacuzino. După aceea, deține portofoliul Ministerului Industriei și Comerțului, iar în 1917 decide să plece din țară.

Marea realizare a doctorului Istrati este, cu siguranță, Expoziția Națională din 1906, al cărei Comisar general a fost numit prin decretul 3018 din 1905. A fost răsplătit cu marele premiu al expoziției și medalia comemorativă de aur, a primit un album și 2 medalioane de bronz care reprezintă chipurile regelui și al reginei. Această expoziție a fost organizată cu ocazia aniversării a 40 de ani de domnie a Regelui Carol I.

Încă din studenție înființează Societatea Studenților în Medicină, al cărei președinte devine în 1876. Oferă un lot de cărți pentru constituirea bibliotecii. Și nu este singura bibliotecă pe care o înființează, în 1906 donează 4200 de volume, punând bazele bibliotecii care astăzi îi poartă numele.

În 1890 dr. Istrati a adunat sub președinția lui Alexe Marin chimiști, geologi, farmaciști și medici și a propus înființarea unei asociații. Această asociație se contopește cu Societatea Amicii Științelor Matematiche, numindu-se Societatea de Științe, care în 1903 se transformă în Societatea Română de Științe.

Inspirat fiind de asociațiile existente în Franța, Istrati va fonda Asociația Română pentru Înaintarea și Răspândirea Științei, care avea ca principala formă de activitate congrese ținute periodic, cu participarea cercetătorilor din diferite ramuri ale științei.

În anul 1906 B.P. Hasdeu și pictorul Nicolae Grigorescu devin membri ai Asociației pentru Înaintarea și Răspândirea Științei.

Bogdan Petriceicu Hasdeu. Ședințele spiritiste aveau loc în casa lui Hasdeu dintr-o aripă a arhivelor, în cavou, la sediul redacției *Revista Nouă*, în casa lui C.I. Istrati sau Vermont.

Chiar dacă savantul considera faptul că masa învârtitoare nu este decât un mijloc inferior de comunicare cu spiritele, primește mesaj despre necesitatea construirii a 3 mese pentru Istrati, Vermont și Hasdeu.

După 1890 cei doi se întâlneau la Academie, iar în 1892 Hasdeu l-a rugat să-i recomande pe cineva care se pricepe la fotografie. A fost recomandat Petricu Ioan, licențiat în științe fizice, asistent la laboratorul de chimie organică al lui Istrati.

Istrati râdea de spiritism, dar după 8 luni, convins de Petricu, devine membru, organizând chiar la el acasă aceste ședințe. În 1895 îl recomandă pe fotografu Ioan Spirescu. Petricu îi preciza lui Istrati că ceea ce vede „*este destul de nou pentru a atrage atențiunea oamenilor de știință*”. De altfel, în urma studiului efectuat, am constatat că dr. Istrati nu era medium, ci asista la ședințele spiritiste ale lui Hasdeu.

Atunci când Hasdeu se hotărăște să nu mai părăsească Bucureștiul, C.I. Istrati, complotând cu doamna Hasdeu și profitând de legăturile foarte strânse ce se stabiliseră între ei grație spiritismului încă din 1892, a reușit să-l aducă la Câmpina unde a fost foarte fericit de frumusețea regiunii, având două avantaje: climatul dulce și apropierea de București. Așadar, Hasdeu a cumpărat teren alături de cel al lui Istrati. Pe acest teren va ridica Castelul Iulia Hasdeu, care va prilejui Sărbătoarea celor 2 Iulii în data de 2 iulie.

Dr. Istrati era foarte revoltat de ce i se întâmpla marelui Hasdeu. „*Acest om superior, acest critic serios și deștept era jucăria primului venit. Credea tot ce-i spuneau cei ce aveau interes a-l linguși, a-l înșela, a-l specula. ...Din această cauză el, care a făcut atât de mult pentru spiritism, ajunsese jucăria unor nedemni, care multă vreme l-au speculat fără milă, depărtându-l și de amicii săi*”, scria cu durere Istrati. În 1895 C.I. Istrati încetează să mai participe la ședințe, dar absența lui Istrati îl întrista pe Hasdeu care „*citea de toate, se interesa de tot*”. Istrati face des apel la rațiune și îl roagă pe Hasdeu: „*Cred că este timpul să reveniți la judecata Dumneavoastră. Aveți mai mult ca oricine nevoie de a afla adevărul. Nu evitați și nu luați drumul rău. ...Am ținut și țin la cinstea de a ne vedea, cu singura condiție să nu fiu înșelat și să vă las a fi și Dumneavoastră înșelat*”.

Și tot la Câmpina s-a decis ca dr. Istrati să fie martorul ultimelor ceasuri trăite de prietenii săi dragi, Hasdeu și Grigorescu.

Primul va pleca în „*marea călătorie*” pictorul Grigorescu, la 21 iulie 1907, la ora 4 și 10 minute respirând pentru ultima oară.

Pe 1 august 1907 îl vizitează pe prietenul Hasdeu și a avut senzația că se află în fața unui fachir: el, Hasdeu, și-a exprimat dorința ca Istrati să-i fie executor testamentar.

Tot Istrati este cel care l-a anunțat pe Spiru Haret de starea în care se află savantul, i-a scris că va trebui să se gândească la mijloacele de înmormântare și la cele peste 100 de documente cu sigilii luate de la Arhiva Statului. Dar Spiru Haret îi răspunde: „Ce bani, de unde bani?”, lăsându-l pe dr. Istrati să se descurce singur. În data de 25 august 1907 va pleca și „magul de la Câmpina”, după 19 ani de chin și dor după dispariția unicei și genialei lui fiice Iulia Hasdeu.

Pasiunea lui Istrati pentru studiile istorice au dus cu siguranță la respectul și admirația față de Hasdeu. Dar iată că într-o lună i-a pierdut pe prietenii dragi. Triunghiul prieteniei de la Câmpina nu mai exista!

Nicolae Gane în discursul ținut la Academie aprecia: „Hasdeu e dintre acele fapte aale care n-ar fi trebuit să moară, căci e păcat să se risipească în neant atâtea mari însușiri izvorâte din dărnicia divină. Hasdeu nu a murit și nu putea să moară. Prin însăși poarta morții el a intrat în nemurire. El e mai viu decât oricând în amintirile și inimile noastre, deoarece astăzi figura lui înseninată, dezbrăcată de haina pământeană, apare mai frumoasă, privită prin prisma dreptei judecăți. Numele lui va rămâne pururi sub această strălucită cupolă, ci și în orice loc și în orice timp cât va trăi ginta românească pe coaja pământului”.

În loc de concluzii. Medic și chimist, colaborator al lui Carol Davila, întemeietor al școlii de chimie organică de la Universitatea București și director al Institutului de Chimie, comisar general al organizării Expoziției Universale din 1906, medaliat cu aur la Expoziția Internațională de la Paris din 1889, membru corespondent al Academiei Române, președinte al prestigioasei instituții între 1913-1916, autor al *Cursului elementar de chimie*, dar nu în ultimul rând colecționar de documente vechi, doctorul C.I. Istrati va rămâne cu siguranță unul dintre cei mai apreciați medici și chimiști ai generației sale.

S-a stins departe de țara pe care a iubit-o atât de mult, pe 30 ianuarie 1918 și a fost incinerat, așa cum și-a dorit. Cenușa a fost adusă la Cimitirul Bellu, unde se află un bust realizat de sculptorul Raffaello Romanelli.

Pe 4 noiembrie 1928 s-a inaugurat statuia din Parcul „Carol I”, parc creat de dr. Istrati, operă în bronz care aparține sculptorului Oscar Spathe, din piatră de Câmpulung și care are montată în partea frontală un basorelief care îl reprezintă pe doctorul Istrati în laboratorul său.

A luptat și a învins cu gândul, fapta, cu vorba și cu scrisul. A avut o activitate uriașă, dar și norocul de a fi fost răsplătit.

El a făcut România Mare de azi în România mică de ieri.

În Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice (BCMI) (1924, nr. 41, p. 143) apărea următorul necrolog: „Grelele zile cauzate de război, în cursul căruia s-a întrerupt apariția acestei publicații, ne-au împiedicat de a face cunoscut trecerea la cele veșnice a doctorului C.I. Istrati. Savantul doctor C.I. Istrati, a cărui înclinare spre istorie se manifestă prin frumoasele pagini consacrate lui Bécham, Alexie Marin, Aman, Davila, Bisericii lui Ștefan cel Mare și mai ales prin organizarea expoziției retrospective din 1906 și a muzeului său personal, ce reprezintă toate fazele de dezvoltare ale poporului nostru, de la preistorie până la amintirile rămase de la Alecsandri, fu ales președinte al Comisiunii la 16 octombrie 1913, după moartea lui Ion Kalinderu. Sub îndemnul inimii sale calde și al patriotismului său luminat, Comisiunea își continuă lucrările până la evacuarea Bucureștiului în toamna anului 1916. La 20 februarie 1918, în grelele ceasuri ale hotărârilor de la Buftea, el se stinge de durere la Paris, el, care fusese unul din protagoniștii intrării României în războiu”.

Referințe bibliografice

1. DICHTER, G. Dr. C.I. *Istrati intim*. București: Institutul de Artă Grafică Carol Gobl, 1907.
2. HASDEU, B.P. *Arhiva spiritistă*. Vol. I. București: Editura Vestala, 2002. 414 p. ISBN 973-9418-56-2.
3. JIANU, I., VASILIU, G. Dr. C. *Istrati*. București: Editura Științifică, 1964. 236 p.
4. TABACU, J. *Amurgul demiurgului: Ultimii ani din viață ai lui B.P. Hasdeu*. București: Editura Saeculum Vizual, 2007. 238 p. ISBN 973-8586-82-8.
5. DOBRESU, C., BĂJENARU, C. Dr. Constantin Istrati. În: *Revista română*. 2014, nr. 3 (77), pp. 9-11.
6. IOVU, M. Constantin Istrati, figură proeminentă a chimiei românești. În: *Chimia*. 2003, nr. 3.

BOGDAN PETRICEICU HASDEU – IULIA HASDEU: FILIAȚIE ȘI ADORAȚIE

*Dr. Felician POP,
scriitor, publicist (România)*

Puține sunt cazurile, mai ales în literatura română, acelea în care un tată genial are un urmaș așijderea. Relevante sunt cele ale lui Bogdan Petriceicu Hasdeu și fiica lui, Iulia Hasdeu, precum și Ion Luca Caragiale și fiul său nelegitim, Mateiu Caragiale. Dacă în ultimul caz, relația tată-fiu a fost una a convulsiilor și a idiosincraziilor esențiale, în cazul familiei Hasdeu, lucrurile au stat cu totul altfel, cu atât mai mult cu cât aceasta a căpătat aura unui mit dus dincolo de hotarele simplei existențe biologice.

Desigur, prin prisma unei perspective temporale, Bogdan Petriceicu Hasdeu, spirit enciclopedic și de o largă respirație umanistă, devine un personaj damnat, un tată care își înmormântează propria fiică, ajunsă doar la vârsta de 19 ani. Dacă postumitatea fiicei este liniară în idolatria cu care tatăl o celebrează, relația lor pământească a fost una fluctuantă, cu dese ingerințe maternelne, amorsate de despărțirea mamei de soțul ei, Bogdan Petriceicu Hasdeu, pe care îl considera un nestatornic și un infidel notoriu.

Toate acesta și-au pus, fără îndoială, amprenta asupra ultrasensibilei fiice, care a trebuit să-și torsioneze întreaga existență între cei doi poli ai genezei sale biologice, căutând să-și echilibreze afecțiunea filială, pornind – de cele mai multe ori – de la repere emoționale nu tocmai stabile. În tot excursul existențial al celor doi Hasdeu, există similitudini absolut tulburătoare, care așază biografiile lor într-o lumină hieratică. Cronologia vieții lor scoate în evidență o coincidență numerologică oarecum stranie: Iulia a trăit 19 ani, iar tatăl ei îi va supraviețui exact 19 ani!

Pentru a înțelege mai exact lumea sfârșitului de secol XIX, am apelat la cartea Adrianei Ungureanu, *Urma pașilor ei. Iulia Hasdeu între viață și nemurire*, în care inspirata autoare redă cu sensibilă fi-

delitate, atmosfera epocii, dar și relația tulburătoare, plină de volute și nuanțe, pe care Hasdeu a avut-o cu fiica lui. Din corespondența celor doi, tată și fiică, se poate reconstitui până în detalii, interesanta relație filială. Bogdan Petriceicu Hasdeu, spirit enciclopedist și sagace, și-a dat foarte repede seama că progenitura lui are o înzestrare intelectuală ieșită din comun, dublată de un talent eclatant. Iulia s-a născut și a crescut într-un climat cultural perfect compatibil cu spiritul ei, mai ales după ce Bogdan Petriceicu Hasdeu se mută într-o clădire a Arhivelor Naționale, loc extrem de fertil pentru devenirea spirituală a Iuliei. O bibliotecă uriașă, cu cărți rare, un mediu intelectual elevat. Casa lor este vizitată de marile personalități ale vremii, cum ar fi August Treboniu Laurian, Gheorghe Chițu, Ghenadie Petrescu sau Ion Gârleanu. Iulia asistă și apoi participă la aceste incitante discuții și de foarte tânără își dă seama că acesta este, de fapt, universul ei și este tot mai hotărâtă să-și dedice viața unei rațiuni superioare de trăire, amorsată de-o emoție estetică pe care o va revărsa mai târziu în creațiile sale.

Hasdeu constată cu fericită stupeoare că precocitatea fiicei lui nu este una întâmplătoare, că Iulia – Lilica, după cum o alinta el – este atinsă de aripa geniului creator. După plecarea Iuliei – însoțită de mama sa – la Paris, unde-și va continua studiile, Hasdeu va urmări îndeaproape evoluția acesteia și o va încuraja să lupte pentru a demonstra francezilor superioritatea culturală a românilor, al căror strălucit exponent este ea însăși. Căldura paternă este cu atât mai intensă, cu cât Iulia se află foarte departe de București, dar tatăl ei nu va rata niciun moment prielnic pentru a se deplasa în capitala franceză, doar pentru a fi alături de geniala lui fiică.

Cu toată strălucirea Orașului Luminilor, Iulia se va adapta destul de greu acestei lumi, care îi părea străină și rece, și atunci, singura ei salvare rămâne singurătatea în care rememorează viața fericită pe care a avut-o la București, acolo, în grădina solară de pe strada Mihai Vodă. Ea va studia cu fervoare artele plastice, va lua ore de muzică și în toate va dovedi o înzestrare absolut uluitoare. De pildă, profesorul ei de muzică era gata să-i dea ore gratuite, numai ca Iulia să urmeze o carieră muzicală. Tatăl ei o va susține mereu nu doar financiar, ci și moral, fiind sincer preocupat de viitorul fetei.

Intensa lor corespondență este o oglindă cât se poate de fidelă a unei relații esențiale, care excede cadrul obișnuit al unei legături de familie. Iulia îi descrie cu lux de amănunte întâmplările vieții ei, iar tatăl ei o îndrumă cu afecțiune și cu înțelepciune. Atunci când în anul 1886, după examenul de bacalaureat, Iulia se hotărăște să urmeze Facultatea de Litere și Filosofie, tatăl ei îi sprijină necondiționat opțiunea: „Oricum ar fi, eu nu împiedic pe Lilicuța de a-și alege specialitatea după pofta inimii: filosofia, istoria, literatura, filologia, ce îi place din câtetrele!”

Ultimul an splendid a fost 1887, pe când Iulia de abia împlinise 18 ani. Invitațiile la baluri și supeuri se țineau lanț și părea că întreaga lume este la picioarele acestei geniale micuțe valahe. Însă anul următor, cel al morții sale, va fi unul al suferințelor, de care nu întârzie să i se plângă mereu îngrijoratului ei tată.

Iată ce îi scrie Iulia lui Hasdeu la începutul anului 1888: „Da, sunt bolnavă. Nu te îndoiești de asta, nu-i așa? Pieptul meu este înăbușit și mă doare, cât și spatele; tușesc cu o tuse seacă, ce mă rupe și aproape mă sufocă la intervale de timp. Nu ies; nu cânt; iau siropuri; mi se ung, cu iod, spatele și pieptul; mă trezesc la 6, în loc de a mă trezi la 4, ca de obicei”. Departe de a bănui dimensiunea dezastrului, Hasdeu o dojenește – într-o scrisoare ulterioară – patern: „Tocmai vârsta de 18 ani și tocmai în Paris sunt tot ce poate fi mai periculos, când cineva nu se păzește”.

Din corespondența celor doi reiese faptul că Hasdeu nu știa prea multe despre preocupările literare ale fiicei lui și a fost extrem de surprins atunci când a constatat profunzimea textelor pe care Iulia le scria. De fapt, chiar Iulia poate că le considera doar niște simple eboșe, care ar fi prevestit capodoperele de mai târziu. Din păcate, elanurile spirituale ale tinerei scriitoare au fost frânte de un dramatic destin. Desigur, nu putem să apelăm la o istorie contrafactuală, dar premisele pe care le putem zări în opera literară a Iuliei Hasdeu ne îndreptătesc să considerăm că, dacă timpul *ar fi avut răbdare* cu ea, poate literatura română, în integritatea ei, ar fi arătat astăzi altfel. Asemenea altui prinț damnat al literaturii, Nicolae Labiș, Iulia Hasdeu rămâne un personaj luminos și tragic, care a reușit, într-un par-

curs existențial scurt și fulgurant, să dea întreaga măsură a unui om excepțional, venit pe lume cu daruri și haruri dintre cele mai alese.

Atunci când a devenit conștientă de sfârșitul ei ineluctabil, Iulia transferă toate neliniștile și angoasele iscate de conștiința dispariției mundane în plan literar și, cu toate că de abia trecuse pragul maturității, ea pune la punct un amănunțit testament literar, pe care tatăl ei, într-o dureroasă inversare a firescului lumii, îl va împlini într-un mod atât de surprinzător.

Dar starea aceasta de grație, de deplină mulțumire paternă și filială împlinire va intra într-un deznădăjduit perigeu, atunci când Iulia dă semne tot mai evidente de boală, iar peste doi ani, în 1888, ea va muri răpusă de tuberculoză, la nici 19 ani. Fără îndoială, cifra 19 s-a dovedit a fi una fatidică pentru Bogdan Petriceicu Hasdeu: fratele său a murit la 19 ani, Iulia, „Lilica” lui, tot la aceeași vârstă, iar el îi va supraviețui fiicei sale exact 19 ani. Moartea Iuliei va constitui o frontieră temporală, dură și nemiloasă, care-l va transforma, în mod definitiv, pe îndureratul tată. Apropiatii lui Hasdeu spuneau că marele savant nu și-a revenit niciodată din șocul tragicei despărțiri de unica lui fată, iar răstimpul pe care l-a mai petrecut printre muritori, până la plecarea în lumea umbrelor, în 1907, a fost unul al cultivării obsesive a memoriei adoratei sale fiice. Dar nu era în firea lui Hasdeu să se lase pradă nostalgiilor aptere, astfel că i-a ridicat mai întâi Iuliei un somptuos cavou în Cimitirul „Bellu” din București, iar apoi ciudatul mausoleu de la Câmpina. Chiar Hasdeu mărturisea că planurile acestuia i-au fost dictate direct de Iulia și că el s-ar afla în permanent contact cu spiritul fiicei sale. Contemporanii lui spuneau că Hasdeu devenise după această dramă un adept al spiritismului, iar această brutală rupere i-a declanșat o psihoză, în urma căreia el ar avea vedenii și ar auzi glasuri de dincolo de lume. Retras în lumea intangibilului, savantul își va dedica – aproape în totalitate – sfârșitul vieții, celebrării obsesive a memoriei mării lui dispărute.

Timpul vieții Iuliei a fost egalat de răstimpul morții ei în inima tatălui său. Amprenta dureroasă pe care a lăsat-o asupra nefericitului părinte, amintirea unicei sale fiice a transformat moartea Iuliei

într-o pagină de ezoterism superior care transformă această legătură sanguinară într-una mult mai profundă și perenă, și anume cea a rezonanțelor spirituale, care exced cadrul îngust și clișeizant al trăirilor mundane.

Analizând întreaga bibliografie dedicată Iuliei Hasdeu, trebuie să remarc faptul că în literatura română, cea mai patetică, dar și sagace, în același timp, analiză a făcut-o reputata scriitoare Adriana Ungureanu în recenta carte a domniei sale *Urma pașilor ei. Iulia Hasdeu între viață și nemurire*.

Avem aici o relație complexă a două vieți cu adevărat tulburătoare, cărora doar moartea Iuliei i-a dat un înțeles superior, dincolo de limitele tangibilului.

DESTINUL NESTINS AL IULIEI HASDEU

*Prof. univ., dr. Crina DECUSARĂ-BOCȘAN
București (România)*

Toamnă... din când în când nori nehotărâți se scutură peste ceea ce am numi memoria noastră afectivă ținută în monumentele funerare din Cimitirul „Șerban Vodă” din București. Acolo, în fiecare an de 29 septembrie, la cavoul familiei Hasdeu, după serviciul religios, se citesc versuri din poemele Iuliei, se vorbește despre destinul tinerei care, la 19 ani neîmpliniți, lăsa pe masa de lucru, gata de a fi editate, sute și sute de file. Ar fi trebuit să aibă ca autor numele Camille Armand, pseudonimul ales din modestie de tânăra româncă, studentă la Sorbona. Titlul primului volum de poezii a fost, conform dorinței Iuliei, *Bourgeons d'Avril (Muguri de aprilie)*, publicat la Paris, Editura „Hachette” și la București, Editura „Socec”.

Iulia Hasdeu s-a născut în București, pe actuala stradă Franceză din Centrul Istoric, la 15 noiembrie (2 noiembrie pe stil vechi) 1869. Imobilul este monument istoric și de istorie literară, marcat cu placă memorială reprezentând-o pe adolescența de acum un secol, placă ce are replică la Paris pe str. St. Sulpice la nr. 28, căci Lilica (așa era alintat copilul precoce) a trăit jumătate din viață în România și cealaltă jumătate, între 1881 și 1888, în Franța, unde și-a continuat studiile, mereu cu dispensă de vârstă, la Colegiul Sevigne și apoi la Sorbona, unde și-a pregătit teza de doctor, *Theodiceea poporului român*.

Minată de tuberculoză și singura ce cunoștea verdictul dur al bolii, Iulia a ales, fără să ezite, între grija pentru sănătate și studiul asiduu: fetița care la patru ani și jumătate știa româna, franceza, germana și engleza, iar la unsprezece ani susținea examenele cumulate pentru clasele primare cu dispensă de vârstă, compunea poezii, scria romane pentru copii și semna piese de teatru, pe când încă nu împlinise nouă ani.

La Paris își trămuia cu grijă timpul împărțit între cursuri la Colegiul „Sevigne”, pregătirea cu profesori de greacă, latină, desen și orele târzii din noapte în care compunea ciclurile *Bourgeons d'Avril*, *Chevalerie*, *Contes et Legendes*, *Reverie*, piese de teatru, eseuri... Sensibilitate, fantezie, inspirație grefate pe o vastă cultură formată prin lecturi în original... Dor de țară, sete de călătorii, schimb epistolar cu tatăl rămas la București (solicitat la catedra universitară, la redacția ziarului, la Arhive), iar pe celălalt talger al balanței – dorința de a fi cea mai bună elevă din clasă, de a se mândri cu numele Hasdeu, care însemna pentru ea Patrie, Știință, Onoare.

Profesorii, atât cei de la cursuri, cât și cei cu care se pregătea în particular, luând lecții de canto, de pian, de desen și de pictură, erau entuziasmați de felul în care românca se forma la lumina școlilor europene. Idealul tinerei geniale era dictat de legile Evului Mediu – cinste, onoare, devotament. Familia Hasdeu își petrecea vacanțele în Europa, mai ales în Elveția, pentru îngrijirea sănătății precare a Iuliei. Acolo a scris primele poezii în limba franceză, pe malul lacului Geneva, unde murmurul apei îi amintea tânguinea tălăngilor în ceas de seară pe dealurile de la Câmpulung.

Deosebit de exigentă față de ea însăși, Iulia nu le arătase părinților sutele de pagini acoperite de versuri, proză și piese de teatru. În timpul vieții i-au fost publicate doar patru poezii în *Etoile roumaine*. De aceea, moartea fiicei sale l-a doborât pe tatăl îndurerat, el autoînvinovățindu-se că doar intuise genialitatea tinerei, nu o cunoscuse decât după ce, la vârsta de 18 ani, bacilul Koch învinsese viața. Posteritatea i-o va înapoia, dar este un altfel de viață, este dăinuire în spirit.

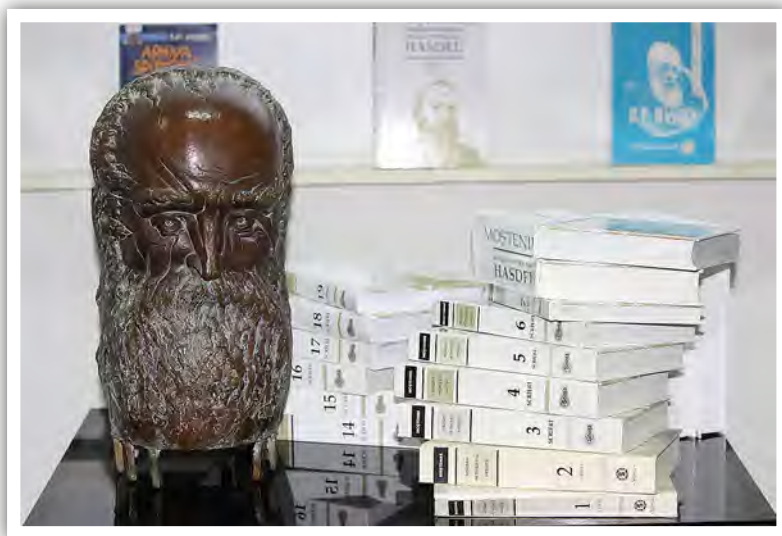
Bogdan Petriceicu Hasdeu nu a reușit să editeze din creațiile literare ale Iuliei decât volumele de versuri în limba franceză și un singur roman pentru copii *Mademoiselle Maussade – Domnișoara Ursuză* în *Revista nouă*. Secolul care ne desparte de existența ei pământească a dat răgazul să i se publice și celelalte lucrări literare, dar compozițiile muzicale și tablourile nu au avut cum să ajungă până la noi decât prin comentariile despre acestea.

Destinul luminos al Iuliei Hasdeu este greu de explicat. De peste un veac aura ei este la fel de intensă, deși originalul textelor – în

franceză – ar constitui un impediment în receptarea frumuseții și echilibrului în exprimare. Poate că cel mai fidel portret îl aflăm în *Cugetări*: „Orice om are în el darul de a iubi. Prin aceasta este el Om”. Iulia Hasdeu iubește vibrația Naturii Mame, iubește Evul Mediu cu cavalerii devotați și prințese credincioase, iubește dragostea, iubește viața, însingurarea și dăruirea, îl iubește pe Atotputernicul Dăltuitor al Firii.

Poate că tocmai de aceea este îndrăgită Iulia Hasdeu, deși mulți dintre noi nu îi cunosc decât aura strălucitoare... Este fibra de bunătate, dragoste și dăruire. Destinul ei este asemuit soartei mugurelui de aprilie: bobocul ce se grăbește să devină floare și rod adesea e răpus de frigul crivățului reîntors pe neașteptate. Este oare premoniție în alegerea titlului primului volum de versuri *Bourgeons d' Avril – Muguri de aprilie*? Fie! Dar avem și volumele ei de povești *Fluierașul de os*, *Trandafirul moșului*, *Prințesa fluture* și romane pentru copii, *Domnișoara ursuză*, *Fiul răsfățat*, *Năzdrăvăniile Denisei* și piesele de teatru *Prietenul lui Traian*, *Haiducii* și altele, partituri muzicale și spiritul ei iubitor de frumusețe, de bunătate împărtășită. O avem pe Iulia Hasdeu alături de Elena Văcărescu, Carmen Sylva, Martha Bibescu... Ele au destin necuprins în timp, nestins de uitare.

B.P. Hasdeu – istoric, filolog, filozof, bibliotecar

*Bustul lui B.P. Hasdeu alături de cele 21 volume de „Scrieri”
editate la Chișinău*

METODA ÎN CERCETAREA ISTORICĂ ÎN CONCEPȚIA LUI BOGDAN PETRICEICU HASDEU

*Conf. univ., dr. Liliana ROTARU,
Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău)*

Metoda de cercetare istorică a constituit o obsesie a istoricilor români de la sfârșitul secolului al XIX-lea, interesul acordat acesteia fiind una din trăsăturile caracteristice ale producției istoriografice și gândirii istorice românești ale epocii. Consecințele acestei atenții care a stăruit în mintea personalităților preocupate de istoria națională au fost dintre cele mai fertile atât în sensul îmbogățirii instrumentarului istoricului, cât și al teoriei istoriei.

Creator polivalent, original, dar și spontan în varii domenii, Bogdan Petriceicu Hasdeu nu a putut rămâne departe de aceste preocupări, mai ales că istoria a fost domeniul care l-a interesat cu predilecție. Lui Hasdeu i s-a reproșat faptul că a rămas străin de „școala bună a metodei științifice”⁸⁰, adică de „acea metodă pe care filologia lui Bockh o dăduse istoriei, istoria o trecuse filosofiei și criticii literare”⁸¹, metodă ce „rodea” în toate domeniile în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Credem că, într-adevăr, creația hasdeiană a derutat uneori, prin motivațiile ei interioare, prin intensitatea problemelor cuprinse, prin ingeniozitatea soluțiilor găsite și era firesc să apară „condamnări” de acest soi atât din partea contemporanilor, subiectivi în aprecieri, din rațiuni firești, cât și din perspectiva urmașilor, care nu i-au cunoscut îndeajuns opera.

Totuși, opera istoriografică a lui B.P. Hasdeu este una bazată pe o metodă de cercetare, a cărei precizare l-a preocupat încă din tinerețe. În 1856 deja a formulat un plan de cercetare sistematică, conform căruia avea de parcurs drumul de la colectarea izvoarelor și editarea lor la elaborarea propriu-zisă a istoriei, de la examenul analitic, monografic, la construcția sintetică: „Până când nu vom

⁸⁰ Densușianu, O. *Opere*. Vol. I. București, 1968, p. 693.

⁸¹ Iorga, N. *Ernest Renan, cuvânt de comemorare la centenarul nașterii*. București, 1923, p. 2.

avea în literatura istorică un număr suficient de monografii, este aproape imposibil de a trece la alcătuirea unei istorii critice sistematice, care să corespundă cerințelor științei moderne, adică la o istorie a pământului și a maselor populare, dar nu a tronului și a cârmuitorilor”⁸².

Preocupat de o istorie fundamentală a neamului, pe care toată cohorta istoriografiei predecesoare lui nu a reușit-o, pe de o parte, și înțelegând că istoria este „cea mai grea dintre toate științele”, pe de alta, Hasdeu și-a propus să creioneze un „statut” al istoricului-profesionist și „regulile” de scriere a istoriei. Astfel, considera românul Hasdeu, „istoricul este un uvrier și un artist totodată”, care în prima ipostază adună și ordonează știrile, și în a doua el „dă brutei materii acea sublimă expresiune care face ca statuile lui Canova sau curțile Alhambrei nu sunt de piatră, că Madona lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbuibată de niște sucuri vegetale”⁸³. B.P. Hasdeu distingea adunători de izvoare, istorici și filosofi, ca faze deosebite în cercetarea trecutului, faze pe care numai puțini le pot întruchipa laolaltă cu egală competență. Numărul istoricilor, dată fiind dificultatea de a întruni în același timp exigențele formei și ale conținutului, este – după părerea lui B.P. Hasdeu – foarte mic: „Unii grămădesc, fără a crea, cei mai mulți creează fără a fi avut răbdarea de a îngrămădi.” Cronica lui Șincai i se părea „un haos de petice, bune și rele, prețioase și netrebnice”⁸⁴. Ceea ce-i reproșa B.P. Hasdeu implicit, cu toată venerația, pentru sensul militant al acestei opere și cu toată compasiunea față de destinul dramatic al omului, silit la o pibegie fără de capăt, era lipsa unui sistem, a unei articulații care să dea construcției durabilitate și frumusețe. Aprecierea este destul de drastică, dar ea pornea dintr-o concepție înaltă despre menirea și sarcinile istoricului. Reproșul major adus lucrărilor de până atunci privea carența metodologică și de spirit critic: „Cele câteva lucrări de istorie a daco-romanilor reprezintă sau investigații critice

⁸² Romanenco, N.N. O dedicație lui Kogălniceanu. În: *Studii și materiale despre B.P. Hasdeu*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1966, p. 119.

⁸³ Hasdeu, B.P. *Ion-Vodă cel Cumplit: aventurile, domnia, resbelele, mormântul lui; rolul său în istoria universală și în viața poporului român*. București: Imprimeria Ministerului de Resbel, 1865, p. 199.

⁸⁴ Ibidem.

fără sistemă, sau lucrări de sinteză lipsite însă de critică”⁸⁵. Tratarea unilaterală, insuficienta cercetare a izvoarelor sau interpretarea lor greșită, lipsa de discernământ și de sistematizare, prezumțiile hazarde, erau – în aprecierea lui B.P. Hasdeu – „slăbăciunile” capitale ale istoricilor din principate. Doi erau istoricii în care Hasdeu vedea viitorul științei istorice românești: N. Bălcescu și M. Kogălniceanu. „Numai Bălcescu, va adăuga istoricul, în *Prefața la Ioan Vodă cel Cumplit*, numai neuitatul Bălcescu fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier și artist al nostru; dar vai! Moartea îl seceră tocmai când crisalida deveni flutur”⁸⁶.

Stima lui B.P. Hasdeu, profesională, se îndrepta în același timp și către M. Kogălniceanu, „cel mai priceput dintre cercetătorii daco-români”⁸⁷. Îi citise *Istoria* din 1837, *Arhiva românească*, Letopisețele și se pătrunsese de ideea caracterului progresist și popular al istoriei. „Până la un nivel, aprecia B.P. Hasdeu în 1872, când Letopisețele apăreau într-o nouă ediție, Kogălniceanu în literatura istorică și Alecsandri în literatura poporană joacă rolul lui Columb în domeniul geografiei”⁸⁸. Sarcina celorlalți istorici, considera B.P. Hasdeu, era să organizeze noul continent și să-l fructifice.

Referindu-se la cele trei faze pe care trebuia să le urmeze istoricul în demersurile sale (culegerea datelor, analiza acestora și „clădirea edificiului”), el constata încă la 1860 că „până azi, noi n-am putut încă trece nici chiar prin cea întâie din aceste trei operațiuni”. Doar „începuturi” disperate, difuze, „încât critica cea mai isteasă și geniul cel mai pătrunzător n-ar fi în stare să le strângă în lanț. Întrebați-ne: cine fost-au dacii? Cum strecuratu-s-au românii prin înrîurirea mezevului? Care fost-au cauzele migrațiunilor române? Când și sub cine statornicitu-s-au țările noastre? și câte altele. Noi vom răspunde sau prin niște sisteme deșănțate sau prin tăcere”⁸⁹.

Răspunsuri la nivelul exigențelor indicate de B.P. Hasdeu nu se puteau da în acea epocă și B.P. Hasdeu singur le va lăsa pe unele în suspensie. „Cauza principală e lipsa mult simțită a monografiilor

⁸⁵ Hasdeu, B.P. *Conspectul studiilor arheologice*, p. 153.

⁸⁶ Hasdeu, B.P. *Ioan-Vodă cel Cumplit*, p. 199.

⁸⁷ Romanenco, N. *Op. cit.*, p. 120.

⁸⁸ Hasdeu, B.P. „Cronicele României” de Kogălniceanu. În: *Columna lui Traian*. 1872, III, p. 274.

⁸⁹ Hasdeu, B.P. *Istoria*. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri istorice*. Vol. II, pp. 74-75.

și desconsiderarea completă a lucrărilor de acest fel⁹⁰, considera autorul. Critica lui era însă excesivă atunci când în tot ceea ce se scrisese nu vedea decât „strențe discutate”, nimic mai mult. Sub incidența ei cădeau Engel, Wolf, Sulzer, Gebhardi, Șincai, Maior, Vailant, Palauzov ș.a.⁹¹.

Calea de la scrierile acestora și până la ceea ce trebuia să fie o istorie i se părea nesfârșită: „...însă cât de departe de la cărțile acestor domni până la realizarea [...] ideii cuprinse în cuvîntul *istoria*!”⁹². După părerea sa, puțini își merituau în adevăr numele de istoric, satisfăcând dubla exigență: de adunare a materialului și de construcție. „Unii fac temelie fără edificiu, alții fac edificiu fără temelie”, observă B.P. Hasdeu, exemplificând prima ipostază prin inițiativa lui Șincai, care „a pribegit mereu din loc în loc”, pentru „a culege un haos de petice, bune și rele, prețioase și netrebnice”, dar „fără a putea să lucreze liniștit într-o bibliotecă posedând mai multe mijloace la îndemână”⁹³ sau prin Engel, a căruia unică preocupare era de „a grămădi, numai a grămădi [...] nămolul de materialuri”, dar care „nu avea destul răgaz pentru a poposi asupra analizei critice, măcar că adesea avea multe mijloace la dispozițiune”⁹⁴. Cea de-a doua ipostază, B.P. Hasdeu o exemplifică prin „atâția Bolintineni clădind mereu pompoase palaturi în aer”. Împletirea perfectă a ambelor ipostaze era greu de atins și criticul, excesiv de aspru față de Șincai, nu putea cita decât exemplul lui N. Bălcescu, a cărui *Istorie* îi inspirase monografia *Ioan Vodă cel Cumplit*⁹⁵.

Prefața primei ediții poartă data de 28 februarie 1865. Curând după aceea, la 4 aprilie 1865, și nu fără legătură cu apariția monografiei *Ioan Vodă cel Cumplit*, B.P. Hasdeu rosti un discurs la o conferință de la Ateneul Român despre „istoria română și istoricii români”⁹⁶, în care se arată la fel de aspru în judecățile asupra isto-

⁹⁰ Romanenco, N. *Op. cit.*, p. 120.

⁹¹ Hasdeu, B.P. *Istoria...*, p. 74.

⁹² Ibidem.

⁹³ Idem. Negru-Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230-1380). În: Hasdeu, B.P. *Etymologicum Magnum Romaniae*. Tom. III. București: Minerva, 1976, p. 656.

⁹⁴ Ibidem, p. 654.

⁹⁵ Idem. *Ioan Vodă cel Cumplit*, p. 199.

⁹⁶ Idem. Răspuns la discursul de recepție rostit de I. Ghica. În: *Analele Academiei Române*. 1880. Seria II, tom. II, p. 27.

riografiei contemporane, ca și în abordarea celor mai vechi. Istoriografia națională îi apărea o dată „plină de povești și de lacune”⁹⁷, altă dată „melodramatică”⁹⁸. În studiul *Perit-au dacii?* scris la 1860, ca o invitație de revizuire a întregii chestiuni a formării poporului român, B.P. Hasdeu dădea o sentință tuturor puriștilor: de la Canteмир și până la „clicle ardelene de acum”. Nu erau cruțați nici Eftimie Murgu, nici Vaillant, nici alți istorici, căroră tânărul B.P. Hasdeu le puna în față izvoarele, pentru a releva necunoașterea sau neînțelegerea acestora⁹⁹. Hasdeu reproșa istoricilor perioadei nu numai faptul că ar cunoaște istoria românilor „numai după povestirile străinilor”¹⁰⁰, dar și apelul diletant la autorități, fără nicio relație cu subiectul în studiu. Îl ironiza pe Guizot, fiindcă într-un studiu despre Shakespeare și-a început expunerea cu o digresiune despre Adam și Eva¹⁰¹. El însuși însă, cu toate că se voia „mai discret”, nu și-a putut reprimă voluptatea digresiunilor de tot felul: somptuoase paranteze de erudiție și de subtilă analiză, care însă nu comportau decât o vagă legătură cu subiectul, ceea ce avea să-i irite pe confracții lui de la Academie.

Nu numai tânărul și mereu revoltatul B.P. Hasdeu expunea exigențe majore față de calitatea de istoric, dar mai ales față de scrierile de istorie. Pe întreg parcursul activității, B.P. Hasdeu a rămas la fel de aspru cu neglijențele în materie de istorie, cu diletantismul unora care se pretindeau a fi istorici, cu tot ceea ce i se părea că stopează devenirea științei istorice românești. N-a existat vreo figură științifică marcantă care, făcându-se vinovată în ochii lui B.P. Hasdeu de incompetență profesională, să nu fi fost ținută la stâlpul infamiei și ridiculizată cu toată ardoarea pamfletară a acestuia. N-a existat vreun aspect științific important pe care B.P. Hasdeu să nu-l fi analizat și „disecat” metodic, în cele mai mici detalii.

Reproșând literaturii istoriografice contemporane serioase carențe metodologice și de spirit critic (1856), B.P. Hasdeu va lansa în

⁹⁷ Idem. *Arhiva Istorică a României. Colecțiune critică de documente asupra trecutului român începând de la timpurile cele mai îndepărtate și până la anul 1800*. Tom. I. Partea I. București: Imprimeria Statului, 1865, p. 3.

⁹⁸ *Analele Academiei Române. Dezbateri*. 1885-1886. Seria II. Tom. VII, p. 186.

⁹⁹ Hasdeu, B.P. *Perit-au dacii?* În: Hasdeu, B.P. *Scrieri istorice*. VI. București: Albatros, 1973, p. 92.

¹⁰⁰ Idem. *Arhiva Istorică a României*, p. I.

¹⁰¹ Idem. *Ioan Vodă cel Cumplit*, p. 201.

articolul-program *Istoria*, publicat în 1860, la Iași, în *Foiță de istorie și literatură*, teoria așa-zisă a triadei metodologice, care va constitui considerațiile preliminare de metodă. Lucrările ulterioare vor nuanța, preciza și amplifica concepția metodologică afirmată anterior, la care va adera mai târziu și N. Iorga¹⁰² și de care a profitat întreaga școală istoriografică din epoca interbelică, ce se va dezvolta sub semnul obiectivismului.

Dacă mai tânărul și romanticul B.P. Hasdeu urmărea o cuprindere globală, contând pe capacitatea comprehensivă și totalizatoare a intuiției, văzând asemănări nebănuite între toate ordinele existenței și crezând că poate reconstitui orice realitate văzută sau nevăzută („două-trei cuvinte dintr-o limbă pot restaura o lungă obscură fază într-o istorie națională!”¹⁰³), pozitivistul B.P. Hasdeu propunea o viziune distinctă și analitică a părților. El se fixează asupra metodei experimentale și critice, a cărei aplicare i-a oferit concluziile cele mai rodnice din gândirea sa¹⁰⁴. Bazându-se pe valoarea obiectivă a metodei, istoricul a explorat șirul faptelor istorice, le-a comparat cu rezultatele de până la el, pentru a realiza o imagine cât mai exactă a trecutului istoric. Pe acest temei, B.P. Hasdeu considera că „nu este iertat unui istoric român [...] a călca sub picioare metoda științifică riguroasă, de a nesocoti legile constatate ale normei lucrurilor, de a înlătura sau a răsuși după plac faptele”¹⁰⁵.

Prima dintre constantele metodologice ale lui B.P. Hasdeu se referă la atașamentul față de „regula de aur” a istoriografiei moderne – precizie, pătrundere, expunere – regulă formulată de L. von Ranke, considerat fondatorul istoriografiei cu adevărat „științifice”¹⁰⁶. Triada metodologică formulată de Ranke, împărtășită de „clasicii” francezi și germani ai pozitivismului istoric (Langlois, Seignobos, Bernheim), reapare cu conținut mai mult sau mai puțin similar

¹⁰² *Enciclopedia istoriografiei românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 168; Iorga, N. Cum se scrie istoria. În: *Generalități cu privire la studiile istorice*. Iași: Polirom, 1999, pp. 74-78.

¹⁰³ Hasdeu, B.P. Viața de codru în Dacia. În: Hasdeu, B.P. *Scrisori istorice*. Vol. II.

¹⁰⁴ Vetișanu, V. Filosofia istoriei la Hasdeu. În: *Revista de istorie*. 1974, tom. 27, nr. 7, p. 1050.

¹⁰⁵ Hasdeu, B.P. Ion Câmpineanu. Discurs de recepție la Academia Română. Răspunsul lui B.P. Hasdeu. În: Hasdeu, B.P. *Scrisori filosofice*, p. 201.

¹⁰⁶ Topolski, J. *Metodologia istoriei*, p. 75.

la Hasdeu: „culegerea datelor, deslușirea lor” și „clădirea edificiului”¹⁰⁷. Hasdeu și-a numit metoda experimentală, care constă, considera el, „în a aduna cu exactitate fenomene și iarăși fenomene, a le compara cu de-amănuntul unele cu altele, a le grupa după caracterele lor esențiale, a trage apoi din ele o concluzie directă, firească, nesilită”¹⁰⁸. Este vorba despre o opinie acceptată și preluată tacit ca travaliu al istoricului care vizează patru elemente de bază: știința izvoarelor (heuristica), critica lor, înțelegerea acestora și prezentarea rezultatelor¹⁰⁹.

B.P. Hasdeu formula, cu siguranță și curaj, o nouă perspectivă de abordare a științei istorice naționale, de care se va călăuzi el însuși în propriile-i investigații: „scrierea istoriei” trebuia să parcurgă cu obligativitate „trei operațiuni succesive (...) culegerea datelor”: este vorba despre activitatea unor „Muratori-i, Mabillon-i, Montfaucon-i, Lünig-i, Gruyter-i, du Cange-i” – pentru depășirea carenței documentare, pentru depistarea și conservarea documentelor istorice; al doilea pas în metoda lui B.P. Hasdeu era „deslușirea lor în parte” – analiza și critica documentelor, pentru că sunt prea numeroși cei care „apuc și dizvoltă, una câte una, amănunțimile adunate”; și, în sfârșit, „clădirea edificiului” – etapa la care „se arată un arhitect ce le înorânduiește în o singură și măreață întregime, relativmente cea mai perfectă, adică putincios cea mai apropiată de idealul istoriei”¹¹⁰. Cu alte cuvinte: etapă de compulsare a informației; una de analiză și critică, menită să-i verifice autenticitatea; și a treia de construcție, așadar de sinteză.

Cu toate că savantul acorda o atenție importantă fiecărei etape, pe care o ilustra în chiar cuprinsul revistelor publicate, B.P. Hasdeu se voia „arhitectul” ce „înorânduiește în o singură și măreață întregime [...] idealul istoriei”¹¹¹. A fost istoricul preocupat din capul locului de sinteză, de opera de construcție a „edificiului”, adică de „o istorie română, nu numai scrisă românește, ci în genere” o istorie care ar fi „criteriul legilor nașterii, creșterii, dizvoltării, slă-

¹⁰⁷ Hasdeu, B.P. *Istoria*, p. 74.

¹⁰⁸ Idem. *Ion Câmpineanu. Discurs de recepție*, p. 201.

¹⁰⁹ Ланглюа и Сеньобосъ. *Введение в изучение истории*. С. Петербург, 1899.

¹¹⁰ Hasdeu, B.P. *Istoria*, pp. 74-75.

¹¹¹ Ibidem.

birei, pieirei și renașterei” poporului român „în spațiu și în timp” și de rolul pe care l-au avut românii „întru neconținutul progres al omenimei”. Dar în programul său el ținea să observe că o sinteză asupra istoriei noastre rămânea „una din *pia desideria* ale științei și ale națiunii”, or, pornind de la ideea că cele trei faze își succed una alteia, B.P. Hasdeu făcea constatarea că până atunci, în 1860, „noi n-am putut încă trece nici chiar prin cea întâie din aceste trei operațiuni”¹¹².

Redefinind termenii și înălțând ștacheta exigenței către piscurile idealului, el a trebuit să renunțe la aceasta pentru a-și pregăti metodic instrumentarul. Nu era singurul în această epocă, care credea că o sinteză n-ar trebui concepută decât atunci când principalele „fântâni” ar sta, fără rest, la îndemâna istoricului. Pentru că lipsurile cu care se confruntase întreaga istoriografie română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea erau, în principal, de natură informațională¹¹³. Din cauza nepublicării de către istoricii anteriori a izvoarelor istoriei naționale, o încercare de sinteză a istoriei române, considera B.P. Hasdeu, ar fi fost temerară chiar și pentru mintea „cea mai isteată” sau „geniul cel mai pătrunzătoriu”. Acest fapt a dat naștere fie unor producții fără armătură factologică verificabilă și suficientă, fie – în efortul recuperării grabnice a izvoarelor – unor publicații ce reuneau cele mai diverse tipuri de documente istorice care, în acest caz, sufereau prin absența sistematizării, a exigenței în lectură și transcriere, prin preferențabilitate subiectivă etc.¹¹⁴. Dar într-o vreme când nevoia de istorie se resimțea atât de acut, în primul rând, pentru legitimarea drepturilor politice ale românilor și pentru exaltarea sentimentului patriotic, contribuțiile cele mai modeste își aveau rostul lor, fie și numai pe tărâmul acumulărilor cantitative. Dacă istoria națională de care epoca simțea atâta nevoie se lăsa așteptată, instrumentele ei începeau a fi puse la punct și se poate vor-

¹¹² Ibidem, p. 75.

¹¹³ Bogdan, I. *Istoriografia română și problemele ei actuale*. București, 1905; Giurescu, C.C. *Considerațiuni asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*. București, 1926; Zub, Al. Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă. În: *Carpica*. 1971, pp. 375-441; Simionescu, D. Publicarea izvoarelor istoriei naționale în preocupările Academiei Române. În: *Studii. Revista de istorie*. 1966, nr. 6, pp. 1121-1131.

¹¹⁴ Zub, Al. Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă. În: *Carpica*. 1971, p. 384.

bi de o adevărată frenezie documentară, animată de vestitul principiu expus de Langlois și Seignobos în propoziția „L’histoire se fait avec des documents”¹¹⁵. Instinctiv, după primele încercări nereușite de sinteză, istoricii s-au dedicat adunării și tipăririi izvoarelor istorice: numai în acest domeniu se putea lucra cu folos real pentru restituția istoriei. M. Kogălniceanu în *Arhiva românească* (1840), în *Cuvântul introductiv* (1843) și în *Prefața la Letopiseștele Țării Moldovei* (1852) îndemna pe istorici: „În adevăr, spre a avea o istorie, și îndeosebi istoria țării sale, nimic mai bun, nimic mai folositor, mai neapărat este decât de a se întoarce la izvoarele originale, adică de a avea dinaintea sa cronicile, biografiile, diplomele, toate acele acte scrise care se raportează la întâmplările politice, la dreptul public, la legile, la instituțiile, obiceiurile și moravurile timpurilor trecute; căci puși în față cu aceste originaluri, suntem, cum am zis, la izvoarele istoriei, fără ca niciun intermediar să se puie între noi și între aceste monumente vrednice de tot onorul. Noi vedeam că în toate părțile unde este ceva progres, staturile, ocârmuirile, societățile, învățații, cu o deosebită emulație, se ocupă cu adunarea, cu publicarea, cu cercetarea cronicilor, hrisoavelor, actelor, în sfârșit a tuturor rămășițelor secolilor trecuți. Numai după această uriașă lucrare națiunile au putut a ajunge a avea o istorie”¹¹⁶. Aceeași atitudine o constatăm și la N. Bălcescu, convins ca și M. Kogălniceanu, că adunarea și tipărirea izvoarelor trebuie să precedeze sinteza: „Tot ce putem și tot ce trebuie dar să facem acum este a ne aduna documentele, care sunt materialele istoriei, pentru ca să putem compune odată adevărata istorie”¹¹⁷. O bună sinteză trebuia să fie în adevăr pregătită, prin recuperarea a cât mai multe informații. Pasajele sunt foarte bogate în idei, echivalând cu un adevărat program, la a cărui împlinire avea să participe și B.P. Hasdeu. Pornind de la aceste considerente, B.P. Hasdeu lua, la rândul-i, o decizie similară, care însemna, în fond, sacrificarea chemării spre sinteză în profitul etapelor preparatorii. Îndemnul venea și de astă dată de la M. Kogălniceanu, căruia tânărul cărturar îi făcea la 3 martie 1856, pe când se mai afla sub arme

¹¹⁵ Ланглуа и Сеньобосъ. Введение в изучение истории, p. 13.

¹¹⁶ Apud Zub, Al. *A scrie și a face istorie*, pp. 113-114.

¹¹⁷ Apud Zub, Al. *Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă*, pp. 384-385.

la Herson, o interesantă confesiune: „În speranța de a scrie cândva, în timpuri mai puțin agitate, o istorie temeinică și bine încheată a compatrioților mei, m-am hotărât să pregătesc treptat materiale pentru ea, prelucrând o parte a ei după alta”. Adunase deja documente și era dispus să le aducă „la cunoștința învățaților ce se ocupă de istoria daco-romană”¹¹⁸. S-a ținut de cuvânt, iar observația lui M. Kogălniceanu că deceniile postpașoptiste n-au fost sterile sub raport documentar era o recunoaștere mai ales a meritelor lui B.P. Hasdeu în acest domeniu.

Lipsit de posibilitatea de a-și urma vocația – elaborarea unei *Summa historiae* a românilor – B.P. Hasdeu transformă *euristica*¹¹⁹ în prima dintre constantele lui metodologice. Acestea sunt cunoștințe care constituie punctul de plecare al cercetărilor istorice; ele trebuie să arate unde pot fi căutate informațiile necesare despre trecut și care este tehnica de colectare și ordonare a materialelor ce servesc la reconstituirea fragmentului de istorie cercetat. Istoricul care credea că „fiecare virgulă în viața umanității are un profund înțeles”¹²⁰, pentru a se manifesta plenar, avea nevoie de un „laborator de fișe”, de „praful secular și sacru al arhivelor” și B.P. Hasdeu se vede nevoit, într-o primă fază, să suplinească el însuși pe „Muratori-i, Mabillon-i, Montfaucon-i, Lünig-i, Gruyter-i, du Cange-i” ai altor popoare, inițiind colectarea și publicarea masivă a „fontanelor istorice”, cu scopul de „a pregăti calea unei istorii române”. Astfel, febrila căutare a faptului istoric a devenit o constantă a activității istoricului. Invitând și pe alții să contribuie la marea lucrare, B.P. Hasdeu îi învinuia pe înaintașii săi de indiferență, or, „câți români, nu mai puțini iluștri, scria el într-un studiu consacrat lui Nicolae Milescu Spătarul, s-ar putea dezgropa din pulberea arhivelor și a bibliotecilor, dacă stupida lene a fiilor n-ar prefera mai bine să lase mușchiul și putregaiul pe mormintele părinților!”¹²¹. În altă parte B.P. Hasdeu arată nu numai ce au de întreprins cercetătorii, dar și locurile unde puteau depista cu succes izvoare ale istoriei neamului: „Uricele domnești, aflătoare de la monastirile noastre sunt nenu-

¹¹⁸ Romanenco, N. *Op. cit.*, p. 119.

¹¹⁹ Topolski, J. *Metodologia istoriei*, p. 35.

¹²⁰ Hasdeu, B.P. Armenii în România. În: *Columna lui Traian*. Anul I, nr. 33, p. 3.

¹²¹ Hasdeu, B.P. Viața: fapte și ideile lui Nicolae Spătaru din Milești. În: *Traian*. 1870, nr. 11, p. 43.

mărate. O mare parte din ele am cunoscut de pe copiile Arhivei Statului din Iași, prescriind pentru mine peste patruzeci de documente numai de la Ștefan cel Mare! Din sfera epigrafică, inscripțiile monastirii Putna sunt de mult descrise, deși într-un mod greșit, din cauza necunoaștinței limbii slave. La monastirea Tazlăul atrag atenția arheologului portretele lui Ștefan cel Mare cu doamna sa Maria, al lui Bogdan cel Grozav etc., arhitectura unor vechi ornamente, inscripțiile de pe pietre și altele. În Bistrița rămășițele epigrafice sunt și mai numeroase. Aici mai aflați chipurile lui Roman Vodă, tatăl lui Alexandru cel Bun, al lui Petru Rareș, al doamnei Elena. La Neamț veți vedea evangheliile legate în argint tocmai de la începutul secolului XV, sfeșnice, pahare și vase din epoca marelui Ștefan, portretul letopisețului Urechia, al teologului Grigore Țamblac, al mitropolitului Teoctist¹²². În 1860, în articolul *Istoria*, scria: „Foița mea are menirea de a aduna necunoscutele sau cele împrăștiate izvoare ale istoriei române”¹²³. Prima dintre ispitele lui Hasdeu este înclinația pasionantă și istovitoare de a explora arhive interne și externe, de a aduna cât mai multe documente care reflectă momente din istoria patriei, din cele mai vechi timpuri și până la mijlocul secolului al XIX-lea. Pentru curiozitatea bolnăvicioasă a lui B.P. Hasdeu și a discipolilor acestuia de a răscoli fonduri documentare, fie de stat, fie particulare, fie românești, fie străine, V. Goia i-a numit „argonauți ai arhivelor”¹²⁴.

Călătoriile de documentare în străinătate, pentru investigarea arhivelor, a colecțiilor particulare sau mănăstirești erau cunoscute în Europa sub denumirea *iter* (*iter italicum*, *iter germanicum* etc.) și constituiau o metodă frecvent utilizată de istoricii vremii, adesea unica posibilă pentru cunoașterea izvoarelor istorice (cum a fost, de exemplu, turneul „epigrafic” al lui Th. Mommsen din 1857; acesta a dorit personal să vadă inscripțiile Daciei Romane în vederea realizării monumentalului *Corpus Inscriptionum Latinarum*)¹²⁵. Turneele documentare au fost un pas înainte în constituirea bazei documen-

¹²² Idem. Mișcarea literelor la Eși. În: Hasdeu, B.P. *Scriseri literare, morale și politice*. Vol. II, p. 84.

¹²³ Idem. *Istoria*, p. 75.

¹²⁴ Goia, V. B.P. *Hasdeu și discipolii săi*. București, 1987, p. 90.

¹²⁵ Moga, V. B.P. Hasdeu și Transilvania. Alba Iulia în cadrul turneului documentar din 1874. În: *Acta Musei Apulensis. Apulum. Arheologie-Istorie-Etnografie*. 1987, pp. 300-301.

tare științifice pentru o istoriografie modernă a tuturor românilor. Luate în sine, ele au semnificația unui gest paradigmatic, repetate mai târziu de mai mulți istorici, inclusiv de cel care l-a negat și l-a continuat pe B.P. Hasdeu – N. Iorga. Dacă lui Gh. Șincai îi aparține inițiativa de cercetare în arhivele străine¹²⁶, atunci călătoriile științifice la arhivele de peste hotare au fost inaugurate în România de către B.P. Hasdeu. Istoricul nostru a practicat această metodă asiduu, căutând izvoarele istoriei române pretutindeni, unde intuia el că pot fi găsite. În vara anului 1861, la dispoziția domnitorului Al.I. Cuza, Ministerul Instrucțiunii Publice l-a delegat oficial pe B.P. Hasdeu la expoziția arheologică de la Cracovia, cu misiunea de a „căuta, copia sau cumpăra rămășițe istorice, scripte, documente etc., atingătoare de istoria Moldovei și României”¹²⁷. Însuși B.P. Hasdeu va scrie câteva studii și articole despre călătoria la Cracovia și Lemberg în revista *Ateneul Român* a lui V.A. Urechia¹²⁸. Întreprinzând ample cercetări, împreună cu „pictorul fotograf Pănăiteanu”, în bibliotecile și arhivele private și oficiale din Lemberg și Cracovia, B.P. Hasdeu cumpăra, copia, fotografia, desena și excerpta un număr considerabil de documente și manuscrise referitoare la istoria românilor. Va mai merge în această țară, unde bogăția de documente privind țările române îl ispita mereu și chiar iniția angajarea unor „copiști” pentru a le reproduce. Printre altele, după cum se specifică în raportul asupra misiunii în Polonia, a adus și „un necunoscut poem istoric în limba polonă de celebrul nostru Miron Costin”¹²⁹. Majoritatea izvoarelor istorice aduse din Polonia, în 1861, B.P. Hasdeu le va valorifica în AIR.

După „asasinarea morală”, în 1863, la Iași, în cazul cu *Duduca Mamuca*, la rugămintea lui V. Alecsandri, ministrul Instrucțiunii Publice Odobescu îl numește pe B.P. Hasdeu membru al „Comisiunii Documentare” a „monastirilor închinat, alături de F. Scriban, Șt. C. Greceanu și I. Brezeanu”¹³⁰. Pe lângă o serie de obligații, Comisia Documentală avea rolul de a „revizui și regula documentele

¹²⁶ Teodor, P. *Evoluția gândirii istorice românești*. Cluj-Napoca: Dacia, 1970, p.XXXV.

¹²⁷ Urechia, V.A. Misiunea în Polonia. În: *Ateneul român*. 1861, I, pp. 143-144.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Dragomirescu, I. Hasdeu la București. În: *Tribuna Basarabiei*, 1936, mar., p. 2.

¹³⁰ Ibidem.

câte s-au adunat după zisele mănăstirii, precum și dosarele ce se află în cancelariile lor”, deci de ordonare a documentelor care proveneau de la fostele moșii mănăstirești „închinată” și secularizate în urma reformei domnitorului Al.I. Cuza, în 1863¹³¹. În afara obligațiilor, valabile pentru toți membrii Comisiei, B.P. Hasdeu primea „însărcinarea de translator al actelor scrise în limba slavonă”¹³². Influențat de toate schimbările din viața-i personală¹³³, B.P. Hasdeu a rămas o vreme în expectativă după trecerea sa la București – nu va publica niciun studiu de istorie, la acel moment, chiar dacă, se pare, a avut condiții prielnice, odată cu numirea în Comisia respectivă. Comisia Documentală a fost desființată prin ordonanța domnitorului Al.I. Cuza nr. 1074 din 24 august 1864, care prevedea ca toate sarcinile să fie preluate de Direcția Generală a Arhivelor Statului, unde se vor depune și actele originale aflate în posesia Comisiei.

În mai 1864 ministrul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice N. Krezulescu, intenționând să publice sub forma unei reviste-colecții izvoarele istoriei naționale, îi oferă lui B.P. Hasdeu direcția AIR, al cărei prim număr săptămânal apare la 8 august 1864¹³⁴. Din obligațiile lui B.P. Hasdeu făceau parte selectarea, editarea, traducerea și comentarea documentelor și manuscriselor. Astfel, B.P. Hasdeu capătă posibilitatea să reproducă cu timpul „treptat unul câte unul toate documentele inedite, pământene și străine, privitoare la istoria română de la epoca cea mai veche și până la anul 1800 exclusiv”¹³⁵, „din care se va clădi, mai târziu, doritul edificiu al istoriei române”¹³⁶. Cu știința lui poliglotă, cu dorința de a fixa norme directoare și cu gândul la realizarea unei opere fundamentale cum încă nu posedau

¹³¹ Ibidem.

¹³² Vezi: Opreșan, I. *Romanul vieții lui B. P. Hasdeu*. București, 1990; Idem, *B.P. Hasdeu sau setea de absolut*, pp. 208-209; Романенко, Н. Хаудей Б.П. *Вяца ии опера луй* (1836-1907). Кишинэу: Ed. de Stat a Moldovei, 1957; Marian, L. *B.P. Hasdeu. Schiță biografică și bibliografică*. București: Cartea Românească, 1928; Drăgan, M. *Hasdeu B.P.* Iași: Junimea, 1972 etc.

¹³³ Amănunte cu privire la publicarea AIR vezi: Brăncănuș, L. B.P. Hasdeu la Arhivele Statului. În: *Manuscriptum*, 1988, XIX, nr. 1(70), pp. 123-124; Berciu-Drăghicescu, A. B.P. Hasdeu editor al revistei „AIR”. În: *Caietul seminarului special de științe auxiliare ale Istoriei: Opuscula, genealogia, bibliologica, numismatica*. 1991, III, p. 43.

¹³⁴ Hasdeu, B.P. *Arhiva Istorică a României*. 1864, an. I, nr. 1, p. 4.

¹³⁵ Idem. Darea de seamă din partea redactorului pentru primul semestru al publicațiunii „Arhiva Istorică a României”. În: *Arhiva Istorică a României*. 1865, tom. I, partea I, p. I.

¹³⁶ Iorga, N. Despre adunarea și tipărirea izvoarelor istorice. În: *Prinos lui D.A. Sturdza*. București, 1903, pp. 73-74.

alte popoare, B.P. Hasdeu considera că revista sa ar fi trebuit să se transforme cu timpul într-un imens *corpus* național al tuturor „fontanelor istorice”. *Arhiva Istorică a României* a devenit o excelentă culegere de documente slave și române, în original și în traducere, cu note și registre, care creau o „largă bază istoriei culturale”¹³⁷.

Angajat plenar în lupta pentru materializarea proiectului *Arhivei Istorică a României*, B.P. Hasdeu „scormonea” arhivele, descifra și transcria textele, comenta documentele și aduna un impresionant material. Timp de mai bine de două decenii, din 1861 până în 1884, el a străbătut întreaga Europă în căutarea unor izvoare cu care să umple lacunele documentare ale unei istoriografii în plin avânt. A cercetat arhiva primăriei orașului Lemberg, iar în Cracovia a văzut Arhiva Regală a Poloniei și Biblioteca Universitară. În iulie-august 1868, întreprinde o călătorie în „Serbia, Ungaria, Austria, Boemia, Bavaria și Franca” pentru cercetări speciale în arhivele și bibliotecile din Opovo (Serbia), Budapesta și München, unde descoperă numeroase documente istorice din secolele XV-XVI¹³⁸. În vara anului 1871 B.P. Hasdeu întreprinde cercetări la arhivele publice și particulare din Budapesta și Belgrad, unde descoperă printre altele: *Dictionarum Valachico Latinum*, *Anonymus Lugoshiensis*, traducerea latină a operei *Învățăturile lui Matei Basarab*, o bogată colecție de documente din sec. al XIV-lea, referitoare la voievozii maramureșeni; trei epistole de la Papa Sixt al V-lea către Ștefan cel Mare etc.¹³⁹. Cea mai importantă dintre călătoriile de documentare ale lui Hasdeu a fost „excursiunea științifică” din vara anului 1874 în Transilvania. „Nici o țară nu e mai avută [în documente] ca Transilvania și nici una, totuși, n-a fost mai puțin cercetată, astfel că un nămol de tezaure istorice zace acolo necunoscut, în fiecare oraș, în fiecare târgușor, adesea chiar prin sate”¹⁴⁰. În darea de seamă publicată în CT, el a subliniat scopurile principale urmărite în acest periplu: „A cerceta bibliotecile sub raportul acelor publicații pe care nu poate

¹³⁷ Hasdeu, B.P. Din călătoria mea prin Serbia, Ungaria, Austria, Boemia, Bavaria și Franca în iunie-august 1868. Pesta. Douăzeci și trei de acte despre Aron Vodă și doamna Ana dintre 1550-1562. În: *Traian*. 1869, nr. 6, p. 24.

¹³⁸ Oprișan, I. Studiu introductiv. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri*. Vol. I. Chișinău: Știința, 1993, p. 40.

¹³⁹ Hasdeu, B.P. Trei luni peste munți: Darea de seamă despre o excursiune științifică în Transilvania. În: *Columna lui Traian*. 1874, nr. 6, pp. 125-135.

¹⁴⁰ Ibidem, p. 125.

cineva să și le procure la București; [...] de a utiliza avutele arhive și colecții de manuscrise de acolo, rămase până acum cu desăvârșire străine istoricilor noștri”¹⁴¹. Din iunie până în august B.P. Hasdeu a întreprins investigații documentare în arhivele și colecțiile de manuscrise ale bibliotecilor din Brașov, Sibiu, Alba Iulia, Cluj și Bistrița. A copiat documente, a semnalat existența altora, dar a și intrat în posesia unor documente originale de la deținători particulari. Documentele descoperite de B.P. Hasdeu în 1874 nu au constituit materia vreunui volum al *Arhivei Istorice a României*, dar în afara faptului de a fi fost publicate rezumativ în „Darea de seamă” din paginile revistei CT, ele au folosit autorului la redactarea ediției a II-a a *Istoriei critice a Românilor*, a lucrării filologice de mai târziu – *Etymologicum Magnum Romaniae*.

În calitate de director al Arhivelor Statului, savantul întreprinde o călătorie de documentare în Polonia, în august-septembrie 1876. În raportul înaintat Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, B.P. Hasdeu menționează câteva dintre bibliotecile vizitate și arhive publice, care conțineau publicații de un real interes. Cercetează la Cracovia „importantissima colecție de documente a lui Adam Naruszewicz” și descoperă peste „2000 de documente relative de-a dreptul la România, în cea mai mare parte inedite”, iar la Biblioteca Universității din Cracovia Hasdeu descoperă „o însemnată corespondență diplomatică, originală între domnul moldovenesc Miron Barnovski și Polonia din primul pătrar al secolului XVII, precum și câteva acte foarte importante despre comerțul Cracoviei cu Moldova în sec. XIV”¹⁴². Avea intenția să publice documentele aduse din Cracovia „într-o edițiune separată” după modelul colecției Hurmuzachi, dar realizarea intenției s-a lăsat mult așteptată. Despre călătoria lui Hasdeu în Polonia din 1876 va scrie pe larg gazetarul influent al epocii Mihai Eminescu¹⁴³.

¹⁴¹ Idem. Escursiune la Cracovia, raport oficial făcut de d. director general al Arhivelor Statului către d. Ministru al Instrucțiunii Publice. În: *Columna lui Traian*. 1877, febr., pp. 68-81; Ibidem. *Mărturii*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, 1993, pp. 63-65; Simionescu, D. Publicarea izvoarelor istoriei naționale în preocupările Academiei Române. În: *Studii. Revista de Istorie*. 1966, nr. 6, p. 1123.

¹⁴² Eminescu, M. Istorie. În: Eminescu, M. *Opere*. IX. *Publicistică*. București: Editura Academiei R.S.R., 1980, pp. 507-508.

¹⁴³ *Columna lui Traian*. 1883, noiem.-dec., p. 385.

La Londra, Florența, Pesta, Viena, München, Stuttgart, Paris, Genova, tot în căutarea unor documente referitoare la istoria românilor, a vizitat biblioteci și arhive publice și particulare, pentru adunarea izvoarelor. Ultima călătorie de documentare în străinătate Hasdeu a întreprins-o în anul 1883, la Budapesta, unde va copia manuscrisul *Anonymus Lugosiensis*, pe care îl va publica în revista *Columna lui Traian*¹⁴⁴. Călătoriile ulterioare au avut alte scopuri¹⁴⁵.

Ce este un izvor istoric în concepția lui B.P. Hasdeu? Pentru că și aceasta este o problemă asupra căreia nu s-a aplecat niciodată în mod special, chiar dacă a descoperit, editat, interpretat și folosit un număr impresionant de izvoare istorice (le numește în mod diferit: „document”, „fântâne”, „sorginte”, „surse” etc.), vom căuta „definiția” izvorului istoric în operele sale cu caracter istoric. Astfel, în aprilie 1867, obținând autorizația republicării *Arhivei Istorice a României* (publicarea a fost suspendată în iulie 1866, pentru că Ministerul Instrucțiunii Publice nu mai putea subvenționa apariția revistei), B.P. Hasdeu adresează Ministerului „o schiță de program” pentru a convinge respectiva instanță să subvenționeze în continuare *Arhiva*. „Sub numele de „documente”, scria Hasdeu în această adresare, se înțeleg *acta* și *scriptores*, care au meritul de a fi contemporane cu faptele ce narează”¹⁴⁶, dar „nu numai actele propriu-zise, ci încă și relațiunile scrise de bărbați contemporani evenimentelor, ce relatează: relațiuni de cele mai multe ori mult mai importante decât toate celelalte specii de documente”¹⁴⁷.

B.P. Hasdeu n-a ignorat niciuna dintre categoriile de surse de care avea cunoștință epoca, fapt demonstrat prin imensul efort desfășurat pentru descoperirea, publicarea izvoarelor documentare și narrative, dar și pentru interpretarea lor în lucrările sale științifice. O importantă problemă a metodologiei istoriei este și cea a clasificării izvoarelor, problemă asupra căreia autorul, la fel, nu s-a oprit în mod special. Tipologizarea izvoarelor istorice, în concepția lui

¹⁴⁴ Marian, L. *B.P. Hasdeu. Schiță biografică și bibliografică*. București: Cartea Românească, 1928, pp. 8, 13-20.

¹⁴⁵ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 476, 1867, f. 1 v.

¹⁴⁶ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 476, 1867, f. 7.

¹⁴⁷ Hasdeu, B.P. *Johann Schiltberger și călătoriile sale în răsărit*. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri istorice*. Vol. II, p. 59.

B.P. Hasdeu, a suferit modificări cantitative și calitative pe parcursul evoluției sale științifice, dar și a științei istorice universale și a celei românești. Primele considerații ce țin de clasificarea izvoarelor istorice se regăsesc într-o publicație din revista *Foae de storia română* din anul 1859: *Johann Schiltberger și călătoriile lui în răsărit*. Reieșind din faptul că „istoria a orice țări și a orice norodului e o istorie a unui loc și unui vac, totdeodată, adică o istorie geografică și o istorie hronografică”¹⁴⁸, dar și din conținutul pe care îl poartă un document sau altul, Hasdeu clasifica izvoarele istorice în două categorii: izvoare *geografice*, care „pomenesc anume o țară sau un norod hotărâte”, de exemplu, „povestesc cum că la anul cutare în Moldova sau în Valahia s-ar fi prilejuit o pregiudecată cutare...”; și izvoare *hronografice*, surse care „numai zic fără numai că în vacul cutare fința între popoare o credință sau o pregiudecată cutare, făcutu-s-a o minune cutare etc.”¹⁴⁹.

Analizând scrierea lui J. Schiltberger și izvoarele pe care le-a folosit acesta în alcătuirea lucrării, B.P. Hasdeu mai distinge două specii de izvoare: „*cele drepte*” – acea parte a scrierii călătorului bavarez, scrisă de Schiltberger „ca martur” ocular: ceea ce a văzut, cercetat „cu chiar ochii” lui; de exemplu, „amănunțita descriere a vestitei bătălii de la Nicopole”, or, Schiltberger a fost unul dintre participanții la această luptă etc.; izvoare „*mijlocite*” – datele „culese la fața locului” de la persoanele cu care a comunicat în timpul călătoriilor¹⁵⁰.

În lucrarea sus-amintită B.P. Hasdeu nu-și pune ca scop în sine clasificarea izvoarelor, mai întâi, pentru că se afla la începutul carierei sale de istoric, iar în al doilea rând, pentru că problemele de teorie și metodă nu erau primare în preocupările sale de moment. În ceea ce privește izvoarele „*cele drepte*” și „*mijlocite*”, considerăm că este vorba mai degrabă despre cunoaștere istorică, directă și indirectă, cunoașterea ce este „o sursă de informații care nu pot fi găsite în izvoare”¹⁵¹ și nu despre specii de izvoare, chiar dacă B.P. Hasdeu le-a numit așa. Prin noțiunea de izvoarele „*cele drepte*”, B.P. Hasdeu avea în vedere observația, cunoașterea directă a realității de

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem, pp. 60-61.

¹⁵⁰ Topolski, J. *Metodologia istoriei*, p. 278.

¹⁵¹ Idem, ibidem.

către subiectul cercetător, iar prin noțiunea de izvoare „*mijlocite*” – cunoașterea indirectă bazată pe memoria altor persoane. Și pentru că „interpătrunderea cunoașterii directe cu cea indirectă” înseamnă cunoaștere istorică¹⁵², B.P. Hasdeu considera întreaga operă a lui Schiltberger un izvor istoric. Nu credem că istoricul nostru n-ar fi cunoscut terminologia sau nu ar fi făcut deosebire între noțiunile „categorie de izvoare” și „cunoaștere istorică”. Probabil că și aici sunt valabile explicațiile aduse de noi în cazul de mai sus.

Ocazional, în serialul critic *Mișcarea literelor la Eși*, invocând problema viabilității și necesității mănăstirilor, în general, și a celor românești, în special, B.P. Hasdeu va întreprinde o clasificare cu totul deosebită a izvoarelor istorice. Mănăstirea ca o „arhivă monumentală” a putut conserva și poate prezenta istoricului izvoare „mai multe sau mai puține, mai scumpe sau mai obișnuite”, împărțite în următoarele categorii: a) epigrafice, b) diplomatice, c) iconografice, d) arhitectonice, e) arheologice, f) „fel de fel de produceri literare”; g) hrisoave și urice domnești etc.¹⁵³. Hasdeu nu va mai reveni la această clasificare atât de detaliată, dar fără vreun criteriu la bază.

Abia după ce deveni autorul *Arhivei Istorice a României*, B.P. Hasdeu își va propune o reflecție științifică asupra problemei clasificării izvoarelor. În *Prefața* monumentalei lucrări el va prezenta o clasificare științifică a izvoarelor istorice, în acord cu cerințele și criteriile epocii. Astfel, Hasdeu va divide izvoarele istorice în două mari categorii: a) *interne*, pe care le numește în spiritul epocii „documente pământene” și b) *externe*, după terminologia hasdeiană, „documente străine”¹⁵⁴, așezând la baza clasificării criteriul geografic, locul de proveniență al documentului istoric.

Publicând *Arhiva Istorică a României*, B.P. Hasdeu se voia continuatorul culegerii lui Al. Papiu Ilarian, *Tezaurul de monumente istorice*, publicat între anii 1862-1864, care „reproduce narațiuni foarte interesante, dar totuși externe”¹⁵⁵. După cum am menționat mai sus, B.P. Hasdeu n-a ignorat niciuna din categoriile de surse, dar va re-

¹⁵² Hasdeu, B.P. *Mișcarea literelor la Eși*, pp. 84, 89.

¹⁵³ Idem. Introducere. În: Hasdeu, B.P. *Arhiva Istorică a României*. 1864. I, nr. 1, p. 2.

¹⁵⁴ Idem. *Darea de seamă din partea redactorului*, p. I.

¹⁵⁵ Romanenco, N. *Op. cit.*, p. 119.

cunoaște personal că „materialului intern” îi va acorda atenție maximă. Pentru că izvoarele „pămentene”, „documentele cele antice, apesate sub obrocul monastirilor și al familiilor particulare, rămăneau de totu nestrăbătute”, dar acolo și numai acolo se afla ascunsă istoria patriei. În general, interesul pentru izvorul intern în a doua jumătate a secolului al XIX-lea era în plină creștere, or, cronicile consemnaseră, îndeosebi, evenimente politice și militare, o istorie „a tronului și a cârmuitorilor”, iar istoria poporului, singura adevărată după credința epocii, care „să corespundă științei moderne” nu se mai putea mulțumi cu vechile surse¹⁵⁶. Marea noutate adusă de B.P. Hasdeu în acest domeniu o constituie totuși documentele slave, asupra cărora atrăsese deja atenția Venelin (1840), dar care abia acum puteau fi valorificate de un spirit superior și bine înarmat cu instrumentele criticii¹⁵⁷. Actele interne („hrisoave și urice”), culese din arhivele statului, din depozite mănăstirești sau particulare, ca reflex al acestei istorii, trebuiau valorificate cu precădere. La rândul lor, izvoarele interne B.P. Hasdeu le subdivide în 1) „*documente inedite române*” scrise cu grafie chirilică până la anul 1700 și cu „ortografia modernă latino-română” după 1700 și 2) „*documente publicate române*”. Izvoarele externe sunt subdivizate în același fel: 1) „*documente inedite neromâne*” și 2) „*documente publicate române*”¹⁵⁸.

Este evident că istoricul a avut în vedere izvoarele scrise ale istoriei române. O asemenea atitudine relevă imensa importanță acordată de B.P. Hasdeu izvoarelor scrise. Chiar dacă nu ne lasă nicăieri o clasificare a izvoarelor scrise, în publicațiile periodice, în eseurile, edițiile de documente, în operele sale fundamentale Hasdeu folosește mai multe specii de izvoare scrise. Pe lângă *izvoarele documentale*, sunt pe larg publicate și un șir de *izvoarele narative*. Nu ne vom ocupa aici de meritele lui Kogălniceanu în acest domeniu, dar pentru a ilustra semnificația acestui tip de surse istorice pentru B.P. Hasdeu,

¹⁵⁶ Vezi: Bogdan, I. *Istoriografia română și problemele ei actuale*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1905, p. 12; *Enciclopedia istoriografiei românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978; Lința, E. *Din istoricul slavisticii românești*. București, 1982; Panaitescu, P.P. Rolul lui Hasdeu în slavistica românească. În: *Romanoslavica*. 1968, VI, pp. 235-248.

¹⁵⁷ Hasdeu, B.P. *Arhiva Istorică a României*, pp. 2-3.

¹⁵⁸ Idem. „Cronicile României” de Kogălniceanu, p. 274.

vom aminti că el a știut să vadă în monumentală ediție de cronici a lui M. Kogălniceanu nu doar un instrument de lucru pentru istorici, dar opera care a stimulat noua orientare, ce lega destinele culturii de cunoașterea adecvată a istoriei naționale¹⁵⁹. Publicând în revista *Lumina* „vro doi specimini scoși din cărțile românești” ale „erudiților” „Dosotei și Varlaam” sau „Amfilochie, Episcopul Hotinului”, B.P. Hasdeu avea intenția „de a răspândi cunoștința sau mai bine zicând, gustul vechii noastre literaturi prin publicarea unor extrasuri [...] mai însemnate”¹⁶⁰. Și în AIR a publicat nu numai documente interne, ci și texte narrative, între care *Cronica de la Putna, Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* și *Divanul lui Cantemir*, privit ca „un document de mare valoare pentru istoria culturei naționale, ca cea dintâi și, pare-se, singura până acum operă filosofică română originală”¹⁶¹. Când Ministerul Instrucțiunii Publice îl avertiza să nu publice în *Arhiva Istorică a României* „tratate istorice [...] sau autori” cunoscuți și publicați¹⁶², B.P. Hasdeu reproșa că „și relațiunile scrise de bărbați contemporani evenimentelor” se cuprind în „numele generic de documente”. Exemplul pe care-l aduce pentru a convinge Ministerul este cel al celebrului predicator polon Skarga, care, într-o „predică tipărită [...] polonește la Cracovia, [...] depinge, într-un mod admirabil, groaza ce insufla Poloniei Mihai cel Viteaz, chiar în urma învingerii”. „N-ar fi oare o neglijență neiertată, ca să nu zic o crimă, de a n-o publica?”¹⁶³

Nevoia de a pune în lumină „faptele străbunilor” l-a îndemnat pe B.P. Hasdeu să publice *reproduceri de vechi tipărituri străine*, care interesau istoria națională, printre care și *Călătoriile în răsărit* ale lui Johann Schiltberger¹⁶⁴, care nu putuseră fi valorificate de istoriografia română precedentă etc.

Hasdeu nu s-a limitat numai la izvorul scris. Pentru că istoria era „cea mai grea dintre științe”, la restabilirea ei concureau și alte tipuri

¹⁵⁹ Idem. Din scrierile lui Amfilohie, Episcopul Hotinului. În: *Lumina*. 1863, III, nr. 16, pp. 58-62.

¹⁶⁰ Idem. *Arhiva Istorică a României*, pp. 2-3.

¹⁶¹ *Manuscriptum*. 1988, nr. 1 (70), p. 127.

¹⁶² Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 476, 1867, f. 7.

¹⁶³ Hasdeu, B.P. Johann Schiltberger și Călătoriile sale în răsărit. În: *Foaie de storia română*. Iași. Anul Unirii [1859], pp. 9-14, 29-31.

¹⁶⁴ Idem. *Arheologia. Conspcctul studiilor arheologice*, pp. 106-107; Idem. Mosaice de la Sarmizegetusa. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri istorice*, pp. 107-108.

de izvoare. Alături de acele „opuri scrise”, istoricul pune „rămășițele monumentale”, „zdrobiturile istoriei”, „ștăndurile rămase”. Este vorba despre izvorul material – monumentele arheologice. Arheologia este știința care procură, „strânge și răstălmăcește” izvoare pentru istorie, pentru că și istoria și arheologia au același obiect, chiar dacă „eterogene sunt metodele lor”. Și dacă „arheologia poate ființa fără istorie, istoria fără arheologie – niciodată, de nu doară o istorie de tot contimporeană”¹⁶⁵. O altă specie de izvoare care îl preocupa pe B.P. Hasdeu era numismatica¹⁶⁶, cealaltă – iconica¹⁶⁷. Altă categorie de izvoare era etnologia și folclorul¹⁶⁸, pentru că „totalitatea științelor omeniești își au rădăcina în popor”, iar istoricul „fie oricât de științific, e silit să culeagă legendele cu cari explică ceea ce n-ar fi putut explica cu documente”¹⁶⁹.

Lucian Boia, comparând efortul documentologic al lui B.P. Hasdeu și al reprezentanților școlii critice românești, scria că cei din urmă „au înțeles documentația istorică mult mai îngust decât B.P. Hasdeu, limitându-se în genere la mărturiile scrise”¹⁷⁰. Dar protagoniștii școlii critice nu s-au limitat strict la documentul scris, ci au avut în vedere și alte surse: datele etnologiei, ale folclorului, lingvisticii, ale arheologiei etc. Ei nu se puteau detașa de exigențele disciplinei, iar tendința de a restitui perfect trecutul impunea un apel tot mai stăruitor la serviciile altor discipline¹⁷¹. Din această perspectivă istoriografică putem să-l numim pe B.P. Hasdeu precursorul școlii critice, or iluzia de a ajunge la o istorie perfectă, de a scientiza domeniul pe baza, întâi de toate, a izvorului istoric și apoi prin concursul altor discipline, de la el vine în istoriografia critică.

¹⁶⁵ Idem. Banul lui Istrat Vodă Dabija. În: *Foae de storia română*. Iași. 1859, pp. 14-16, 31.

¹⁶⁶ Idem. Portretul lui Vlad Vodă Dracu. În: *Lumina*. Tom. III, nr. 16, pp. 62-64; Ibidem, nr. 17, pp. 75-79; Ibidem, nr. 18, pp. 95-96; Hasdeu, B.P. *Filosofia portretului lui Țepeș*, pp. 3-20.

¹⁶⁷ Idem. „Doina” răstoarnă pe Rösler. În: Hasdeu, B.P. *Studii de folclor*. Cluj-Napoca: Dacia, 1979, pp. 116-126.

¹⁶⁸ Hasdeu, B.P. Prelegeri de etnopsihologie ținute la Universitatea din București. În: Hasdeu, B.P. *Studii de folclor*, p. 138.

¹⁶⁹ Boia, L. *Evoluția istoriografiei române*. București, 1976, pp. 213-214.

¹⁷⁰ Zub, Al. *De la istoria critică la criticism: (Istoriografia română la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*. Institutul de Istorie și Arheologie „A. Xenopol”. București: Editura Academiei R.S.R., 1985, pp. 88-89.

¹⁷¹ Hasdeu, B.P. *Istoria critică a românilor*. București: Humanitas, 1999, p. 560.

După părerea noastră, clasificarea izvoarelor propusă în *Arhiva Istorică a României* este una în conformitate cu stilul și cerințele epocii. Dacă B.P. Hasdeu ar fi dezvoltat-o, ar fi contribuit și mai mult la elaborarea instrumentarului istoriografic, dar, mai ales, la apropierea de realizarea dezideratului de a scrie o istorie „ideală”, deziderat ce l-a lăsat moștenire școlii critice. În AIR B.P. Hasdeu n-a întreprins o clasificare a izvoarelor pentru dezvoltarea teoriei despre izvoare, chiar dacă căutarea și publicarea documentelor istorice deveniră o constantă a activității sale. Clasificarea prezentată de noi mai sus a fost elaborată de B.P. Hasdeu pentru facilitarea muncii sale, a proiectului său fantastic – editarea „tuturor documentelor” privitoare la istoria românilor și înlesnirea accesului cercetătorilor români și străini la ele.

Ultima și, după părerea noastră, cea mai teoretizată clasificare a izvoarelor istorice este prezentată de B.P. Hasdeu în *Istoria critică a românilor*. *Prefața* la volumul al II-lea al *Istoriei critice* este, mai curând, o digresiune în filosofia istoriei, o argumentare a lucrării și „verității” concepțiilor despre istorie. Dar în această *Prefață* B.P. Hasdeu prezintă o clasificare a izvoarelor la care a apelat în elaborarea respectivului volum. Astfel, istoricul nostru și-a întemeiat scrierea pe patru „specii de fântâne”: a) „texturile”, b) „știința naturală”, c) „filologia” și d) „economia politică”¹⁷².

Pentru că această *Prefață* este una de filosofie a istoriei, după cum am menționat, B.P. Hasdeu se limitează la enumerarea categoriilor de izvoare „fără cari este imposibil a fi cineva istoric în secolul XIX”, iar o analiză, o concretizare a fiecărei specii de izvoare nu va urma. Considerăm oportună aici o „descifrare” a clasificării propuse de B.P. Hasdeu, nu numai în baza *ICR*, dar și a altor lucrări istorice, de filologie sau lingvistică. Or, B.P. Hasdeu le-a folosit în întreaga sa activitate de istoric, aplicându-și cunoștințele multilaterale. Nu ne vom opri la prima „specie de fântâne” – „texturile”. Este evident că B.P. Hasdeu avea în vedere aici documentele scrise, la care s-a referit și în *Arhiva Istorică a României*. Cea de-a doua categorie de izvoare, „știința naturală”, cuprinde, probabil, „acea doză burgheză

¹⁷² Ibidem, p. 561.

de știință”¹⁷³, fără de care nu poate fi cineva nu numai istoric, dar, în general, om de știință. Istoria trebuia să cuprindă – o spunea în *Prefața Arhivei Istorice a României* – toate aspectele vieții unui popor: politic, social, juridic, administrativ, militar, comercial, geografic, topografic, cronologic, lingvistic, biografic, heraldic, etnografic, literar, artistic. Astfel, nici istoricul, nici naturalistul, nici economistul, matematicianul, lingvistul sau filosoful, „nicio specialitate nu se mai poate baricada în propria sferă – scria B.P. Hasdeu – fără a fi silită să ia mereu câte ceva de la toate celelalte și să le dea, la rândul său, lumină pentru lumină”¹⁷⁴. Istoricul considera că alianța „științelor naturii” cu „științele spiritului” va exercita asupra lor „cea mai fericită acțiune reciprocă”: științele matematice vor căpăta prin această colaborare „niște vederi mai sintetice”, iar științele „morale și politice”, prin contact cu cele exacte, „au dobândit [...] o apucătură mai analitică”. Își va proba această aserțiune teoretică în studiile sale, de exemplu în *Filosofia portretului lui Țepeș*. Printr-un studiu de iconografie asupra portretului acestui domn, demonstrează „în ce mod o știință curat naturală, ca fiziognomia, poate servi și e chiar neapărată pentru o știință curat arheologică: iconografia”¹⁷⁵. Astfel, „istoricul consultă pe geolog”, acesta, la rândul lui, „întreabă pe medic”, iar toți trei sunt „împinși uneori [...] a mai alerga și la sfatul chimistului”¹⁷⁶. Un mod cu totul surprinzător de a înțelege încă în secolul al XIX-lea ceea ce astăzi numim legătura necesară între diferitele discipline umane.

A treia specie de izvoare în ierarhia izvoarelor istorice este, după B.P. Hasdeu, filologia. În *Cursul de filologie comparativă ario-europeeană*, B.P. Hasdeu explică drumul său spre filologie prin istorie și pentru istorie. Cercetarea filologică era, de fapt, numai mijlocul de a ajunge la istorie: „Limpezind perioadele cel mai vechi obscure din istoria română, mi s-a întâmplat adesea a da peste unele intervaluri atât de sterpe, încât nici un text, nici o rămășiță plastică nu putea să satisfacă frământările minții mele. Atunci am recurs cu disperare la limbă [...] și pe dată se spărgea întunericul”¹⁷⁷. Limba i se părea lui B.P. Hasdeu o cheie în descoperirea istoriei naționale, deoarece

¹⁷³ Idem. *Ion Cimpineanu. Discurs de recepție*, p. 200.

¹⁷⁴ Idem. *Filosofia portretului lui Țepeș*, p. 250.

¹⁷⁵ Idem, *Ion Cimpineanu. Discurs...*, p. 201.

¹⁷⁶ Idem. *Principii de filologie...* În: Hasdeu, B.P. *Scrieri filosofice*, pp. 223-224.

¹⁷⁷ Idem. *Istoria critică a românilor*, p. 484.

în ea s-au întruchipat motivele de viață ale unui popor, gândurile, moravurile și obiceiurile seculare. În același timp, limba a constituit și elementul de rezistență a ființei naționale în decursul istoriei și s-ar putea ca „totalitatea lexică și gramaticală a unei limbe [...] să fie pentru un cugetător o necesară comoară de revelațiuni asupra întregii dezvoltări a unei naționalități în timp și-n spațiu”¹⁷⁸. Filologia comparativă este cea care poate să pătrundă în „sorgintea cea mai intimă, până unde nu pot pătrunde celelalte științe”¹⁷⁹. Este o teză hasdeiană de o mare valoare metodologică în descoperirea elementelor fundamentale ale vieții istorice a unui popor, de care s-a folosit el însuși în cercetările sale, metodă care i-a procurat poate concluziile cele mai fertile și fericite ale operei sale istorice și filologice.

În studiul *Perit-au dacii?* B.P. Hasdeu a căutat prin filologie să găsească persistența dacică, căutând o origine dacă oricărui cuvânt căruia nu i se găsisse sorgintea până atunci. În ceea ce privește problema continuității istorice a poporului român și importanța limbii ca document în această chestiune, reproducem crezul lui B.P. Hasdeu: „Noi persistăm a crede că studiul metodic al limbii române, în toate fazele ei și după toate dialectele, limpezește și nu va înceta de a limpezi această chestiune mai bine decât orice text curat istoric”¹⁸⁰. Și originea agriculturii la români, originea viniculturii, a păstoriei etc., tot prin studiile de filologie comparată le-a demonstrat. Considerăm că B.P. Hasdeu a exagerat mult și a greșit, dar raționamentul nu este eronat, doar că nu trebuia generalizat. După apariția *Istoriei critice a Românilor*, B.P. Hasdeu s-a depărtat de studiile istorice, apropiindu-se mai mult de filologie.

Ultima „specie” de izvoare menționată de B.P. Hasdeu este economia politică. „Economia politică e cea mai nouă din științele așa numite morale și politice: soră mai mică cu istoria, cu filosofia și jurisprudența; ea este știința viitorului”¹⁸¹, iar „sub reportul obiectului, considera B.P. Hasdeu, adâncește „gospodăria” unei țări [...] cu ajutorul raționamentelor”¹⁸².

¹⁷⁸ Idem. *Principii de filologie comparativă ario-europeană*, p. 223.

¹⁷⁹ Idem. *Istoria critică a românilor*, p. 503.

¹⁸⁰ Idem. *Ce este concurența?*, p. 51.

¹⁸¹ Idem. *Conspectul studiilor arheologice, în legătură cu istoria universală a românilor*, p. 154.

¹⁸² Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 476, 1867, f. 1.

Astfel, complexul celor patru „specii de fântâne” îi procurau lui B.P. Hasdeu necesarul pentru încheierea unei istorii „veridice” prin critica poporului român, care, de altfel, a rămas neterminat ca și multe alte întreprinderi ale lui Hasdeu. Oricine străbate publicațiile periodice editate de B.P. Hasdeu va constata prezența masivă a „documentului”, mai vechi sau mai nou, alături de comentarii, ce denotă un efort de depășire a unor complexe instalate în timp.

În ceea ce privește editarea izvoarelor scrise, aici, la fel, B.P. Hasdeu a schițat câteva norme regente și a propus o serie de „măsuri” pentru ca publicațiile să prezinte garanțiile autenticității „pe care le cere critica științifică modernă”, pentru ca sursele să ajungă la ceretători netulburate, nesofisticate de intermediari și nedeviate de exegeți, pentru a permite o ancheta directă, „vie”, a izvoarelor capabile să participe la restituție.

În *Călătorii în răsărit* publicate în *AIR*, dar și în adresările Ministerului Instrucțiunii Publice, cu diferite ocazii (dar mai ales pentru a convinge respectiva instanță de a continua subvenționarea *Arhivei Istorice a României*), B.P. Hasdeu a „cutezat” a expune „unele considerațiuni”, a trasat niște reguli, a stabilit niște standarde pentru alcătuirea unei colecții de documente și editarea documentului istoric în general, care pot servi drept model pentru toți editorii:

- Colecțiunea de documente trebuie să prezinte „un corp complet și independent”, adică să conțină, după B.P. Hasdeu, „documente relative la una și aceeași cestiune istorică, dispuse în ordinea anilor” și numai după ce aceste documente se vor epuiza, doar atunci să se abordeze „o altă cestiune”¹⁸³. Condiția esențială a editării „actelor cele mai vechi sau cele mai importante” este, în primul rând, să se publice mai întâi integrale; dar nu numai în extenso, ci „să se reproducă totodată în facsimile”: fiecare dintre părțile documentului să se publice în fragmente succesive, în mai multe publicații¹⁸⁴.
- În al doilea rând, B.P. Hasdeu atenționa ca atunci când documentele se vor publica cu diferite caractere străine „precum

¹⁸³ Hasdeu, B.P. *Mărturii*, pp. 77-78.

¹⁸⁴ Ibidem.

cele chirilice, cele polone, și chiar cele orientale”, să se urmeze regula „extremei exactități”¹⁸⁵. O ediție de text trebuie să înfățișeze cu fidelitate limba textului, iar în cazul în care există mai multe versiuni, acestea pot fi prezentate în paralel cu textul de bază. Rigurozitatea și rigiditatea lui B.P. Hasdeu în acest sens este bine cunoscută¹⁸⁶.

- Pentru că documentele care se referă la istoria românilor „sunt în limbile greacă, latină, ebraică, slavă ecleziastică, bulgară, sârbă, engleză, franceză, spaniolă, italiană, germană etc.”, altă normă a editării unui izvor istoric este „fiecare document va fi publicat în textul original, tradus și însoțit de un comentariu și note, sau chiar, în unele cazuri, de articole explicative”¹⁸⁷. B.P. Hasdeu subliniază că „greșeală neiertată [a] unui arheograf” este „de a nu obști o veche pomenință numai în tălmăcire” – să nu se publice alături de traducerea documentului însuși izvorul în limba originalului, astfel viciindu-se cercetarea și devenind imposibilă o critică externă a izvoarelor. Penzel nu publicase alături de traducerea Călătoriilor „însuși graiul izvodului”, făcând lucrarea „ascunsă de la ochii criticei”; astfel, cercetând numai traducerea, „suntem siliți jurare in verba magistri”¹⁸⁸. De asemenea, nu este iertat unui editor să publice documentele „numai în limba textului” (vorbea în acest caz despre izvoarele slave „publicate în diferite colecțiuni locale”), pentru că ele, izvoarele, vor rămâne „cu totul necunoscute Românilor și autorilor occidentali, ce s-au ocupat de istoria noastră națională”. Nu toți cercetătorii sunt cunoscători ai limbilor enumerate mai sus de B.P. Hasdeu, ba chiar și „între slavi sunt foarte rari acei bărbați, care să poată înțelege toate limbile slave și în toate fazele dezvoltării lor lingvistice”¹⁸⁹.

¹⁸⁵ În majoritatea călătoriilor de documentare Hasdeu era însoțit de „pictori-fotografi” sau copii bine selectați de chiar savantul nostru, iar în funcția de director al Arhivelor Statului în repetate rânduri a organizat concursuri de suplinire a posturilor de copist, de cele mai multe ori pentru că serviciile copiștilor care erau în statele Arhivelor nu-i satisfăceau exigențele. Vezi: Hasdeu, B.P. *Mărturii*, ed. cit.

¹⁸⁶ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 476, 1867, f. 1.

¹⁸⁷ Hasdeu, B.P. *Johann Schiltberger*, pp. 56-57.

¹⁸⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 476, 1867, f. 7.

¹⁸⁹ Hasdeu, B.P. *Johann Schiltberger*, p. 57.

- Următoarea constantă normativă este datoria eventualului cercetător să se informeze despre „pravilele în care s-ar fi zămislit în traducerea sa”. Este vorba despre regulile de traducere dintr-o limbă în alta a unui document care a parvenit dintr-o altă epocă istorică. „Vorba nemțească din sutele a 14 și a 15 se deosebește neobicinuit de mult de acea din zilele noastre”, scria B.P. Hasdeu. Iată de ce fiecare cuvânt trebuie cercetat „filologic și tălmăcit, *le texte en regard*”. Altfel, oricât ar cunoaște un cercetător limba lui Goethe, nu va putea înțelege „codicele diplomatice și legislative [ale] Germaniei [...], culegerile de vechile cântici și povești nemțești”¹⁹⁰.
- Pentru că o culegere de documente este, după părerea lui B.P. Hasdeu, ca „și oricare altă colecțiune, ca un cabinet numismatic, ca un erbariu, ca un muzeu”, nu este suficient a aduna un număr cât mai mare de documente într-o ordine potrivită, dar este necesar „a arăta sensul și importanța obiectelor adunate”¹⁹¹. Astfel, o „îngrijire” principală a redactorului trebuie să fie „comentațiunea documentelor supuse publicării”. Comentarea fiecărui document trebuie să se elaboreze după un anumit sistem, pentru economia spațiului, în așa mod încât să nu obțină la „o pagină de document [...] 7 pagini de observațiuni individuale!” Sistemul pe care îl propunea B.P. Hasdeu în *AIR* se referea mai mult la documentele slave și românești pe care avea de gând să le publice, dar ele, după părerea noastră, sunt general aplicabile. „Punctele cardinale” ale comentării documentelor sunt: a) cuvintele românești „rămășițele limbistice” din documentele slave să se tipărească cu „litere *rărite*”, pentru a atrage atenția asupra lor, în primul rând, și, în al doilea, pentru ca un necunoscător al limbii slave să poată citi textul și utiliza documentul „bazându-se pe un simplu indice tipografic, pe o distincțiune curat plastică”; b) noțiunile „asupra instituțiilor, obiceiurilor, evenimentelor istorice străbune [...] care cu anevoie s-ar putea culege de pe aiurea” să se

¹⁹⁰ Idem. *AIR*. Vol. I, p. 3.

¹⁹¹ Ibidem, p. 2.

tipărească cu litere cursive, pentru a „înlesni în meditațiunile” cercetătorului și a-i indica sau sugera „unde anume câtă să-și oprească și să-și concentre atențiunea”; c) „pasagiile etnografice” din documentele românești originale și traduse să se tipărească cu „litere *cursive*”, iar prin „litere *compacte*” – toate numele proprii personale și locale, din aceleași considerente ca și în cazul *a*¹⁹².

- Orice culegere de documente, considera B.P. Hasdeu, trebuie să fie însoțite de „sumarele documentelor”, din a căror consultare cititorul-cercetător să capete o idee sintetică despre cuprinsul documentului: „unde se găsește, locul emanării, data lunaria și anuaria, materia pe care e scris [...] și măsura documentului în centimetri sau numărul rândurilor”¹⁹³.
- În ce privește publicarea izvoarelor narative, ele puteau fi publicate fie integral, fie reproduceri din „toate pasajele atingătoare de Români”, dar să se specifice: biblioteca de unde a fost extras documentul, când a fost pentru prima dată publicat, câte ediții are și unde pot fi ele găsite¹⁹⁴.
- În continuare istoricul propune ca documentele incluse într-o culegere să se închege „într-un tot armonic”, printr-un sistem de indici, care ar fi făcut posibilă regăsirea cu ușurință a fiecărui text și ar fi relevat principalele elemente de contribuție efectivă în diverse domenii a izvoarelor, fixând și o axă cronologică întregii colecții. În *Arhiva Istorică a României* B.P. Hasdeu și-a proiectat un asemenea sistem: anexele proiectate urmau să se compună dintr-un a) „indice limbistic cu enumerațiunea cuvintelor române din documentele slave”; b) „un indice onomastic, cu enumerațiunea totorur numilor proprii, personale și locale”; c) un „indice etnografic (*index rerum*), cu enumerațiunea tuturor instituțiilor, obiceiurilor, evenimentelor istorice”; d) un „indice cronologic, prin care se va corege neajunsul de a se publica documentele fără ordinea datelor”.

¹⁹² Ibidem, p. 3.

¹⁹³ Hasdeu, B.P. *Arhiva Istorică a României*. Vol. II. București: Imprimeria Statului, 1865, pp.10-11.

¹⁹⁴ Idem. *Arhiva Istorică a României*. Vol. I, p. 3.

Dar dintre toate aceste instrumente ajutătoare indispensabile consultării operative a colecției, redactorul *Arhivei Istorice a României* a reușit să realizeze doar un „registru analitico-cronologic” al documentelor cuprinse în tomurile I-II¹⁹⁵.

În transcrierea textelor paleografice româno-slave se practică două metode: una *paleografică* și *filologică* și alta – *istorică*¹⁹⁶. Metoda istorică este folosită pentru prima dată în paleografia română de către B.P. Hasdeu, consideră cercetătorul Bogdan Damian P., deși B.P. Hasdeu era contra ei, căci scria în *Arhiva Istorică* următoarele: „În privința documentelor slave, care fac cea mai mare parte a acestei secțiuni, suntem siliți de a urma exemplul lui Venelin, substituind lectura întregă abreviațiunilor și supraliterelor, întrebuițate în ortografia chirilică: ne scuză lipsa mijloacelor tipografice”¹⁹⁷. Însă este de precizat că în metoda istorică a lui Hasdeu nu intră desfacerea tacită a tuturor prescurtărilor, acestea fiind redată prin abrevieri. La fel, când abrevierea prin suprascriere a consoanei urmează în desfacerea și completarea semivocalei, aceasta nu se completează. Dar în *Cuvente den bătrâni* B.P. Hasdeu folosește metoda *filologică*. Sistemul hasdeian din *Arhiva Istorică a României* va fi folosit de Melchisedec, iar I. Bogdan, căruia i s-a atribuit mult timp în istoriografia românească paternitatea metodei respective, o va completa. Metoda de cercetare a lui B.P. Hasdeu va fi dezvoltată și de P.P. Panaitescu și însușită de cei mai mulți dintre catalogafii și editorii români ai textelor româno-slave¹⁹⁸.

Cu toate criticile care i s-au adus, astăzi este aproape unanim recunoscut faptul că activitatea lui B.P. Hasdeu, ca editor de izvoare, a întrecut tot ceea ce se realizase până atunci în spațiul românesc.

¹⁹⁵ Bogdan, D.P. *Paleografia româno-slavă*. București, 1978, pp. 58-59; Metoda paleografică sau filologică redă textul cât mai aproape de original, cu abrevierile nedesfăcute sau întregite în paranteze rotunde, literele suprascrise păstrate ori coborâte în rând, cu indicarea lor prin paranteze pătrate, respectându-se semnele diacritice în total sau măcar în parte și cel puțin unele din elementele ortografice. Prin metoda de transcriere istorică prescurtările sunt desfăcute în chip tacit, toate semnele ortografice, chiar și cele care indică limba și accentul, sunt eliminate și lipsește indicația tipului grafiei. D.P. Bogdan consideră că metoda istorică de transcriere a textelor paleografice este inutilă paleografiei româno-slave, dacă nu este reprodus textul descris sau editat.

¹⁹⁶ Hasdeu, B.P. *Arhiva Istorică a României*. Vol. I. Partea 1, p. 1.

¹⁹⁷ Panaitescu, P.P. Metoda de publicare a documentelor. În: *Revista istorică română*. 1938, VIII, pp. 339-345.

¹⁹⁸ Iorga, N. B.P. Hasdeu ca istoric. În: *Analele Academiei Române. Memoriile Secției de istorie*. 1932, seria III, tom. XIII, p. 2.

„Pentru dânsul a prezenta un document în cele mai bune condițiuni era o adevărată voluptate... Migala textului [...] era unică la noi până atunci [...]. Fără a fi aceeași ca în edițiile de texte din Occident, ea întrecea tot ce se dăduse până atunci în România”¹⁹⁹.

B.P. Hasdeu a editat texte cu o pricepere necunoscută până la el și cu o îngrijire împinsă la extrem. Uneori se dovedește că traducерile făcute de el sunt mai exacte decât unele din traducерile mai noi²⁰⁰, iar activitatea lui de adunare și editare a izvoarelor istorice a stat la baza recunoașterii și aprecierii activității lui științifice și a numirii în funcția de director general al Arhivelor Statului în mai 1876. Învățaatul editor „aducea ceva cu totul nou în istoriografia noastră – cunoașterea izvoarelor slave, atât a celor interne, cât și a celor externe”, va spune Ioan Bogdan, reprezentantul noii școli istorice românești, apreciind *Arhiva Istorică a României*, unde „fiecare bucată își are importanța sa deosebită, fiecare text este dat în original și în traducere, cu multă exactitate și cu excelente regeste. „Arhiva” d-lui Hasdeu este o operă a cărei valoare va rămâne neștirbită”²⁰¹. Edițiile lui de documente „întreceau tot ceea ce se dăduse până atunci în România”²⁰² și constituie un „model care n-a fost atins de nimeni până astăzi”²⁰³. Chiar dacă singur B.P. Hasdeu recunoștea, în *Prefața volumului* al II-lea al *Arhivei Istorică a României*, că în „gruparea” izvoarelor istorice într-un „dicționar” complet, din care până aici noi nu suntem încă decât la litera A”²⁰⁴, normele teoretice pentru editarea izvoarelor pe care le-a schițat B.P. Hasdeu îl situează în rândul primilor arheografi, care au inițiat arheografia sistematică și critică românească²⁰⁵.

După ce pe parcursul mai multor ani se „îngropase” în „biblioteci și arhive străine și naționale” și strânsese „în sudoarea feței

¹⁹⁹ Apud Strihan, P. Juristul B.P. Hasdeu și contribuția sa la istoria dreptului. În: *Studii. Revista de istorie*. 1966, nr. 4, p. 728.

²⁰⁰ Bogdan, I. *Istoriografia română și problemele ei actuale*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1905, p. 10.

²⁰¹ Iorga, N. B.P. Hasdeu ca istoric. În: *Analele Academiei Române. Memoriile Secției de istorie*. 1932, seria III, tom. XIII, p. 2.

²⁰² Russo, D. *Critica textelor și tehnica edițiilor*, p. 78.

²⁰³ Hasdeu, B.P. *Prefață la Arhiva Istorică a României*. Vol II, p. 1.

²⁰⁴ Pascu, Șt., Stănescu, E. Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare. În: *Studii. Revista de istorie*. 1964, nr. 1, p. 140.

²⁰⁵ Hasdeu, B.P. *Istoria*, p. 74; Idem. *Prefață primei edițiuni la Ioan Vodă cel Cumplit*, p. 200.

grămezi de material”, când nu se mai putea plânge „de lipsa lui”²⁰⁶, B.P. Hasdeu avea să treacă la cealaltă „operațiune” în scrierea istoriei, operațiune care constituia o „muncă de titan” – „migăloasa procedură de descompunere” a izvoarelor, „anatomiceste unul câte unul”²⁰⁷, aplicând metoda analitică²⁰⁸. Astfel, etapei de compulsa-re a informației, de „culegere a datelor”, îi succede cea de-a doua „operațiune neînălăturată” a metodei lui Hasdeu – etapa de analiză și critică, în terminologia hasdeiană – „deslușirea lor [a documen-telor] în parte”, „descompunere [...] chimică calitativă și cantitati-vă”²⁰⁹ pentru că documentul, „fie cât de bine ales! cât de măiestrește compus! cât de mult căutat”, oricât de expresiv ar fi, „încă prezintă o așa complicațiune de însușiri”²¹⁰, dar nici nu conține răspunsuri de-a gata, reclamând anchetă de adevăr. „Înainte de a risca o soluți-une, istoricul este dator a lua toate măsurile pentru a nu se poticni cumva peste periculosul: *post hoc, ergo propter hoc*”²¹¹.

Prin „deslușirea fântânilor” sau „toate măsurile” B.P. Hasdeu avea în vedere analiza și critica izvoarelor istorice (convențional pu-tem opune critica internă și critica externă), pe care o va exemplifica cu lux de amănunte în cea mai mare parte a lucrărilor sale istorice, dar și filologice. Scopul metodei analitice este, după B.P. Hasdeu, de a pregăti sinteza, la care a aspirat atât de mult, „de a clădi edifi-ciul istoriei pe o temelie solidă, largă și profundă”. Iar scopul criticii, considera istoricul, este „de a dezgăsi adevărul”²¹² și nu nu-mai a-l descoperi, „ci încă a nu trece peste dânsul”, pentru că „fal-sificându-se o singură verigă, nu vom mai putea înțelege totalitatea catenei”²¹³. Susținea cu vehemență necesitatea criticii, care trebuia să ateste gradul de apropiere a informațiilor conținute în izvor de realitatea istorică și cerea întregii lumi științifice rigurozitate, cerce-

²⁰⁶ Idem. *Conspectul studiilor arheologice*, p. 155.

²⁰⁷ Idem. *Istoria critică a românilor din ambele Dacii*. Tom. I. Vol. I. București: Tipografia Curtii, M.D. CCCLXXIII.

²⁰⁸ Idem. *Istoria critică a românilor*. București: Universitas, 1999, p. 258.

²⁰⁹ Hasdeu, B.P. Prefață primei edițiuni la *Ioan Vodă cel Cumplit*. În: Hasdeu B.P. *Ion-Vodă cel Cumplit: aventurile, domnia, resbelele, moartea lui; rolul seu în istoria universală și în viața poporului român*. București: Imprimeria Ministerului de Resbel, 1865, pp. 199-200.

²¹⁰ Idem. *Istoria critică a românilor*, p. 461.

²¹¹ Idem. *Ioan Vodă cel Cumplit*, p. 200.

²¹² Idem. *Istoria critică a românilor*, p. 267.

²¹³ Ibidem, p. 330.

tare acribică, slujire adevărului, iar în acest sens „nu e permis [...] în loc de a căuta pas cu pas [...] a se tăia dintr-o lovitură nodul lui Gordia”. În metoda de cercetare în istorie a lui B.P. Hasdeu, pe care o numește analitică, analiza izvoarelor nu poate fi delimitată de critica lor. În *Istoria critică a românilor*, o lucrare-model în acest sens, scria: „Vom merge încet, căci sunt unele cestiuni în cari calea spre descoperirea verității se aseamănă cu îngusta punte ce duce peste prăpastie la paradisul lui Mahomet: un singur pas precipitat și ai pierdut perspectiva de a ajunge la țintă!”²¹⁴.

În primul rând, istoricul propune o critică externă a izvoarelor, care se definește ca cercetare a caracteristicilor exterioare ale izvorului, înțeles ca un canal de informație, excluzând descifrarea informațiilor cuprinse în izvor²¹⁵. Pentru că „afară de fântâne, de orice dubiu, nu există nici o autoritate în istorie”²¹⁶. Punctul de plecare în întreprinderea științifică a istoricului care cercetează pe baza izvoarelor, considera B.P. Hasdeu, este cercetarea autenticității izvorului sau chestiunea eventualei lui falsități. Pentru a stabili autenticitatea „monumentelor”, adică pentru a executa critica externă a izvoarelor scrise, B.P. Hasdeu solicită asistența filologiei, care „posedă trei mijloace: 1. paleografia critică diplomatică; 2. hermeneutica sau critica literară; 3. critica înaltă sau istorică”²¹⁷.

Considerăm că primul „mijloc” de stabilire a autenticității izvorului se referă la critica externă, iar celelalte două se referă, mai degrabă, la determinarea credibilității izvorului, adică la critica internă a izvoarelor istorice. Revenind la lucrarea lui Schiltberger (editată de Hasdeu în fragmente), „descoperită și obștită”, adică tradusă și apoi publicată de Penzel, la München, în 1814, B.P. Hasdeu propunea să se cerceteze dacă „Penzel n-a născocit-o cumva însuși, precum unii au fost născocit la noi mai dăunăzi un letopisetz de al lui Dragoș Vodă”²¹⁸. În acest sens, B.P. Hasdeu propunea o „paleografie critică diplomatică”, pentru că „o sorginte trebui studiată în text

²¹⁴ Topolski, J. *Metodologia istoriei*, pp. 298-299.

²¹⁵ Hasdeu, B.P. *Istoria critică a românilor*, p. 63.

²¹⁶ Fragmente autografe din cursurile ținute de Hasdeu la Universitate. În: *Arhiva B.P. Hasdeu*. Biblioteca Academiei Române. Mapa I, mss. 14, p. 15.

²¹⁷ Hasdeu, B.P. *Johann Schiltberger*, pp. 56-57.

²¹⁸ Idem. *Istoria critică a românilor*, p. 63.

și-n context, cunoscându-se într-un mod filologic limba originalului”²¹⁹. Iar paleografia este știința care are drept obiect cunoașterea, citirea și studierea corectă a grafiei cărților și a documentelor vechi, ea determină data unui text, cercetează suportul și stabilește autenticitatea (din punct de vedere grafic) a oricărui document supus îndoielii²²⁰. Paleografia este invocată de B.P. Hasdeu ca prim „mijloc” de contestare a autenticității „monumentelor”, pentru a evita inexactitățile și erorile. Or, uneori „o literă mică schimbându-se într-o literă mare” poate „zăpăci o grămadă de magistrale capete”. Citând un pasaj dintr-o lucrare a unui critic maghiar, istoricul nostru explica geneza greșelilor în lipsa textului original în modul următor: „Unul scoate o supozițiune; un al doilea clădește pe ea o teorie; un al treilea o consideră deja ca pe o veritate recunoscută, trage consecințe și mai anină câte ceva de la sine; un al patrulea mai adaugă cătră cele adause”, istoria trecând pe nesimțite în *longas errorum generationes*. O regulă a cercetării autenticității izvorului presupune stabilirea datei și locului de origine a lui, precum și stabilirea autorului: „O mărturie, scria B.P. Hasdeu în *Istoria critică a românilor*, atunci numai capătă caracterul de fântână dacă se poate demonstra că a fost foarte aproape de loc și de timp”²²¹. Stabilirea datei și a locului apariției documentului se poate realiza pe două căi: directă și indirectă. Cercetarea directă are două etape: 1) descifrarea informațiilor directe despre timpul și locul apariției izvorului din însuși izvorul, prin studiul paleografic al textului; 2) verificarea informației conținute în izvor, luând ca premise condițiile – informațiile conținute în izvor să nu se contrazică, iar altă metodă este confruntarea cu alte izvoare. Contestă orice autoritate în istorie, în afară de aceea a izvoarelor și orice pretinsă infailibilitate. Totul trebuie supus unui examen critic al istoricului, informațiile coroborate, dubiile risipite. Izvorul se cerea utilizat „în text și în context”, cunoscându-se într-un mod filologic limba originalului, „iar ceea ce-i comun întregii națiuni umane”, formând o nestrămutată lege universală, urmează a se aplica în toate cazurile concrete, suplinind chiar lipsa izvoare-

²¹⁹ Ibidem, p. 256.

²²⁰ Ibidem, p. 63.

²²¹ Idem. *Perit-au dacii?*, p. 84.

lor. A doua etapă a criticii izvorului (se referă la izvoarele indirecte, narrative) se referă la stabilirea autorului, care nu este o condiție indispensabilă pentru cercetarea autenticității, deși B.P. Hasdeu considera că uneori credibilitatea izvorului se află în raport direct cu paternitatea lui, pentru că „Appian scria sub Traian și Adrian, doctorul Frunză-de-Dafin, ardelean, sub Franț 1-iu; Appian scria sub Antoniu, doctorul Frunză-de-Dafin, ardelean, sub Franz-Iosef”²²². Astfel, cunoștințele despre autor constituie, în același timp, cunoștințele despre agentul informației, deci este o problemă a credibilității izvorului. Critica externă a izvoarelor – cercetarea autenticității acestora – nu este suficientă pentru a obține cunoștințe despre credibilitatea informațiilor conținute în izvor. Astfel apare problema credibilității agentului de informație: „dacă Schiltberger e un adevărat scriitor și călător din suta a 15, iar nu vreun plod al închipuirii proprii unui minciunos descoperitor”²²³. (Cu aceleași arme ale metodei critice, elaborate de B.P. Hasdeu, el va fi „bătut” în cazul cu falsurile „patriotice” ale *Diplomei Bârlădene din 1137* și *Hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374*²²⁴. Din alt unghi al cercetării, vom reveni în următorul paragraf la problema falsurilor în istorie.)

Critica externă a izvoarelor – cercetarea autenticității lor – se împletește aici cu critica internă a izvoarelor – credibilitatea izvorului istoric, care poate fi elaborată prin mijloacele: „hermeneutica sau critica literară” și „critica înaltă sau istorică”. „Hermeneutica, scria B.P. Hasdeu, urmărește interiorul monumentului în sinea sa [...], căutând relațiunea între părțile textului, raportul către autor”²²⁵. Este vorba despre analiza conținutului izvorului și raportul lui cu autorul, prin care pot fi soluționate problema credibilității informațiilor conținute în izvor și problema credibilității agentului de informație (în cazul izvoarelor indirecte). Instrumentele lui trebuiau să fie critica și divinația. Citându-l pe Niebuhr, Hasdeu scria: „Is-

²²² Idem. *Johann Schiltberger și călătoriile sale în răsărit*, p. 56.

²²³ Vezi: Bogdan, I. *Diploma bârlădeană din 1134 și Principatul Bârladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*. București, 1891; Panaitescu, P.P. *Diploma Bârlădeană din 1134 și Hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B.P. Hasdeu*. În: *Revista istorică română*. 1932, vol. II, pp. 47-58.

²²⁴ *Arhiva B.P. Hasdeu*, Biblioteca Academiei Române, mapa I, mss. 14, p. 15.

²²⁵ Hasdeu, B.P. Vladislavu Bassarabu. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri filosofice*, p. 114.

toria împlie neajunsul, sărăcia sau dubiositatea sorgintelor sale prin două mijloace: critica și divinațiunea²²⁶. Este vorba despre analiza conținutului izvorului, *critique d'interpretation*, care poate stabili *le sens littéral et le sens réel*, al documentului²²⁷. Critica constă în „limpezirea fontinelor unele prin altele” și precizează sensul literal, iar „divinațiunea [deslușirea lucrurilor ascunse, neștiute] restabilește solidaritatea logică între faptele rapsodice”, determinând sensul real al informației documentului. Una fără alta nu poate da un rezultat convenabil. „Fără critică istoria este o minciună; fără divinațiune istoria este un fragment; fără critică și fără divinațiune istoria este cu neputință”²²⁸. Prima asigură ceea ce istoricul numea „specializare”, cealaltă înlesnește „generalizarea”, procedeul antitetic, menit „a legitima sintezul prin scrupulozitatea analizului”²²⁹. Pentru stabilirea *sensului real* al textului, Hasdeu recurge la câteva procedee hermeneutice: 1) confruntarea mai multor izvoare, 2) confruntarea informațiilor cuprinse în izvor cu cunoștințele apriorice ale istoricului; 3) confruntarea informațiilor textului izvorului cu cunoștințele provenite din alte surse și 4) „raportul [textului] către autor”. Astfel Hasdeu stabilea „că cartea lui Schiltberger e un izvor neprihănit” pentru că „zisele sale supra istoriei române se pot adevări în totul prin alți istorici și letopiseți” din acel timp²³⁰, iar în *Istoria critică*, stabilind ABC-ul științei istorice, preciza că „o sorginte [...] nu e suficientă dacă este *una*, nesuștinută printr-o serie de mai multe alte considerațiuni”²³¹. În ceea ce privește cunoștințele *apriorice*, Hasdeu avea în vedere, în primul rând, legile universale „nestrămutate”, „ceea ce-i comun naturei umane întregi”, care se pot aplica „cătră toate cazurile concrete, suplenind chiar lipsa fântânelor propriu-zise”, iar cunoștințele istoricului provenite din alte surse sunt cunoștințele care provin din alte științe, care nu pot „a nu răspândi câteodată o vie lumină asupra unei cestiuni istorice”²³². În serviciul

²²⁶ Ланглюа и Сеньобосъ. Введение в изучении истории, pp. 116-117.

²²⁷ Hasdeu, B.P. *Vladislavu Bassarabu*, p. 114.

²²⁸ Idem. *Perit-au dacii?*, p. 94.

²²⁹ Idem. *Johann Schiltberger și călătoriile sale în răsărit*, p. 57.

²³⁰ Idem. *Istoria critică a românilor*, p. 63.

²³¹ Ibidem.

²³² Idem. *Conspectul studiilor arheologice*, p. 155.

analizei Hasdeu punea și arheologia, căreia îi atribuia (după Millin) un înțeles aparte, de știință a „limpezirii chestiunilor obscure”²³³. Arheologia adună vestigiile istoriei (în sensul lui Bacon), constituind un refugiu pentru genealogii, documente, inscripții, iconografie, monede, onomastică, etimologii, proverbe, tradiții, stil, pentru tot ce poate contribui la înălțarea „edificiului”. În acest sens, arheologia putea să contribuie la critica hasdeiană.

Prin „raportul [textului] către autor”, B.P. Hasdeu avea în vedere cunoștințele despre autor, care pot contribui într-un fel anume pentru a „scutura” o sorginte „de orice dubiu”, or, dacă autorul oferă informații adevărate despre el, este foarte probabil să ofere și informație veridică despre faptele istorice, iar dacă „totul este în disarmonie cu pretinsul autor, deciziunea e negativă”. „Viața lui Schiltberger fiind strimt legată cu mai vestitele întâmplări din traiul istoric”, este foarte importantă pentru a „pune la iveală adevărul sau minciuna cărței” lui, dar în această privință B.P. Hasdeu se spală pe mâini, sprijinindu-se, în acest sens, pe cercetările anterioare ale „vestitului orientalist Hammer”²³⁴.

Considerăm că la „critica înaltă sau istorică” se referă, mai degrabă, studierea „fântânelor” „în text și în context”²³⁵, adică să se cerceteze „monumentul în relațiunile sale către lumea exterioară, către secolul când s-a scris”²³⁶. Studiul *Perit-au dacii?* este un model de folosire critică a izvoarelor, demonstrând lectura textelor lui Eutropiu, pe a căror interpretare își construiseră întregul eșafodaj reprezentanții Școlii Ardelene. Străbătând labirintul de izvoare istorice, grupând „fontânele secol după secol și chiar an după an”, descompunând izvorul istoric „calitativ și cantitativ”, prin intermediul unei analize „omnilaterale” și „recurgând la tot feliul de *reactivi*”²³⁷, B.P. Hasdeu a ajuns la cea de a treia „operațiune” în scrierea istoriei – activitatea de construcție, așadar, de sinteză: „Odată fiind definite toate elementele constitutive ale scheletului, scria B.P. Hasdeu în *Introducerea* la prima ediție a *Istoriei critice*, devine apoi ușor a-l

²³³ Idem. *Johann Schiltberger și călătoriile sale în răsărit*, p. 58.

²³⁴ Idem. *Istoria critică a românilor*, p. 63.

²³⁵ *Arhiva B.P. Hasdeu*. Biblioteca Academiei Române. Mapa I, mss. 14, p. 15.

²³⁶ Hasdeu, B.P. *Istoria critică a românilor*, pp. 258, 266.

²³⁷ Idem. *Istoria critică a românilor*. M.D. CCCLXXIII.

recompune prin sinteză. Ușor și necesar, căci numai sinteza verifică în istorie rectitudinea analizei, precum în mecanismul orologiului, după ce s-au făurit rețele și roticele, abia atunci se cunoaște, punându-le într-un contact activ unele cu altele, dacă ele pot funcționa împreună; de nu dovadă că nu toate sînt bune”²³⁸.

Critica documentelor oferă doar fapte separate, cărămizi *sui generis*, iar scopul lui B.P. Hasdeu era de „a clădi [...] o nouă și traică zidire”²³⁹, o istorie a tuturor românilor, care presupunea „un arhitect ce le [faptele] înorînduiește”²⁴⁰. „Ne-am ferit a negleze partea sintetică a sarcinii. Fiecare episod, fiecare paragraf, fiecare capitol sunt urmate de câte o sinteză, din ce în ce mai abundinte”²⁴¹. Pentru că B.P. Hasdeu era ispitit mereu să se angajeze pe „câi nebătute”, a schițat norme, „câteva criterii care ne-au condus”²⁴², în activitatea proprie, dar și pentru alți istorici, în alcătuirea sintezei. Dintre sintezele istoriografice, valorizarea cea mai înaltă o acorda B.P. Hasdeu studiului monografic. Perspectiva valorizatoare era dublă: una general-istoriografică („istoricul unei națiuni, cel mult al unei ginți [...], istoria fiecărei țere, microcosm al macrocosmosului, este cea mai veridică istorie universală”²⁴³), iar alta specifică, vizând verificarea prin monografii regionale a rolului pe care condițiile geografice în general și factorul pământului în particular l-ar avea în determinarea acțiunii popoarelor²⁴⁴ – teză cu un pronunțat caracter teoretic, care s-a bucurat de o carieră aparte în tradiția europeană geopolitică și de filosofie a istoriei.

Pentru cei care au reușit să treacă peste primele două operațiuni ale scrisului istoric (culegerea datelor și critica lor), Hasdeu recomandă să se aplice în alcătuirea sintezei câteva procedee sau, cum le spune, „scalpeluri de artă”. Este vorba despre „perspectivă și colorit”²⁴⁵.

²³⁸ Idem. *Perit-au dacii?*, p. 92.

²³⁹ Idem. *Ioan Vodă cel Cumplit*, p. 200.

²⁴⁰ Idem. *ICR*, p. CCCLXXIII.

²⁴¹ Cercetătorul Al. Zub le consideră „un veritabil decalog al tagmei”; vezi: Zub, Al. *A scrie și a face istorie*. Iași: Junimea, 1981; Idem. *Biruit-au gândul: Note despre istorismul românesc*. Iași: Junimea, 1983.

²⁴² Hasdeu, B.P. *Istoria critică a românilor*, p. 337.

²⁴³ Ibidem, p. 344.

²⁴⁴ Idem. *Ioan Vodă cel Cumplit*, p. 200.

²⁴⁵ Idem. XIII. 1932, p. 170.

Pentru că am pus la începutul acestui paragraf un citat din Nicolae Iorga, care îl acuza pe Hasdeu că este departe de metoda științifică și l-a învinuit că rățăcește prea des „pe verzile plaiuri înflorite ale genialității romantice”²⁴⁶, am considerat oportun să și încheiem cu un citat al aceluiași autor, pentru a proba că istoricul nostru a fost întotdeauna condus de o adevărată metoda științifică. Același Iorga considera că „metoda, singură, nu poate duce la țintă, eficacitatea ei depinzând de valoarea celui care o întrebuințează”²⁴⁷. Metoda de lucru a lui B.P. Hasdeu, personală, de altfel, se potrivea mai mult spiritului său ieșit din comun, enciclopedismului și genialității sale și ea nu putea fi mânăuită de cercetători cu posibilități mai modeste. Astfel se explică replicile despre lipsa metodei, dar și faptul că B.P. Hasdeu nu a întemeiat o școală: elevii săi (Gr. Tocilescu, G. Ionescu-Gion, N. Densușianu) l-au părăsit pe rând, cu toate că V. Goia consideră că Hasdeu a reușit totuși să-și întemeieze o școală, care a fost continuatoarea tradiției generației de la 1848²⁴⁸.

Chiar și G. Panu, tânărul membru al *Junimii*, criticul care a întreprins o acțiune vastă de demolare a ICR a lui Hasdeu, imediat după apariția ei, considerând ideile fundamentale ale lucrării drept „nenorocite închipuiri”, pe care autorul „ar fi trebuit să le arunce departe”, recunoștea și aprecia metoda hasdeiană în investigațiile istorice²⁴⁹.

Materialul examinat ne permite să concluzionăm că B.P. Hasdeu însuși, care-și gândise opera ca o replică la lipsa de discernământ critic a vechii istoriografii, a fost un spirit riguros, de care istoriografia română a profitat mult. Hasdeu a înțeles un lucru care avea să se impună numai cu vremea, că istoricul adevărat este un cumulard al mai multor discipline, ostenind la confluența lor, pentru a fixa contururile adevărului. A înțeles că istoricul nu este un simplu meșteșugar, colecționar de documente, ci posesorul unei filosofii care-i îndrumă cercetările. B.P. Hasdeu a știut să întrebe și revelațiile n-au întârziat să apară și să surprindă. Sever cu istoricii care înălțau „pa-

²⁴⁶ Iorga, N. *Oameni cari au fost*. Vol. I. 1934, p. 104.

²⁴⁷ Goia, V. *B.P. Hasdeu și discipolii săi*. București: Minerva, 1987, p. 69.

²⁴⁸ Apud Opreșan, I. *B.P. Hasdeu sau setea de absolut. Tumultul și misterul vieții*. București: Vestala, 2001, pp. 360-363.

²⁴⁹ Boia, L. *Istorie și mit în conștiința românească*. București: Humanitas, 2002, p. 107.

laturi în aer”, el s-a îngrijit mai întâi de materialele de construcție și de infrastructură, pe care a implantat-o în solul ferm, pentru ca apoi să înalțe, la rândul său, edificiile visate. Analiza și sinteza îi apăreau în această perspectivă ca metode complementare. Sugestiile metodologice schițate de B.P. Hasdeu constituie, după părerea noastră, latura cea mai rezistentă a operei sale, o operă în adevăr colosală, chiar dacă alcătuită din fragmente – fragmentele, care în concepția sa erau chemate să răsfrângă întregul, totalitatea. Reunind spiritul cu metoda, după îndemnul clasic, B.P. Hasdeu s-a ferit să accentueze o latură în dauna celeilalte. Și atunci când spiritul amenința să desprindă concluziile de realitatea fermă, el a intervenit mereu cu „criterii”, cu reguli de metodă menite a orienta cercetarea pe calea adevărului. Numai disciplinat de metodă, spiritul își dezvăluie forța creatoare.

CONTRIBUȚIA LUI BOGDAN PETRICEICU HASDEU LA DEZVOLTAREA ARHIVELOR ÎN VECHIUL REGAT

*Dr. Teodor CANDU,
Universitatea Liberă Internațională
din Moldova (Chișinău)*

Șirul personalităților marcante care au contribuit la dezvoltarea științei istorice, a filologiei, a enciclopedismului în spațiul românesc este destul de mare. În pofida acestui lucru, până în prezent nu totdeauna s-a reușit o cunoaștere exhaustivă a locului și rolului pe care l-au jucat de-a lungul activității lor și a impactului asupra posterității. Printre acestea se numără și Bogdan Petriceicu Hasdeu, apreciat de Mircea Eliade drept „geniu de o înspăimântătoare vastitate”, care „și-a cheltuit puterile sale creatoare cu o nepăsare pe care numai un prinț, un romantic și un erou ca el și-o poate îngădui”.

Bogdan Petriceicu Hasdeu a fost și rămâne în atenția mediului de cercetare, atât din perspectiva operei sale complexe (fie cea filologică, istorică, publicistică), cât și din perspectiva activității sale pe tărâmul administrativ. Pentru a înțelege evoluția sa, este necesar să remarcăm că de viața și activitatea marelui savant s-au preocupat numeroși cercetători atât din România, cât și din Republica Moldova, din diverse domenii: istorie, filologie, filosofie etc., care au căutat să elucideze diverse aspecte din opera sa istorică și filologică, până la trăirile sale interioare la nivel de gândire filosofică. Este greu să înșirăm numele tuturor celor preocupați de viața și activitatea sa, dar aici este cazul să semnalăm câteva nume care, prin cercetările lor, aduc încontinuu noi date mai puțin cunoscute despre personalitatea discutată. Amintim aici pe Gheorghe Bobână, Liliana Rotaru, Adina Berciu-Drăghicescu, Diego Ciobotaru, care au realizat interesante studii ce pot servi ca referință pentru înțelegerea operei lui Hasdeu, a contextului în care a activat și a creat.

În comunicarea de față ne propunem să revizuim activitatea pe care a avut-o Hasdeu din perspectiva unui important domeniu al statului în epoca modernă și contemporană, fără de care acesta nu-și poate îndeplini menirea sa istorică. Ne referim la adunarea, conservarea, păstrarea și valorificarea documentelor, care, într-un cuvânt, formează domeniul arhivisticii, domeniu fără care o societate modernă nu se poate dezvolta și funcționa fără a genera perturbării de ordin politic, economic, social, cultural și spiritual. De aceea, pentru a înțelege cine a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu, este nevoie să cunoaștem unele momente ale activității sale în legătură cu arhivele.

B.P. Hasdeu a fost unul dintre conducătorii Arhivelor Statului din București în perioada 1876-1900, interval cronologic destul de complex nu numai pentru tânărul stat român în formare, dar și pentru instituția arhivisticii, care era în proces de cristalizare nu doar în România, ci și în întreg arealul european. Unul dintre urmașii săi din fruntea sistemului arhivistic românesc, Constantin Moisil, aprecia că atâtă timp cât acesta a administrat arhivele, el a introdus o nouă concepție atât în domeniul administrării arhivelor, cât și în ceea ce privește pregătirea arhiviștilor²⁵⁰. Trebuie să remarcăm că interacțiunea sa cu arhivele s-a datorat bogatului tezaur documentar și de manuscrise care au constituit pentru marele filolog, istoric și om de cultură cel mai prețios izvor de informație pentru opera sa științifică și literară, precum și pentru pregătirea specialiștilor. Cu toate acestea, înțelegând valoarea și importanța documentelor, B.P. Hasdeu, fiind o persoană polivalentă, după cum remarca același C. Moisil, multiplele activități în care s-a angrenat diminuau din atenția pe care urma să o atragă dirigerii Arhivelor, opinie care trebuie totuși privită cu circumspecție, atât din perspectiva propriu-zisă a menirii pe care o are arhivistica, cât și a conjuncturii în care a fost nevoit să activeze.

Hasdeu a fost autorul unui număr mare de lucrări istorice și filologice, bazându-se în scrierea acestora pe documentele din Arhivele Statului. Printre cele mai valoroase rămân a fi: *Arhiva istorică a Ro-*

²⁵⁰ Moisil, Constantin. Din istorie Școale de Arhivistică. În: *Hrisovul: Buletinul Școalei de Arhivistică*. Vol. I, pp. 12-13.

mâniei, în patru volume, editată în intervalul 1864-1865; *Istoria critică a Românilor* (1873); *Cuvente din bătrâni* (vol. I-III, 1878-1881); revista *Columna lui Traian* (1870-1877); dicționarul nefinalizat *Magnum Etymologicum Romaniae* (I-IV, 1887-1898) etc.

Această prodigioasă activitate, în opinia lui Constantin Moisil, nu a permis „reluarea proiectului de a se înființa școala pentru pregătirea personalului arhivelor și, după cât știu, nu s-a luat nicio măsură în această privință în cursul celor 24 de ani de directorat al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu²⁵¹. Deși, aparent, opinia dată are un grăunte de adevăr, totuși trebuie să ținem seama de problemele cu care s-a confruntat domeniul arhivistic în acel sfârșit de secol. Pentru a elucida aceste momente importante, în ajutor ne vine studiul semnat de Diego Ciobotaru cu genericul *Hasdeu, un frumos nebun al Arhivelor Românești*, în cadrul căruia sunt relatate numeroase acțiuni pe care le-a întreprins în decursul aceluia sfârșit de veac cel care a stat în fruntea Direcției Arhivelor Statului.

Legătura lui Bogdan Petriceicu Hasdeu cu documentul istoric începe cu mult înainte de a deveni capul Arhivelor Statului. Încă pe timpul când urma liceul la Chișinău, el a început să acorde o atenție deosebită izvoarelor istorice, adunând, după cum el însuși mărturisea, „aproape toate izvoarele tipărite și o mulțime de manuscrise”. Iar după ce, în anul 1856, a trecut Prutul, a îndeplinit mai multe funcții strâns legate de documente, fie în calitatea sa de judecător la Cahul, cea de profesor de istorie și statistică la Iași, custode la Biblioteca Națională, bibliotecar, membru al Comisiei Documentale, în cadrul căreia a tradus documente din slavă și rusă în limba română. Remarcăm în activitatea sa preocuparea față de document, în speță documentul istoric, pe care îl concepe nu doar ca pe un act administrativ, ci ca pe o pluralitate de înscrisuri care transmit informații nu numai oficiale ale statului, dar și din perspectiva persoanelor particulare, manuscrise, scrisori, cronici și narațiuni vechi etc.

Venind în fruntea Arhivelor în mai 1876, Bogdan Petriceicu Hasdeu găsește, în cadrul respectivei instituții, două secții: *Secțiunea istorică și de stat* și *Secțiunea bunurilor publice*, care funcționau

²⁵¹ Ibidem, p. 13.

în conformitate cu Regulamentul din anul 1872. În conformitate cu prevederile aceluiași Regulament, se stabilea modalitatea de depunere a actelor la arhive și se oprea scoaterea acestora din țară.

În perioada cât s-a aflat în fruntea Arhivelor Statului, o problemă-cheie cu care se confruntau arhivele era legată de sediul unde erau depozitate documentele. Drept locație pentru acestea, încă din perioada anterioară numirii sale, au fost atribuite clădirile fostei mănăstiri bucureștene închinată locurilor sfinte „Mihai Vodă”, care nu erau suficiente pentru stocarea tuturor documentelor. Acest fapt l-a impus pe Hasdeu să intervină către autoritățile statului, în vederea soluționării stării respective de lucruri. Trebuie menționat faptul că încă din primii ani de activitate, savantul a intervenit prin memorii și referate adresate diferitor ministere în legătură cu eliberarea unor încăperi din același sediu ocupate de Legiunea a IV-a de gardă civică și Comisia culorii verde. Clădirile folosite nu corespundeau destinației, multe dintre ele fiind în stare avariata din cauza vechimii, ceea ce s-a resimțit în anul 1893 în urma cutremurului: mai multe rafturi au fost dărâmate, întrerupând comunicarea în depozit. În aceeași ordine de idei, prin diversele sale demersuri, Bogdan Petriceicu Hasdeu reușește să primească sprijinul în privința inițierii proiectului de construcție a unui nou sediu pentru arhive, în calitate de arhitect fiind ales Al. Săvulescu, iar în 1883 participă la lucrările comisiei pentru examinarea proiectului pentru localul Arhivelor Statului întocmit de același arhitect. Cu toate acestea, nu s-a reușit a duce la bun sfârșit proiectul dat.

În plan arhivistic B.P. Hasdeu s-a implicat în procesul de conservare a documentelor. A fost unul dintre promotorii ideii ca originalele documentelor anterioare anului 1700 să nu fie scoase din Arhive, ci să se elibereze copii legalizate de pe ele, iar condicele de copii să fie incluse în colecția *Manuscrise*. Acesta intervine pe lângă autorități, ca să asigure Arhivele cu mijloace tehnice performante pentru a efectua copii de pe original. Astfel, în anul 1892, comandă un aparat fotografic care urma să fie folosit la executarea copiilor de pe actele aflate în degradare. De asemenea, folosește pe larg practica litografierii documentelor. În pofda acestor acțiuni, Constantin Moisil, care l-a urmat la conducerea arhivelor, pe lângă faptul că-i

recunoștea meritele în ceea ce privește valorificarea documentelor, a avut totuși o atitudine rezervată față de activitatea sa administrativă, după cum am văzut mai sus.

Meritul general recunoscut al lui Hasdeu rămâne cel legat de munca depusă la valorificarea documentelor, precum și la pregătirea specialiștilor calificați, care să aibă cunoștințe largi în domeniul filologiei comparate. Astfel, unele domenii conexe științei istorice și filologiei, cum ar fi paleografia, diplomatica, sigiliografia etc., încep tot mai mult să intre în atenția mediului științific de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Bogdan Petriceicu Hasdeu a fost unul dintre pionierii studierii problemei introducerii alfabetelor slave vechi, cât și a liturghiei slave la români. Datorită acestuia până la noi a ajuns opinia că românii au adoptat alfabetul și limba slavă în secolul al IX-lea, subiect care a stat în atenția mai multor cercetători decenii la rând pe parcursul secolului XX²⁵².

Lui B.P. Hasdeu nu i-au fost străine utilizarea mijloacelor și metodelor noi de copiere a documentelor ce reprezentau o noutate în domeniu. Astfel, datorită lui, până la noi a ajuns copia unuia dintre primele documente scrise în slavo-română, adică litografia hrisovului domnului Țării Românești Vladislav I, destinat Mănăstirii Vodița, zidită de Nicodim de la Tismana, care a fost litocopiat de renumitul savant în anul 1898.

Printre activitățile de pionierat inițiate de Hasdeu a fost studierea filigranelor, care reprezintă o metodă ce facilitează clarificarea problemelor legate de datarea unor materiale arhivistice, documente redactate în secolele trecute²⁵³.

Fiind membru al Academiei Române, Hasdeu a fost unul dintre cei care aborda o atitudine critică față de unele ediții de documente. Spre exemplu, este cazul renumitei culegeri *Uricariu* editate de Theodor Codrescu, pe care o caracteriza drept „o colecțiune fără exegeză, dezordonată și fără explicațiune științifică”²⁵⁴. În pofida criticilor aduse acestei culegeri, ea rămâne în continuare utilizată de istorici, din motivul imposibilității de a folosi originalele documentelor.

²⁵² Damian, P. Bogdan. *Compendiu al paleografiei româno-slave*. Vol. I. București, 1969, p. 62.

²⁵³ Idem. *Compendiu al paleografiei româno-slave*. Vol. II. București, 1969, p. 97.

²⁵⁴ *Documente privitoare la istoria României*. Vol. I, p. 8.

Editorul de documente Bogdan Petriceicu Hasdeu, începând cu anul 1864, publică *Archiva istorică a României* cu un subtitlu: *Colecțiune critică de documente asupra trecutului român, începând de la timpii cei mai îndepărtați și până la anul 1800*. Deși este autorul respectivei culegeri, el însuși are unele rezerve față de unele texte, în speță, cele narative străine, pe care le consideră ca fiind „lipsite de valoare istorică” și nefiind contemporane evenimentelor.

Hasdeu atribuie termenului „document” un conținut mai larg, acceptând în această categorie de surse scrisorile, notele de călătorie, memoriile, deoarece ele cuprind „lucruri descrise sub impresiunea evenimentului”.

În cadrul introducerii la *Arhiva istorică* editorul își propunea drept scop: 1) să tipărească „toate documentele inedite sau publicate, pământene și străine, privitoare la istoria română, de la epoca cea mai veche și până la anul 1800”, prin gruparea documentelor în două categorii după limba în care au fost redactate: române și neromâne; 2) documentele inedite în limba slavă se vor publica „în text și în traducere”, desfăcându-se abreviațiunile, coborându-se literele suprapuse în rând și dându-se o traducere proprie, deoarece traducerile vechi ce însoțesc ades originalele sunt „mai totdeauna neglijente”, greșite; 3) documentele inedite românești, redactate înainte de anul 1700 „vor fi reproduse cu slove chirilice întocmai după ortografia originală, însă fără abreviațiuni și supralitere”, iar cele ulterioare „se vor transcri cu ortografia modernă, [...] ca unele ce nu mai prezintă interesul autenticității”; 4) documentele românești publicate nu se vor retipări, însă se vor menționa edițiile anterioare; acest principiu se va încălca în două cazuri, și anume: când sunt publicate în cărți rare sau când sunt editate cu greșeli; 5) din documentele externe se vor publica numai fragmentele ce se referă în chip expres la trecutul românesc; 6) se vor evita comentariile la text, în schimb se va da o deosebită atenție redactării „sumarelor documentare”, din care cititorul va putea căpăta „o idee sintetică despre cuprinsul actului, unde se găsește locul emanării, data [...], materia pe care e scris”; 7) fiecare volum anual de circa 420 de pagini va

avea la sfârșit un indice lingvistic, un altul toponimic, un al treilea de lucruri și unul cronologic pentru a se corecta neajunsul editării documentelor „fără ordinea datelor”.

În pofida principiilor propuse în numărul unu, *Arhiva istorică* a lui Hasdeu nu va reuși să le împlinească pe toate. De aceea, în cadrul rubricii cu același generic din revista *Columna lui Traian*, își propune editarea documentelor din cele trei regiuni istorice românești „grupate [...] într-o ordine cronologică, arătându-se cu scrupulozitate unde anume se află și supunându-se totdeauna unei riguroase critici”.

În pofida unor neajunsuri, totuși, *Arhiva istorică* a lui Hasdeu a fost înalt apreciată de unii contemporani. Astfel, renumitul editor de documente și slavist Ioan Bogdan, referitor la această publicație, aprecia că „a rămas și astăzi unica și cea mai bună colecție de documente interne vechi, în care originalele sînt bine publicate și traducerile bine făcute”²⁵⁵. Unele dintre principiile enunțate de Bogdan Petriceicu Hasdeu, deși erau judicioase și necesare, totuși, din diverse motive tehnice și din cauza resurselor reduse, nu au putut să fie aplicate. Cu toate acestea, ele au stat la temelia formării rigurilor contemporane, folosite pe ambele maluri ale Prutului în ceea ce privește editarea de documente, stabilite prin colecția academică *Documenta Romaniae Historica*.

Analizând activitatea arhivistului și documentalistului Bogdan Petriceicu Hasdeu, putem concluziona că, deși a venit în fruntea arhivelor la începuturile constituirii sistemului arhivistic românesc modern, acesta a scos arhivistica în vizorul instituțiilor statului și al întregii societăți; a demonstrat că arhivele și documentele de arhivă reprezintă acele surse care permit buna funcționare a statului și dezvoltarea de durată a națiunii.

Bibliografie selectivă

1. BOGDAN, Damian P., *Compendiu al paleografiei româno-slave*. Vol. I-II. București: Centrul de Multiplicare al Universității din București, 1969. 110 p.

²⁵⁵ DIR. Vol. I, p. 15.

2. *Documente privitoare la Istoria României*, Vol. I. București: Editura Academiei R.S.R., 1956.
3. SACERDOȚEANU, Aurelian. *Arhivistica*. București: Editura Pedagogică, 1970. 327 p.
4. MOISIL, Constantin. Din istoria Școalei de Arhivistică. În: *Hrisovul: Buletinul Școalei de Arhivistică*. Vol. I. București, 1941.
5. BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina. B.P. Hasdeu – prețuitor al documentelor și bibliotecilor. În: *Studii de Biblioteconomie și Știința Informării*, 2007, nr. 11, pp. 175-181.
6. CIOBOTARU, Diego. *Hasdeu, un frumos nebun al Arhivelor Românești* [online] [citată 16 aug. 2019]. Disponibil: <https://historia.ro/sectiune/portret/hasdeu-un-frumos-nebun-al-arhivelor-romanesti-586318.html>

B.P. HASDEU: DIMENSIUNI PRIVIND ROLUL PERSONALITĂȚII ÎN ISTORIE

*Conf. univ., dr. hab. Dumitru CĂLDARE,
Universitatea de Stat din Moldova*

În lucrarea *Istoria critică a românilor* B.P. Hasdeu, referindu-se la selecția naturală și la cea providențială, accentuează că aceasta activează atât în beneficiul neamului românesc, cât și al marilor personalități istorice și drept punct inițial în cercetarea istoriei este principiul holist, iar temelie pentru investigații de caracter istoric, pentru analiza unor fapte și personalități istorice este evidențiată teoria evoluționistă stadială privind progresul popoarelor în istorie. B.P. Hasdeu evidențiază anumite stadii, acestea fiind puse în corespondență cu acele trepte pe care un individ concret le parcurge în viață, activitatea și istoria personală. În acest context, B.P. Hasdeu accentuează rolul deosebit pe care-l deține personalitatea în istorie. El este convins de faptul că o personalitate istorică, fiind omul „timpului și al locului”, al epocii respective, are o misiune nobilă – să contribuie la progresul societății. Anume din această cauză, credem noi, el idealizează trecutul, idealizează faptele unor personalități istorice ale unor domnitori, ale imaginii lor legendare. Astfel trecutul istoric este înnobilat și prezentat în contextul unor virtuți determinate. Putem presupune că prin utilizarea acestor procedee B.P. Hasdeu prevede anumite dimensiuni de progres social, dar și de reflectare a continuității legității istorice. Astfel problema gloriei, a idealizării trecutului istoric capătă noi dimensiuni conceptuale în interpretarea lui B.P. Hasdeu. Este semnificativ și faptul că filosoful nu a pătruns profund și multiaspectual în esența problemei respective, că personalitatea istorică trebuie să corespundă unor anumite criterii, unor anumite cerințe și chiar destul de pronunțate în anumite condiții. În realitate, evenimentele istorice sau fenomenele istorice concrete coordonează într-un anumit mod activitatea unei

sau altei personalități și determină conținutul activității lor în contextul unor condiții istorice concrete. Mai mulți istorici și filosofi susțin, afirmă și demonstrează că o personalitate istorică trebuie să posede un intelect deosebit, o voință de fier, să vadă mai departe decât masele populare, să fie determinată în acțiunile sale, să fie în stare să prevadă consecințele unor acțiuni, să orienteze activitatea deseori inconștientă a maselor într-o direcție conștientă. Referitor la concepțiile lui B.P. Hasdeu în problema rolului personalității în istorie ținem să accentuăm că el se situează pe poziții romantice. El recunoaște faptul concludent că în istorie există și activează atât oameni superiori, cât și popoare superioare, atât personalități marcante, cât și popoare alese. Și unii, și alții există în virtutea „selecțiunii providențiale” care într-un anumit mod acceptă liberul-arbitru și responsabilitatea morală a personalității. Importantă este deducția lui B.P. Hasdeu că superioritatea, calitățile deosebite sau virtuțile personalităților istorice și ale popoarelor se obțin prin muncă asiduă, prin eforturi de prosperare, prin activități sociale permanente. Concomitent, B.P. Hasdeu tinde să expună evenimentele și faptele istorice în spiritul adevărului, considerând că „pe tărâmul științific, în viitor ca și până acum, nu ne vom sili niciodată a spune purul adevăr, fie el plăcut sau urât, mai presus de orice veleitate romantică”. Și deși se afirma ca B.P. Hasdeu a avut în mână „facla criticii”, totuși el a comis și devieri „uneori chiar destul de pronunțate de la adevărul istoric”. B.P. Hasdeu insistă că „politica unui stat poate și chiar trebuie să se folosească de istorie la așezarea instituțiilor interne și a raporturilor externe ale națiunii” – inclusiv în problema rolului personalităților în istorie. Dar anume această orientare romantică îl îndepărtează de adevărul istoric. Astfel, filosoful situând pe prim-plan anumite personalități și exagerând cu mult faptele lor istorice, în realitate deviază de la conceperea firească a dezvoltării și se situează deasupra legității istorice. Și drept exemplu este Ion Vodă cel Cumplit, care a domnit între anii 1572-1574, însă care este descris într-un stil foarte exagerat (idealizat). În primul rând, Ion Vodă cel Cumplit este prezentat ca fiind superior unor mari regi și împărați. În rândul al doilea, el este prezentat ca un mare admi-

nistrator, om politic înțelept și mare general, fiind și „singurul om din toată Europa carele ghici secretul democrației” și „carele merită coroana”. În realitate, Hasdeu descrie faptele și acțiunile administrative ale lui Ion Vodă fără niciun suport documentar, atribuindu-i acestuia calități și aptitudini deosebite pe care de fapt nu le poseda în realitate. În opera sa B.P. Hasdeu manifestă un interes deosebit față de traseul istoric, față de faptele glorioase ale strămoșilor noștri. El este convins de faptul că personalitățile proeminente, oamenii de geniu îndeplinesc un rol deosebit în istorie. În același timp, pentru el nu este determinantă imaginea obiectivă a istoriei, întrucât procesul istoric este călăuzit de factorii subiectivi care intervin în conținutul și desfășurarea evenimentelor și proceselor istorice. Anume de aceea Hasdeu promovează în opera sa viziuni în problema omului de geniu. Astfel, referindu-se la Heliade, el scrie că acesta „nu era poet, nu era filosof, nu era istoric; dar totuși era un om de geniu. Geniul nu știe, nu vede, ci brodește. Dacă geniul a învățat multă carte, el poate să controleze, să verifice și să rectifice ghicitura, o ghicitură necontrolată, neverificată, nerectificată, adesea o singură picătură de adevăr într-o mulțime de greșeli. Acea picătură însă merită de a fi semnalată, după cum merită a se scoate dintr-o movilă de nisip o foiță de aur. Bătrânul Asachi, pe care unii îl compară cu Heliade, era învățat, foarte învățat, dobă de știință și de artă totodată, mai vorbind zece limbi – dar Asachi nu avea nici o scânteie de geniu: de la dânsul nu va rămânea nimic”. Această apreciere dată lui Asachi poate fi calificată ca una pur individuală și limitată în timp și spațiu, întrucât meritele oricărei personalități în mare măsură le determină necesitatea istorică și faptele reale săvârșite în raport cu evenimentele precedente. Dar anume în așa mod, detașându-te de subiectivism, poți accepta subiectivismul ca o realitate firească și demnă de urmat în deducții și generalizări nefondate. B.P. Hasdeu conchide că orice popor are menirea și este în stare să îndeplinească un anumit rol în istorie în unele circumstanțe chiar destul de important, iar mărimea acestui popor nu poate fi un criteriu determinant. Și orice popor, mare sau mic, poate da naștere unei personalități marcante, unui geniu care, datorită aptitudinilor sale excepționale, poate in-

fluența mersul istoriei universale. Astfel, în viziunea lui B.P. Hasdeu, evenimentele și fenomenele istorice de anvergură sunt determinate nemijlocit de faptele și destinul marilor personalități istorice, deși sunt admise și interpretări contradictorii.

B.P. Hasdeu exprimă și idei conform cărora nu este acceptată teza referitor la absolutizarea subiectivului în analiza faptelor și evenimentelor istorice. De fapt, prin această deducție se are în vedere transformarea nejustificată a istoriei reale numai în descrierea elogiioasă a biografiei anumitor personalități, în special, a unor mari demnitari. Și filosoful menționează că „analele și actele oficiale se scriu la noi în genere de către boieri sau prin influența imediată a boierilor, încât rareori se poate găsi în ele câte un detaliu relativ la popor, asemănându-se cu o picătură plebeiană, aruncată în treacăt într-un ocean aristocratic, astfel încât un lector superficial ar fi în stare a-și închipui, cum că toată România de altădată ar fi fost compusă simplu numai din logofeți, din vornici sau din spătari”.

Considerăm că această viziune a lui B.P. Hasdeu poate fi acceptată doar parțial. Pe de o parte, este știut faptul istoric real că mai mulți domnitori aveau „scriitori sau poeți de curte”, care descriau în culori trandafirii viața și activitatea acestora. Dar au fost și boieri cărturari care descriau obiectiv evenimentele istorice și faptele domnitorilor (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce), deși admiteau și ei un anumit subiectivism. Pe de altă parte, reprezentanții „poporului oropsit” care crea bunurile materiale și spirituale neavând pregătirea intelectuală respectivă nu corespundeau nivelului de creație. B.P. Hasdeu chiar afirmă cu toată certitudinea că un scriitor adevărat scrie istoria pământului și a poporului, și nu istoria domnitorilor. Da, într-adevăr pe prim-plan este poporul (B.P. Hasdeu), dar și domnitorii și demnitarii de asemenea sunt membrii societății respective. E altceva că viața și activitatea acestora trebuie descrisă în mod obiectiv, conform faptelor săvârșite.

În *Istoria critică a românilor* cărturarul scria „După cum un singur geniu împinge înainte un popor întreg, tot astfel un singur popor, o singură ginte împinge înainte umanitatea”²⁵⁶. În acest mod

²⁵⁶ Hasdeu, B.P. *Istoria critică a românilor*. București: Editura Minerva, 1984, p. 539.

este argumentată teza privind corelația personalitate marcantă – popor și, concomitent, este accentuată situația determinantă a personalității în procesul istoric, mai ales în condițiile unor activități orientate spre progresul real al societății.

Din mersul obiectiv al istoriei deducem că faptele și acțiunile personalităților marcante, modul lor de a cugeta exprimă problemele cu care se confruntă poporul în evoluția lui istorică în epoca respectivă și în corespundere nemijlocită cu cerințele fundamentale ale acesteia. B.P. Hasdeu este aproape de ideea că personalitatea istorică, adevăratul ei rol se manifestă în condițiile în care faptele acesteia corespund necesității istorice. Și drept confirmare este concluzia că o personalitate cu adevărat marcantă dispune de intelect, de „aptitudinea de a ghici voința colectivă, mărginindu-se apoi a o personifica, încât în realitate nimeni nu e mai sclav: un simplu instrument al secolului, al națiunii, al omenirii”²⁵⁷.

În contextul viziunii sale romantice, B.P. Hasdeu descrie trecutul istoric prin faptele mărețe ale domnitorului, prin caracterul legendar al conținutului evenimentelor istorice la care participă și pe care le guvernează. Iar pentru istorie sunt importante atât perspectiva, cât și coloritul faptelor cu adevărat autentice. Și deși B.P. Hasdeu nu întotdeauna pătrunde în esența adevăratelor cauze care influențează și orientează procesul istoric respectiv, totuși el acceptă în mod specific teza referitor la corelația personalitate istorică – necesitate istorică – popor. Din această corelație rezultă că „o adevărată capacitate nu poate fi personală, ci este eminamente colectivă, ea cată să fie o putere reprezentativă în toată vigoarea cuvântului, după cum o numea americanul Emerson. Ea se pune totdeauna în cea mai strânsă armonie cu necesitatea secolului său și a națiunii sale; mai pe scurt, ea este servă, în loc de a fi doamnă”²⁵⁸. Prin urmare, personalitatea proeminentă a omului de geniu este situată în niște circumstanțe care-l obligă să se afle în serviciul poporului. Și acest popor, din sânul căreia se naște o personalitate proeminentă, este în mare suferință sau este un „popor oropsit”. Dar anume acest popor, numit și „oropsit” este creatorul, dar și apărătorul cel mai fidel al bunuri-

²⁵⁷ Hasdeu, B.P. *Scriseri alese*. Vol. 2. Chișinău: Literatura artistică. 1988, p. 300.

²⁵⁸ Ibidem, p. 310.

lor materiale și spirituale ale societății. În așa mod în societate se stabilește o anumită corelație dinamică între oamenii de geniu și popor și care prevede că „un individ poate să poruncească societății numai întru cât societatea poruncește individului ca el să-i poruncească”²⁵⁹. Astfel, în cazul când personalitatea istorică cunoaște cu adevărat problemele social-economice ale poporului și contribuie în măsură cuvenită la soluționarea acestora, numai în aceste circumstanțe obiective e posibilă afirmarea istorică reală. Remarcăm și faptul concludent că personalitățile istorice prin calitățile personale sunt în stare să influențeze și natura. Iar în cazul când apare o idee de valoare, concomitent apare și o doctrină care influențează adevăratul parcurs al istoriei. Și B.P. Hasdeu concluzionează că personalitățile marcante activează totuși în acest parcurs conform unei necesități istorice și în corespundere cu epoca și cu locul concret, dar și în virtutea evenimentelor respective, care în ultima instanță admit o interacțiune a factorilor naturali-sociali care atestă evoluția permanentă a istoriei.

²⁵⁹ Ibidem, p. 310.

FILOZOFIA ECONOMICĂ A ENCICLOPEDISTULUI B.P. HASDEU

*dr. Adriana UNGUREANU,
București (România)*

Se spune că oamenii sunt creatorii timpurilor în care trăiesc, dar și vremurile nasc oameni care marchează istoria. O perioadă propice manifestării spiritului creator este, de departe, secolul al XIX-lea, caracterizat prin evenimente care au propulsat personalități de referință în cultura națională.

În această lucrare ne-am propus să ne concentrăm atenția asupra celui care a fost marele om de cultură Bogdan Petriceicu Hasdeu, surprins din perspectiva filozofiei sale economice. Cum timpul așterne praful peste trecut și lasă să se întrevadă doar o parte din adevăr, acoperit de oameni prin tot felul de răstălmăciri și rescrieri, există secvențe de realități și povești imaginate despre acest om, din care, la 112 ani de când a plecat în lumea de dincolo, puțin mai răzbate cel autentic. Scriitori, istorici, jurnaliști, bloggeri, dramaturgi, actori, profesori, elevi, oameni simpli pasionați de mister scriu sau vorbesc despre ceea ce a făcut sau n-a făcut, despre ceea ce a spus sau n-a spus. Unele surse ne dezvăluie un Hasdeu istoric și etimolog, altele pomenesc despre un Hasdeu om de știință ori enciclopedist, puține ne prezintă un jurnalist ori filozof, cele mai multe relatează despre spiritistul Hasdeu ori toate la un loc și doar câteva îl menționează pe Hasdeu în calitate de economist. De regulă, cum este firesc, fiecare îl descrie prin prisma propriei sale pregătiri, pentru că întotdeauna suntem tentați să vedem în ceilalți ceea ce este în noi. Spre exemplu, Nicolae Iorga, în cartea sa „B.P. Hasdeu – basarabeianul genial” scrie despre marele om în calitate de istoric, tocmai pentru faptul că vedea în personajul pomenit o oglindă a profesiei sale.

Depart de a fi epuizat cercetarea, în acest articol atenția va fi concentrată asupra a patru referințe bibliografice, care îl menționează pe Hasdeu în calitate de economist: Iuliu Dragomirescu, *Ideile și faptele*

lui Bogdan Petriceicu Hasdeu; Victor Slăvescu, *Economistul Bogdan Petriceicu Hasdeu*; Radu-Dan Vlad, *Gândirea economică românească despre industrializare în perioada 1850-1900*; Angela Rogoianu, Șerban Oprescu, George Laurențiu, Grigore Ioan Piroșcă, *The Spread of Economic Ideas Among Romanian People. Case Study: Bogdan Petriceicu Hasdeu*. Scopul principal urmărit este acela de a înțelege dacă, pe lângă toate posturile menționate anterior, se cuvine a-l considera pe Hasdeu economist, astfel încât acesta să devină un reper al istoriei gândirii economice românești. De asemenea, este interesant să urmărim dacă cei foarte puțini care ni-l dezvăluie sub această formă, au fost sau nu economiști, dacă aceștia au identificat asemenea calitate tocmai pentru că l-au perceput prin natura pregătirii lor.

Așadar, să purcedem la examinarea subiectului, dar nu oricum, ci în ordinea cronologică a aparițiilor bibliografice.

Iuliu Dragomirescu a fost un tânăr apropiat de Hasdeu, primul care a publicat o carte al cărei titlu este sugestiv – *Ideile și faptele lui B.P. Hasdeu*. Această biografie cuprinde momente însemnate din viața celui menționat și a fost tipărită pentru prima dată la aproximativ un an după dispariția sa. Cartea devine o referință bibliografică de importanță majoră, întrucât între marea personalitate și tânărul autor exista o strânsă și frumoasă prietenie, poate și pentru numele tânărului, care îi amintea de fica pierdută, poate pentru faptul că era basarabean de-al lui. Cert este că Hasdeu i-a încredințat multe dintre secretele sale, mai mult, l-a menționat printre executorii săi testamentari. Încă din primele pagini, Dragomirescu pregătește lectorul pentru a ști pe cine urmează a cunoaște: „Din simpla enunțare a titlurilor, cititorii își pot da seama că nu numai spre alcătuiri lamartiniene era înclinat copilul Hasdeu. Filologie, istorie, poezie, literatură, *economie politică*, știință, deodată și cu putere expansivă, iată ce vom întâlni în cursul celor cincizeci de ani de radieră intelectuală pe care ne încumetăm să o descifrăm”. Oare cum se face că acest tânăr a surprins calitatea de economist a lui Hasdeu: i-a fost sugerată ori a fost el însuși cel care a identificat-o? Deși cartea a fost publicată după moartea demiurgului, vocile vremii spun că aceasta ar fi fost revizuită chiar de protagonist, pe când acesta era în viață.

Dar dincolo de această presupunere lipsită de dovezi, există câteva coincidențe care pot fi luate în considerație. Spre exemplu, în anul 1905 Dragomirescu lucra la Ministerul Finanțelor, ceea ce ne face să înțelegem că nu era străin de economie, chiar dacă studia literele și filozofia. Bineînțeles, poate fi o coincidență, dar poate omul avea cultura necesară, astfel încât să deslușească polivalența prietenului său, ceea ce presupune să-i fi studiat opera (în condițiile în care etatea autorului gravita în jurul cifrei de 30 pe atunci).

Dincolo de informațiile referitoare la cariera lui Hasdeu, autorul propune o metodologie care ne-a inspirat în elaborarea acestui articol. Astfel, el mărturisește cu sinceritate: „Se poate povesti viața unui om ilustru în două moduri: înșirând evenimentele personale ale evoluției sale omenești și în urmă studiindu-i operele sau studiindu-le simultan și tălmăcind pe cele din urmă prin cele dintâi”. Pentru a identifica postura de economist a lui Hasdeu, cea mai potrivită pare a doua metodă, mai ales că alegerea ne este confirmată printr-unul dintre manuscrisele identificate de Dragomirescu, prin care chiar idolul său mărturisește: „În istoria scriitorului celui dat, fiecare *producțiune* a lui cată să fie judecată ca o parte dintr-un tot... Dindată ce o *producțiune particulară* izolată va fi luată drept măsură pentru toate celelalte, sau drept totalitate, drept reprezentant al întregii *economii a doctrinei*, atunci în istoria scriitorului spiritul va rămâne o enigmă; după cum rămâne spiritul în psihologie pentru toți aceia care-l localizează ici-colo în sistema nervoasă a omului. Ceea ce am spus despre operele scriitorului trebuie să se aplice și la împrejurările vieții lui”. Cu alte cuvinte, însuși Hasdeu ne invită să identificăm postura pe care o căutam – în cazul nostru, aceea de „economist” – din operele pe care ni le-a lăsat moștenire. Psihologia ne ajută să înțelegem că puterea gândurilor unui om stă în cuvintele utilizate în exprimare, iar dacă ar fi să efectuăm o foarte scurtă analiză a textului anterior redactat de marele cărturar, descoperim câteva expresii sub forma unor metafore cu tentă economică, cum ar fi: „*producțiune*” în loc de *creație*, „*producțiune particulară*” în loc de *creativitate*, „*economie a doctrinei*” cu referire la întreaga operă, ceea ce denotă că limbajul economic era o deprindere naturală a cărturarului.

Dintre toate sursele bibliografice prezentate în acest articol, cartea scrisă de Dragomirescu pare să ne dezvăluie cel mai mult calitatea de economist a lui Hasdeu, deși o identificăm indirect, printre rânduri.

Spre exemplu, din simplele informații biografice, aflăm că în 1859 publică „Negotul moldovean sub Alexandru cel Bun”, unde este menționată *prima convenție comercială*, încheiată între moldoveni și leंबरgieni (leși). Autorul întărește ideea prin propria afirmație: „Hasdeu desfășoară nu numai cunoștințe de istorie, ci și întinse *cunoștințe de economie politică, știință* care i-a plăcut îndeosebi”. Faptul că personajul analizat deținea cunoștințe solide de economie este de necontestat, acestea se pot recunoaște în lucrările publicate, dar și prin plasarea unor expresii în context, fără legătură cu economia. Însă pasiunea față de acest domeniu este mai mult o concluzie deductivă sau poate o diseminare a unui fapt cunoscut doar de către autor, nu există vreo mărturie grăitoare a personajului nostru consemnată undeva, mai ales că demersul lui scriitoricesc cu aplecare spre economie s-a oprit subit la un moment dat. Mai departe aflăm, tot de la Dragomirescu, că Hasdeu a realizat *un prim inventar al Moldovei veacului XV*, compilând surse diferite pentru: greutate, monezi, postavuri, vite, mărunțișuri, cai, arginturi, ceară, mărfuri aduse din Moldova, aceasta fiind „singura monografie serioasă, de o covârșitoare însemnătate”. Pe scurt, realizează cea mai completă monografie a Moldovei de până atunci, menită să completeze nu doar istoria în ansamblul ei, cât, mai ales, istoria economiei românești. După ce Hasdeu publică această lucrare, la începutul anului 1860, a primit Catedra de istorie, geografie și statistică la Școala Reală din Iași, având un onorariu de 2000 lei. Iorga spune că Hasdeu ar fi predat doar istoria, dar cel asupra căruia ne concentrăm atenția se autointitulează pe coperta lucrării sale „Industria străină, industria ovreiască și industria românească față cu principiul concurenței” „*fost profesor de statistică*”. De ce să nu-l credem pe cuvânt, până să apară vreo altă dovadă în acest sens, în afara propriei afirmații?

Doi ani mai târziu, în 1862, publică documentul lui Petru vodă Schiopul din 1579, descoperit în arhiva din Leopold, unde se menționează *importanța comerțului polon și evreiesc cu Moldova*, un alt demers care are un rol deosebit în reconstituirea istoriei economice româ-

nești. În acel an se desființează Școala Reală și este numit profesor de istorie la gimnaziu până în 1863, când se declanșează scandalul provocat de publicarea nuvelei *Duduca Mamuca* (sau *Micuța*), în urma căruia este nevoit să se mute la București, unde devine membru în Comisia Documentelor, principala datorie a comisiei fiind *identificarea veniturilor mănăstirilor și evaluarea averilor acestora* (Hasdeu mai avea și calitatea de traducător al documentelor scrise în slavonă). „Până la Hasdeu zăceau ascunse în arhivele mănăstirilor, precum și în arhivele polone și ruse, nu numai un imens număr de documente, zapise, cărți domnești și alte izvoare istorice, ci chiar opere literare întregi, cronici și variante cronografice”, ne convinge Iuliu Dragomirescu de însemnătatea muncii marelui om de cultură, din care distingem importanța documentelor care serveau la evidența activelor bisericești.

Anul 1866 se dovedește unul prolific din punct de vedere al publicării, atunci când apar broșurile *Talmudul ca profesie de credință* a poporului israelit, apoi *Industria națională, industria străină și industria ovreiască față cu concurența* (republicată ulterior în formă de articole, cu titlurile *Ce este concurența* și *Agricultura și manufactura*). Această din urmă broșură „...face dovadă a cunoștințelor sale de economie politică. Studiază concurența arătând de ce industria creștină nu poate susține rivalitatea industriei ovreiești”, explică Dragomirescu, apărându-l pe omul de cultură chiar prin afirmațiile acestuia: evreii au „tendința de a câștiga fără muncă”, dovedesc „lipsa simțului de demnitate” și cultivă „vrăjmășia contra tuturor popoarelor” – argumente care nu au nicio legătură cu știința, ci mai degrabă cu voluptatea urii de care dă dovadă Hasdeu față de rasa semită, a cărei justificare își are sorginea în contextul istoric (invasia evreilor din Rusia în România) și în propriile experiențe din copilărie. Deși lucrarea despre Talmud nu este menționată de niciunul dintre autorii studiați, este oarecum menită să susțină cunoștințele economice ale lui Hasdeu, dincolo de obsesia acestuia pentru modul în care evreii câștigau, cum practica dobânda, pentru felul în care erau organizați și se susțineau unii pe alții în defavoarea neevreilor – toate aspectele susțin explicații de natură economică, în ciuda limbajului aflat la limita acceptabilității.

Mai departe Dragomirescu îl citează pe Hasdeu, care spunea: „Trei date formează totalitatea crezului nostru politic: 1821, 1848 și 1866”, „vom demonstra treptat ... că străbunii noștri au avut tot dreptul de a face monedă, de a mări cadrele armatei, de a trimite reprezentanți diplomatici în străinătate etc., etc.”. Dincolo de faptul că omite anul crucial al Miciei Uniri, 1859, care l-a propulsat pe ruda sa îndepărtată – Alexandru Ioan Cuza – față de care nutrea o admirație considerabilă, toate aceste momente (exceptând 1821) sunt referințe istorice la care omul de cultură a fost martor, s-au întâmplat chiar în timpul vieții sale și au contribuit la formarea propriilor sale idei. „Slobod la gură” cum era – nu în sensul trivial, ci al modului de a spune lucrurilor pe nume, de a-și expune părerile în public – a defăimat la un moment dat chipul domnitorului Carol de pe noua monedă, afirmând că acesta „insultă nu numai legea, dar mai ales simțul național și democratic”. Evenimente ulterioare i-au potolit vehemența antidinastică și l-au determinat să-și vadă de cercetare și de știință.

Mai aflăm de la Dragomirescu faptul că în 1870 Hasdeu își propusese să întreprindă demersuri pentru a realiza monografiile ale orașelor Calafat, Giurgiu, Cetatea Neamțului – importante centre comerciale din Evul Mediu – dar nu a dus la capăt acest proiect, probabil din lipsă de finanțe. În schimb, publică în 1871 lucrarea *Moșiile statului român*, un studiu juridico-economic, mai mult un pretext, prin care îi săgetează pe Negruzzi, Xenopol și Maiorescu, decât o cercetare valoroasă.

Până să trecem la analiza următoarelor surse bibliografice, putem trage o concluzie preliminară, care rezultă din cartea lui Dragomirescu: autorul l-a putut identifica pe economistul Hasdeu din perspectiva lucrărilor sale istorice.

Victor Slăvescu a fost un remarcabil om politic și academician, fiind primul economist de profesie, care a scris despre Bogdan Petriceicu Hasdeu, dar și despre alți economiști, cum ar fi: Ion Ghica, Dionisie Pop Marțian, Manelas Ghermani, Enric Winterhalder, arătându-se preocupat și de finanțele de pe vremea lui Cuza Vodă, parcă deloc întâmplător, întrucât câțiva dintre aceștia erau susținători sau chiar rude îndepărtate (cum este cazul lui Hasdeu) de-ale domnitorului.

Slăvescu afirmă că Hasdeu a elaborat „interesante studii și cercetări economice cu caracter economic datând din anii de tinerețe, între 1866 și 1871, publicate, fie sub formă de broșuri, fie mai ales sub formă de studii și articole, în periodicele epocii, conduse de el însuși”. În lucrarea sa *Economistul Bogdan Petriceicu Hasdeu* descoperim un Hasdeu antreprenor/întreprinzător, cu iubire exacerbată de popor, subliniind că studiile sale au o puternică amprentă naționalistă; atunci când studia trecutul, autorul precizează că nu ignora aspectele economice, fapt ce reiese și din cartea lui Dragomirescu, interpretată, cum am mai specificat, „printre rânduri”.

De la Slăvescu aflăm că Hasdeu era adeptul gândirii protecționiste a lui Friederich List, îi lauda pe cei care se aflau de aceeași parte a baricadei, cum ar fi D.P. Marțian, Ion Ionescu de la Brad, manifesta stimă pentru Nicolae Șuțu (care schimbuse macazul, la un moment dat, de la liberalism la protecționism) și l-a criticat aspru pe liber-schimbistul Ion Strat. Economistul Slăvescu a fost primul care a dat girul culturii economice a lui Hasdeu, afirmând că acesta dovedește o cunoaștere profundă a conceptelor. Spre deosebire de tot ce s-a scris despre Hasdeu până atunci, pentru prima dată se menționează că acesta obișnuia să recurgă la o abordare transdisciplinară (chiar dacă Slăvescu nu folosește acest cuvânt, neinventat pe vremea lui), combinând cunoștințe de economie cu filozofie, politică, domeniul juridic și chiar literatură, concluzionând: „Niciun alt economist român n-a discutat o problemă de doctrină sau de politică economică cu un aparat științific atât de bogat și cu un spirit de analiză critică atât de pătrunzător. Nu se cunoaște un alt studiu, în literatura economică românească, în care considerațiunile și argumentele teoretice să fie completate printr-un material documentar de date și fapte economice atât de variate și de abundent”, ceea ce-l acreditează pe Hasdeu să fie luat în seamă ca reper pentru istoria gândirii economice din România.

Dacă în introducerea cărții autorul preferă să-i dezvăluie cititorului propria interpretare, în partea a doua are meritul de a publica integral scrierile originale ale lui Hasdeu, sortate după considerente pur economice.

Radu-Dan Vlad, cercetător istoric, a elaborat o lucrare dedicată procesului de industrializare din perioada 1859-1900, în care numele Hasdeu este menționat alături de D.P. Marțian, A.D. Xenopol, P.S. Aurelian, precizând că Hasdeu „nu s-a preocupat de știința economiei politice nici pentru a elabora studii cu caracter pur teoretic și nici pentru a formula principii noi cu caracter universal. Mobilul care l-a determinat să intre în acest domeniu de cercetare nu a fost altul decât *interesul pe care-l purta dezvoltării economiei naționale și necesitatea de a formula anumite îndrumări practice aplicabile în cadrul unei politici economice de stat*, fapt sesizat cu aproape o jumătate de secol în urmă și de V. Slăvescu...”. Din punctul de vedere al lui Vlad, Hasdeu este un demn urmaș al ideilor lui Marțian, împărtășind crezul lui Xenopol (care la rândul său îl critica pe Strat, asemeni lui Hasdeu) și Aurelian. Deși îi trunchiază titlul broșurii, păstrând doar titlul *Industria națională*, Vlad subliniază ideile principale ale lui Hasdeu prin care acesta milita în favoarea protecționismului, încercând să demonstreze că România trebuia să devină o țară agro-manufacturială, pentru a evita servilismul; industrializarea însemna independența politică a țării, dar și culturală – idei care s-au regăsit ulterior și în doctrina comunistă. Iată cum acest autor surprinde într-o altă lumină importanța gândirii marelui om pe care îl studiem în această lucrare și devine o referință la care se raportează principalele idei ale vremii.

Cu cât avansăm spre alte surse, observăm tot mai puține informații noi. Suita de autori ai articolului *The Spread of Economic Ideas Among Romanian People. Case Study: Bogdan Petriceicu Hasdeu* – Angela Rogojanu, Șerban Oprescu, George Laurențiu, Grigore Ioan Piroșcă – aduc în prim-plan o idee centrală a lucrării lor: „Dacă cercetăm propria istorie, descoperim că, chiar printre românii considerați puțin inventivi sau prea moderați în abordarea problemelor economice, întâlnim totuși *câțiva economiști de referință*. Unul dintre aceștia, aproape uitat de istorici este B.P. Hasdeu, care s-a străduit din greu să familiarizeze publicul cu gândirea occidentală...”. Deși exprimarea este exhaustivă, în realitate Hasdeu milita pentru răspândirea propriei credințe, respectiv pentru protecționism, care nu era neapărat cea mai modernă, dar care, în antiteză cu cea liberală,

era în vogă în contextul social al secolului al XIX-lea. Ca în orice societate democratică, exista pluralismul ideilor și o arenă publică de dezbatere în care cei puternici se făceau auziți. Hasdeu era una dintre aceste voci distincte ale momentului.

Sintetizând bibliografia analizată, lucrările cu caracter pur economic ale lui Hasdeu au fost concentrate cel mai bine de către Victor Slăvescu:

- *Industria Națională – Industria străină – și Industria ovreiască, față cu principiul concurenței* (1866) – lucrare retipărită trei ani mai târziu, în revista sa *Traian*, sub diferite nume, printre care, pe lângă cele menționate anterior, ar mai fi de adăugat și *Ce este concurența? Români, Străini, Jidovi*, cu foarte mici modificări față de scrierile inițiale, mai mult la nivel semantic; ideea articolelor se bazează pe conceptul de concurență, încercând un răspuns pentru întrebarea „De ce românii nu fac față concurenței străine, de orice fel?” Așa cum am precizat, pe lângă splendoarea expunerii și redactării corecte a surselor, varietatea economiștilor menționați (Quesnay, Turgot, Adam Smith, Ricardo, Malthus, John Stuart, Mill, Jean-Baptiste Say etc.), argumentele derapează pe alocuri de la un demers științific logic și corect, fiind înlocuite de resentimente.
- *Agricultura și manufactura* (1869-1870) – studiu publicat episodic în șapte numere din revista *Traian*, dar pe care nu l-a terminat, prin care se indică importanța dezvoltării manufacturilor, pentru a păstra cultura națională și gradul de independență față de puterile străine.
- *Ocnele în România* (1870) – studiu publicat în *Columna lui Traian*, care propune dezvoltarea industriei extractive și crearea unei industrii de sărare a cărnii și a peștelui, cu impact direct asupra dezvoltării zootehniei și a producției de sare, afirmând că există ocne, râuri, pășuni, pe lângă care mai era nevoie de „niște capete mai solide în loc de saltimbanci și o politică mai românească în loc de cosmopolitanism”.
- *Tratatul d-lui I. Strat* (1870) – recenzie critică publicată în *Columna lui Traian*, mai mult un pretext de insultă, pentru

faptul că acesta pretindea ca România să rămână o țară agricolă, argumentând că populația era mică, din punct de vedere numeric, pe măsura creșterii acesteia dezvoltarea industrială venind de la sine. Strat respingea orice intenție a statului de a interveni, susținând că industrializarea trebuie să fie un proces natural, nu forțat, fapt ce îl revolta enorm pe Hasdeu, acesta reacționând ca atare.

- *Moșiile Statului Român* (1871) – studiu publicat în 5 numere ale *Columnei lui Traian*, neterminat, un fel de inventar al activelor statului.
- *Ceva în treacăt despre colonizarea germană* (1871) – articol publicat în *Columna lui Traian*, prin care Hasdeu concentrează idei sortate de la diferiți gânditori străini, avertizând asupra pericolului de pătrundere a „elementelor germane pe teritoriul nostru”, după cum menționează Slăvescu. Hasdeu readuce în discuție opinii ale lui Dionisie Pop Marțian publicate în 1860 (*Coloniștii germani și România*). Chiar dacă nu face referire directă la această lucrare, reiterează admirația pentru acest economist.

Niciuna dintre aceste lucrări nu a mai fost republicată până în anul 1943, când, împreună, au fost inserate în cartea lui Slăvescu.

Economistul Hasdeu „se simte” și din alte scrieri ori activități ale sale, nemenționate de autorii studiați până acum. Spre exemplu, în anul 1867 a publicat în *Românul* un articol referitor la hârtia Brătianu și hârtia Blaremburg, pe care Hasdeu îl contrazice, susținând „că hârtia-monedă emisă ar fi asemenea asignatelor franțuzești de la 1790”. Totodată, din scrierile sale, distingem lupta pentru dezvoltarea politicianilor corupți, dovedindu-se un mare susținător al democrației, acceptarea ierarhiei și a proprietății individuale, considerându-le ca efect al efortului și talentului fiecăruia, ca un rezultat natural, nu obținut prin intervenții politice sau de alt gen. Ce legătură au acestea cu economia? Poate avem nevoie de o confirmare a faptului că practicile și tacticile de subminare a visteriei țării datează de vreo două secole încoace? Cu alte cuvinte, constatăm că politicienii se poartă la fel „dintotdeauna”.

Privind de la distanța unui secol și chiar mai mult, surprindem un paradox. Deși problemele personale ale lui Hasdeu încep din 1881, atunci când soția își ia copilul și pleacă de acasă, mai întâi la Brașov, apoi la Paris, preocupările economice ale lui Hasdeu par să se fi încheiat odată cu anul 1871, deși a urmat o serie de evenimente cruciale, ignorate cu desăvârșire de marele om de cultură. Dintre acestea menționăm:

- Perioada 1875-1891, când a fost în vigoare convenția de liber-schimb dintre Țările Române și Moldova, pe de o parte și Austro-Ungaria, pe de alta, fapt ce a determinat ca piața să fie invadată de produse industriale ungurești. Hasdeu, ca militant al protecționismului, ar fi avut câmp larg de manifestare, dar a ales să nu riposteze în vreun fel.
- În 1891 se introduce tariful vamal, ce prevedea taxe pentru 600 de articole, pentru a proteja producția națională și a stimula industria. Din nefericire, măsurile au avut un oarecare efect, dar nu cel scontat, întrucât producătorii erau în mare parte IMM (întreprinderi mici și mijlocii) și nu reușeau să acopere cererea de pe piață. O altă caracteristică a acestei perioade este balanța comercială excedentară, țările române fiind mai mult exportatoare de produse agricole, îndeosebi cereale, legume, petrol, adică de materie primă. Hasdeu militase în trecut pentru dezvoltarea manufacturilor, prelucrarea acestora și exportarea unor produse mai scumpe, elaborate.

În 1880 s-a constituit BNR – din capital particular al industrișilor vremii (membrii Partidului Național-Liberal) – rămânând privată până la Primul Război Mondial. Această bancă avea drept exclusiv al emisiunii monetare și controla sistemul de credit românesc, atribuindu-și dreptul de scontare și rescontare. Iarăși un reper istoric ignorat cu desăvârșire de marele om de cultură.

Toate acestea au o oarecare conexiune cu ideile pentru care milita Hasdeu cu ani în urmă și este interesant cum preocupările lui s-au schimbat radical, ignorându-le ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. În schimb, distingem un oarecare apetit economic în scrierile sale literare. Mărturie în acest sens stau chiar poeziile: *Sărăcia*, *La România* și un pamflet fără titlu, pe care l-am găsit în cartea lui Dragomirescu.

Sărăcia

Sărăcia cea flămândă
Ca pușcasul stă la pândă,
Cu cocoșul ridicat:
Dintr-un deget o mișcare,
Glonțul zboară cu turbare
Și vânatul a picat!

Munca tare, munca deasă,
Numai dânsa nu mă lasă
Zbuciumându-mă să pier:
Tocmai astfeli altădată
O cămașă ferecată
Apăra p-un cavaler!

Dar junia mea, o Doamne,
Face loc zbârcitei toamne:
Bătrânețele-au sosit!
Zile reci și fără soare,
Ca un negru șir de cioare
Pe cadavrul părăsit!

Munca geme și suspină
Și se roagă la odină,
Invalid neputincios,
Care după lungi campanii,
Când apar din nou dușmanii
Fără voie cade jos.

În zadar ca mai-nainte
Îmi azvârl trudită minte
Colo-n sferele de sus:
Ea se-nalță o bucată,
Și s-afundă desperată,
Ca lumina în apus!

Totuși, surdă la durere,
Lumea strigă, lumea cere,
Lumea strânge birul ei!
Dându-i spirit pentru pâine
Ea-ți dă oase ca la câine:
Schimb de cărnuri și idei.

Și de ți-a săcat izvorul,
Te turtește cu piciorul,
Scuipă ca-ntr-o cârpă rea;
Căci pe lume n-o atinge
Că fitilul, ce se stinge,
Ars-a numai pentru ea!

Sărăcia cea flămândă
Stă ca un pușcaș la pândă,
Cu cocoșul ridicat:
Dintr-un deget o mișcare,
Glonțul zboară cu turbare
Și vânatul a picat!...

*(poezie publicată în „Columna lui Traian”,
an I, nr. 14, 20 aprilie 1870)*

La România

Purtând pe trup înfipta gheară
Și-n suflet drojdii de venin,
De zece ori sărmana țară,
Rămasă-n voie la străin,
De-abia putând să mai respire,
Mereu lovită de călăi,
De ce te plângi c-a ta peire
Își vine de la fii tăi?
O nu și nu, iubito mamă!

Acei ce roabă te-au trădat
Prin furțișag români se cheamă,
Mânjind un nume uzurpat!

Trecut-au vagabunde gloate
Prin ospătosul tău ogor,
Și ți-au lăsat în urmă toate
Gogoși de vierme rozător!
Un venetic îți dă cu peatră,
Îți dă un altul cu ciomag,
Primiți la masă și la vatră
În loc să zacă lângă prag!
O nu și nu, iubito mamă!
Acei ce roabă te-au trădat
Prin furțișag români se cheamă,
Mânjind un nume uzurpat!

Ei nu-ți sunt fii. Privește-i bine:
Cunoaște-ți laptele din sân
Și din năpârcele străine
Alege puiul de român!
Nu blestăma victima frunză,
Ci scutur-o de negrii găzi:
În foi să nu se mai ascunză
Cumplita droaie de omizi!
O nu și nu, iubito mamă!
Acei ce roabă te-au trădat
Prin furțișag români se cheamă,
Mânjind un nume uzurpat!

Deschide cronica străbună
La anii marilor nevoi,
Când soarta fulgeră și tună
Potop și flacără pe noi:
Să vezi c-acea grozavă ciumă,
Ce-n veci de veci te-a otrăvit

Și-acuma iarăși te sugrumă,
E veneticul înfiit!
O nu și nu, iubito mamă!
Acei ce roabă te-au trădat
Prin furtișag români se cheamă,
Mânjind un nume uzurpat!

Românul geme-n băătăură
Pe când străinii chiuesc
Și urlă cântece de ură,
Sugând pământul românesc!
Iar tu, o scumpă Românie,
Tu nu știi singură ce zici,
Lovind pe fii-ți cu mânie
În loc să bați pe venetici!
O nu și nu, iubito mamă!
Acei ce roabă te-au trădat
Prin furtișag români se cheamă,
Mânjind un nume uzurpat!

Sunt mulți românii prin cătune,
Sunt mulți ca stelele din cer,
Dar norul greu când îi supune
Luceferii în ceață pier!
Sunt mulți românii în tot locul,
Sunt mulți ca floarea din grădini,
Dar nu s-a dezvălit bobocul
Împiedicat de mă răcini!
O nu și nu, iubito mamă!
Acei ce roabă te-au trădat
Prin furtișag români se cheamă,
Mânjind un nume uzurpat!

De vrei să scapi duioasă rază
A mii de stele românești,

Tu norul ce le-nmormântează
Din cerul țarei să-l gonești!
De vrei să smulgi plăpânda floare
Din buruieni și din scăieți,
Tu fă curând un loc la soare:
Hai dară la plivit, băieți!
O nu și nu, iubito mamă!
Acei ce roabă te-au trădat
Prin furtișag români se cheamă,
Mânjind un nume uzurpat!

*(poezie publicată în revista „Columna lui Traian”,
an II, nr. 21/83, 31 mai 1871)*

(fără titlu)

De-ntâi pe poduri strigând chibrit
Faci primul pas în viață,
La vârsta mică – un mic profit,
Rabbi Șemai învață.
Deschizi o cârciumă, d-un dram rachiu
Și vitriol d-o mie
Să arză bietul creștin viu Rabbi
Șelomo scrie.

Apoi cu banii te joci mereu
Pe când ceilalți asudă;
Suntem poporul lui Dumnezeu
A zis rabbi Iehudă.
Ajungi dictator al unei bănci,
Miniștrii te tămâie
Priviți păgânii târați pe brânci
Rabbi Akiba (*economie* în ebraică) scrie.

Într-o mansardă de putregai
P-o ladă mori ferice,
Iar sfântul suflet se urcă-n rai
Rabbi Maimun ne zice.
Și lași un jalnic urmaș, ei, vei
Demn de virtuți străbune
El calcă lumea sub caii săi
Rabbi Hillel (*lăudabil*) ne spune.

Cuvintele din poeziile de sus pot fi interpretate explicit sau cu ajutorul metaforelor criptice prin aluzii la forța de muncă, la avuția națională, munca în exces și necesitatea odihnei, efortul încununat de rezultate puține, însușite în mod abuziv de către străinii primiți cum se cuvine, dar care răspund prin lipsă de respect; mai distingem aluzii la vremuri de restriște, chiar de criză, precum și bogăție de idei. Chiar dacă utilizează puține cuvinte în pamfletul său anti-semit, Hasdeu le alege atent, iar cele străine fac referire la economie (de exemplu „Akiba”, care înseamnă *economie* în ebraică).

De asemenea, din corespondența cu fiica sa, percepem încurcăturile financiare din care Hasdeu reușea să iasă aproape de fiecare dată. Istoricii ni-l prezintă pe Hasdeu într-o relație aproape permanentă cu cămătarii, bancherii și politicienii. Calitatea de antreprenor reiese din faptul că a fost patron de ziare și reviste, avea întotdeauna soluții de finanțare a plecărilor cu scop de cercetare, cu alte cuvinte, avea darul, așa cum spune și proverbul, „de a scoate bani din piatră seacă”. Chiar el mărturisește: „Când s-a născut Lilicuța... nu aveam niciun ban în casă. Dar de îndată ce s-a născut, primii un dar de 600 lei de la o persoană pe care nu am aflat-o nici până astăzi... Și astfel Lilica avu leagăn”, iar Dragomirescu confirmă abilitatea acestuia de a se descurca financiar:

„Ca să trăiască din scrierile sale nu era tocmai ușor în vremea aceea”, mărturisind totodată că „Hasdeu a cunoscut bine oamenii timpului și timpul său”, dar „și-a rănit și și-a schimbat prietenii”.

În concluzie, despre Hasdeu se poate vorbi în mai toate felurile, inclusiv în calitate de economist. Nu degeaba, George Călinescu afirma: „Hasdeu a fost un geniu universal, și se poate afirma că a izbutit peste tot”. Dacă Victor Slăvescu a considerat că „naționalistul Hasdeu a determinat și influențat pe economistul B.P. Hasdeu”, putem postula că „istoricul Hasdeu l-a dezvoltat pe economistul Hasdeu”.

Referințe bibliografice

1. DRAGOMIRESCU, Iuliu. *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*. București: Saeculum, 2015. 336 p. ISBN 978-973-8455-04-7.
2. IORGA, Nicolae. *B.P. Hasdeu – basarabeianul genial*. București: Saeculum I.O., 2016. 191 p. ISBN 973-642-364-2.
3. ROHLING, August. *Talmudul ca profesiune de credință a poporului israelit*. Bacău: Vicovia, 2013. 256 p. ISBN 978-606-8541-02-0.
4. SLĂVESCU, Victor. *Economistul Bogdan Petriceicu Hasdeu*. București: Cartea Românească, 1943. 170 p. ISBN 204828409.
5. TABACU, Jenica. *O corespondență pentru eternitate*. București: Vestala, 2016. 736 p. ISBN 978973-120-092-7.
6. VLAD, Radu-Dan. *Gândirea economică românească despre industrializare: 1859-1900*. București: Mica Valahie, 2016. 249 p. ISBN 9786068304939.
7. DRĂGOI, Gabriela. *Preocupări de critică literară la B.P. Hasdeu*. 1967. 19 p. URL: <http://alil.academiaromana-is.ro/wp-content/uploads/2012/07/preocupari.pdf>
8. ROGOJANU, Angela, OPRESCU, Șerban, GEORGE, Laurențiu, PIROȘCĂ, Grigore Ioan. The Spread of Economic Ideas among Romanian People. Case Study: Bogdan Petriceicu Hasdeu În: *Analele Universității din Oradea*, Seria Științe Economice, 17.

BOGDAN PETRICEICU HASDEU – BIBLIOTECARUL

*Dr. Mariana HARJEVSCHI,
director general al Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”*

Animat de idealul cunoașterii atotcuprinzătoare și înzestrat cu o erudiție aparte, Bogdan Petriceicu Hasdeu și-a câștigat faima prin vocația creatoare în mai multe domenii. S-a apropiat ușor și de biblioteconomie.

B.P. Hasdeu a venit la Iași la doar 19 ani. În atmosfera premergătoare Unirii Principatelor, el găsea aici un mediu ce convenea perfect formației și temperamentului său: dorința de a crea instituții noi într-un stat nou, dar și aspirația de a găsi soluții inovatoare pentru funcționarea lor.

Departamentul Culturii și Instrucțiunii publice a hotărât să pună în fruntea bibliotecii ieșene un conducător luminat, care să o reorganizeze radical. B.P. Hasdeu putea satisface aceste pretenții – erudit, poliglot, întreprinzător, cunoscător și pasionat cercetător de documente și manuscrise, el întrunea toate calitățile pentru a fi un bibliotecar desăvârșit.

Data numirii sale în funcție nu se cunoaște cu precizie. Ea se situează, cu toată probabilitatea, la 1 octombrie 1859, deoarece la 11 octombrie al aceluiași an începe procedura de predare-primire între B.P. Hasdeu și fostul bibliotecar D. Botez.

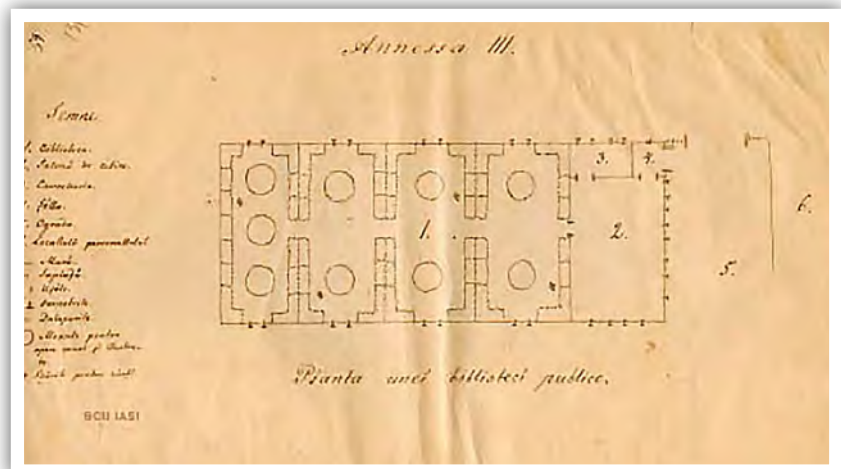
B.P. Hasdeu fusese deprins să găsească în biblioteca părintească sau în cea a Universității din Harkov toate lucrările științifice de care avea nevoie. Lipsa unei biblioteci științifice la Iași o resimțise deplin. S-a hotărât s-o înzestreze: adusesse cu sine vreo 4000 de volume, inclusiv manuscrise, acțiune pentru care Ministerul Culturii și Instrucțiunii Publice îi mulțumește: „Asupra declarațiunii prin care dăruieți Bibliotecii Școalelor osebite scrieri tipărite și manuscrise, ce se recomand prin însemnătatea lor în materie pentru istoria națională, Ministerul prețuind tot meritul donației făcute și a

sentimentelor de care vă arătați însuflați, se grăbește prin aceasta a vă exprima mulțumirile sale pentru asemenea patriotică hărăzire... unde veți fi înscris în numărul dănuitorilor ei”.

B.P. Hasdeu, prin donația sa – referitoare la istoria politică, istoria antică și istoria până la epoca modernă, sau prin multele gramatici ale limbii otomane, ale limbilor clasice și slave, ale limbii franceze, germane, engleze, suedeze, dicționare și lexicoane – lua locul de frunte, ocupat până atunci de poetul V. Alecsandri, pe lista generoșilor donatori ai bibliotecii ieșene.

B.P. Hasdeu face un Raport ce cuprindea multe idei înnoitoare pentru bibliotecă, semnalând: „Am onoarea de a înfățișa un lămurit proiect pentru organizarea și completarea bibliotecii în așa chip, încât să poată cu demnitate purta titlul de Bibliotecă Naciunale. Am socotit că întru împlinirea acestei însărcinări, **libertatea ideilor** trebuie să fie cea întâia a mea datorie”.

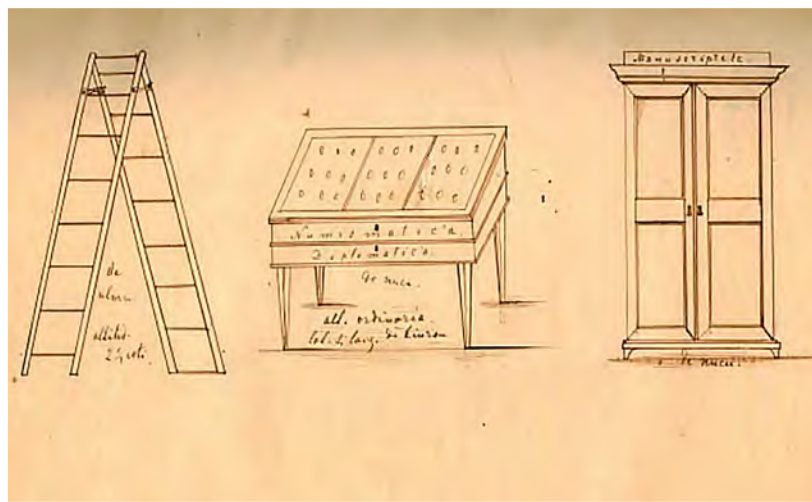
Militând pentru o bibliotecă de nivel european, care „să fie în cel mai mare grad enciclopedică”, a oferit extinse și documentate indicații privind modul concret de organizare, elaborând o adevărată disertație – „Despre organizarea și completarea Bibliotecii Naciunale”: „Cărțile rare și manuscrisele trebuie să fie cât mai numeroase. O ierarhizare a donatorilor va acorda celor mai de seamă «o laudă cât se poate de obștească»”.

Anexă la proiectul „Despre organizarea și completarea Bibliotecii Naciunale”

O contribuție deosebit de valoroasă aduce Hasdeu la domeniul bibliografiei. Însuși termenul a fost încetățenit de el în revista *Din Moldova*. Hasdeu recomandă catalogarea și bibliografierea cărților din bibliotecă. Catalogul sistematic, numit de Hasdeu „catalog”, trebuie să fie însoțit de un catalog „limbistic” și altul – „alfabetic”. Mobilierul se recomandă a fi construit dintr-un lemn tare de stejar, după un model ingenios.

Scopul principal al edificiului unei biblioteci publice este păstrarea: „păziți-o de foc, de apă, înlăturați-o de învecinătatea grădinilor sau, cu alte cuvinte, de primejdia insectelor, feriți-o de megieșia teatrelor, fabricilor, hanurilor etc... acestea sunt regulile capitale”.

Schiță pentru mobilier, propusă ministerului într-o adresă din 14 ianuarie 1861

Mai prețioasă însă este indicația referitoare la împărțirea localului în: „trupul bibliotecii” (depozit), „cabinet de lectură”, cancelarie și vestiar.

Activitatea practică de bibliotecar a lui B.P. Hasdeu poartă amprenta viguroasei sale personalități. Nonconformist, disprețuind formulele convenționale și tot ce ar fi putut să-i stânjenească libertatea de acțiune, exigent și nerăbdător, el este un bibliotecar puțin obișnuit și deosebit de incomod pentru autorități.

După transformarea bibliotecii în Biblioteca Națională, cu destinația principală de a servi universitatea, B.P. Hasdeu cere profesorilor liste de cărți necesare procesului de învățământ. Obține din partea Ministerului acordul să aboneze instituția la toate ziarele românești.

În bilanțul elementelor pozitive ale activității de bibliotecar public, B.P. Hasdeu a reprezentat biblioteca în misiunea din Polonia, în iunie 1861, fiind trimis de guvern, pentru a copia sau cumpăra documente istorice privind istoria României. Marea lui erudiție a uimit bibliotecarii, istoricii și arhivarii polonezi; presa polonă vorbea în chip măgulitor despre această călătorie a lui B.P. Hasdeu.

Cariera de bibliotecar a lui B.P. Hasdeu se încheie, cu destituirea din post, în luna mai 1863. Literatura de specialitate menționa proiectul întocmit de B.P. Hasdeu ca prima încercare originală de biblioteconomie. Un fapt curios pentru istoria Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu” din Chișinău – în perioada septembrie 1852 – decembrie 1853, adolescentul de 14-15 ani, B.P. Hasdeu a frecventat lecțiile, în calitate de elev al claselor a IV-a și a V-a, la Gimnaziul de băieți din Chișinău, exact unde actualmente se află biblioteca ce poartă numele distinsului cărturar.

Referințe bibliografice

1. BOTEZ, Viorica, BOTEZ Grigore. B.P. Hasdeu – bibliotecar la Iași (1859-1863). În: *BiblioPolis*. 2007, vol. 23, nr. 3, pp. 45-55. ISSN 1811-900X.
2. SANDU, Vasile. *Viața lui B.P. Hasdeu*. București: Minerva, 1989. 293 p.
3. ȚICLETE, Gheorghe P. *B.P. Hasdeu. Un geniu original în cultura românească*. București: Editura Fast Editing, 2020. 304 p.

DINASTIA HASDEILOR ÎN UNIVERSUL BIBLIOFILIEI

Veronica T. COSOVAN,
șef secție, Biblioteca Națională a Republicii Moldova

Dinastia familiei Hasdeu s-a remarcat nu doar prin inteligența și erudiția reprezentanților săi, ci și prin pasiunea acestora față de bibliofilie. Primul bibliofil adevărat a fost Tadeu Hâjdău (1769-1835), bunicul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, care, potrivit documentelor, deținea o bibliotecă bogată (cu specific istoric) la moșia sa din Cristinești (Basarabia), unde se stabilise pe la 1815. La o anumită perioadă fiind atras în procese judiciare, amanetase biblioteca pentru suma de 1200 de zloți [2, p. XV, nota 2], banii împrumutându-i de la soția sa Valeria în 1810, pe care, potrivit testamentului, nu reușise să-i restituie până la sfârșitul vieții. Tadeu a avut grijă să doneze 14 cărți religioase bisericii din satul Cristinești, unde își avea conacul. Un volum care i-a aparținut se regăsește astăzi la Biblioteca Științifică din Odesa, în colecția „Alexandru Sturdza” (prietenul fiului său Alexandru), semnul distinctiv al respectivei cărți fiind semnătura lui Tadeu ortografiată în poloneză.

Bibliofil pasionat a fost și fiul mai mare al lui Tadeu – Alexandru (1811-1872). El a deținut două biblioteci. Prima a format-o din micile alocări bănești primite de la părintele său încă din timpul studiilor la Pensionul pentru copii de nobili de pe lângă Seminarul Teologic din Chișinău. În 1859, biblioteca enumera 4000 de volume manuscrise și tipărite, din perioada secolelor XV-XIX, în diverse limbi [6, p. 15]. Rămășițe ale acestei biblioteci astăzi se regăsesc la Iași, datorită fiului său Bogdan, care a donat-o Bibliotecii Școalelor (astăzi Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”). Cărțile din prima bibliotecă aveau aplicate pe paginile de titlu ex-librisul „Alexandru Hijdeu moldovanul”. A doua bibliotecă a lui Alexandru era mai modestă ca număr, având doar 2000 de exemplare și fiind adunată pe parcursul a 6 ani prin intermediul anticarilor de la Ode-

sa, Lvov, Viena și alte orașe europene [1, p. 42]. În această bibliotecă se regăseau și cele 417 exemplare de carte, moștenite în 1860 de la părinții săi [5, p. 105].

Cel de-al treilea reprezentant-bibliofil din dinastia Hasdeu a fost Boleslav (1812-1886), unchiul lui Bogdan, care a moștenit biblioteca de la fratele mai mare, după moartea acestuia [4, p. 469-482]. Se cunoaște că, în timpul vieții, Alexandru și Boleslav (care a trăit mai mult peste hotare) au făcut schimb de cărți. Boleslav deținea și propria bibliotecă. După moartea lui Boleslav, prin intermediul lui Bogdan, cărțile sale ajung la Academia Română. Cărțile au ex-librisul cu mențiunea: „Academia Română. Biblioteca Boleslav de Hizdeu 1886”. Printre cărțile ce au aparținut lui Boleslav sunt șase manuscrise, patru dintre care reprezintă creația literară a lui Tadeu Hâjdeu, scrise în polonă. Aceste manuscrise au fost reflectate în Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române, vol. III (mss. 601-822).

Pasionat de vechile documente istorice a fost însuși Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838-1907) încă din timpul studiilor la Chișinău, în cadrul Liceului Regional de Băieți (1850). Deși după plecarea sa în România nu a mai revenit în Basarabia, cărțile cu însemnările sale au ajuns totuși aici prin corespondența care o purta cu tatăl său.

Astăzi, câteva mărturii bibliofile ale dinastiei Hasdeu se păstrează la Biblioteca Națională a Republicii Moldova. Este vorba de un număr de 25 de cărți, pe paginile cărora se regăsesc 3 tipuri de ex-librisuri. Primul tip este semnătura olografă „A. Hâjdeu” aplicată pe un Penticostarion tipărit la Chișinău în 1853; al doilea tip este ștampila ovală în tuș negru cu inscripția „Biblioteca B.P. Hasdeu” imprimat pe un Molebnic din 1816 și pe un fragment din *Scrisoarea Moldovei* tipărită la Iași în 1825; și al treilea tip – ex-librisul cu inscripția „B. Hașdeu” stilizată în ortografie gotică, aplicat pe 24 de volume cu conținut laic în limba rusă și germană.

Cum au ajuns aceste cărți la Biblioteca Națională? Prin intermediul magazinului de anticariat „Buchinist” în anii 1968, 1969 și 1970, odată cu o altă carte, ce poartă semnătura lui Constantin Stamati. Anume acest fapt este veriga principală, datorită căreia înclinăm să credem că exemplarele respective au făcut parte din cea de-a doua

biblioteca a lui Alexandru Hâjdeu. Deoarece, după moartea sa, moștenitor testamentar al familiei a fost numit Mihail, fiul lui Constantin Stamati, care a cumpărat biblioteca de la soția cărturarului și a transferat-o la Ocnița, la conacul familiei Stamati. Ulterior, moșia dată fiind implicată în lungi procese judiciare, descendenții familiei Stamati au pierdut-o, împreună cu biblioteca. Nicolae, ultimul reprezentant al familiei Stamati, fiind nevoit să părăsească moșia, a donat unele cărți bisericii din localitate, altele le-a luat cu sine și s-a mutat într-o cămăruță închiriată în sat, însă, până la urmă, a lăsat la voia întâmplării cărțile și a plecat din localitate. Doar o însemnare a preotului din sat pe o carte religioasă mai amintește de biblioteca lui Hâjdeu-Stamati.

Știm că în 1930 istoricul literar Eufrosinia Dvoicenco-Markova ajunge la Ocnița în cadrul unei vizite de studiu, în urma căreia a cumpărat de la locuitorii satului 30 de cărți din biblioteca lui Stamati, unele dintre ele cu autograful lui Tadeu și Alexandru [3]. Ce a făcut cercetătoarea cu ele – nu știm. Nu este exclus că, după 1957, când se repatriază la Moscova, ea a mai vizitat odată Basarabia și, poate, prin intermediul ei, cărțile amintite să fi ajuns în magazinul „Buchinist”, de unde au fost achiziționate de Biblioteca Națională a Republicii Moldova. Lucrurile însă urmează a fi clarificate grație cercetării corespondenței Eufrosiniei Dvoicenco-Markova cu scriitorii de la Chișinău (păstrată astăzi la Muzeul Național al Literaturii Române).

Referințe bibliografice

1. DRAGOMIRESCU, Iuliu. *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Partea I: 1836-1863*. București: Editura Göbl, 1913.
2. HÂJDEU, Tadeu. *Scrieri alese*. Ediție, traducere, prefată și note de Elena LINȚA. București: Editura Minerva, 1985.
3. MALANEȚCHI, Vasile. Eufrosinia Dvoicenco-Markova: un profil în două registre. În: *Revista literară*. 2016, nr. 3, pp. 1617. ISSN 2345-1777.
4. MIHAIL, Zamfira. Manuscrise ale lui Tadeu Hâjdeu de la Biblioteca Academiei Române. În: *Istorie și Cultură. In honorem academician Andrei Țănu*. Chișinău, 2018, pp. 469-482.
5. *Studii și materiale despre Alexandru și Boleslav Hâjdeu*. Chișinău: Știința, 1984.
6. РОМАНЕНКО, Н. История создания научной библиотеки семейства Хашдеу. În: *Limba și literatura moldovenească*. 1978, nr. 1, p. 15.

O STATUIE SPIRITUALĂ PENTRU B.P. HASDEU, CA PĂRINTE AL TRANDISCIPLINARITĂȚII ÎN ROMÂNIA

*Dr. Adriana UNGUREANU,
București (România)*

În fața clădirii cu bilă a ASE-ului tronează discret o statuie modestă a celui care a fost Alexandru Dimitrie Xenopol. M-am întrebat de ce acesta și-a găsit locul lângă vestitul edificiu, și nu fratele său, Nicolae, care a avut o contribuție relevantă la răspândirea cunoștințelor economice în timpul său, prin cărțile scrise și, mai ales, prin implicarea în studii dedicate acestui domeniu. Sau de ce nu s-ar fi cuvenit o statuie care să-l reprezinte pe Dionisie Pop Marțian – primul care a adus cunoștințele moderne economice în România – ori Nicolae Șuțu, ca reper al gândirii liberale, Petre S. Aurelian, promotor al industriei agrare sau oricine altcineva care s-a remarcat în gândirea economică românească înainte cu cel puțin jumătate de secol față de Xenopol?

Întrebându-l pe domnul profesor universitar doctor Dumitru Miron de la Facultatea de Relații Economice Internaționale despre motivul pentru care această statuie este reprezentativă pentru ASE, a avut amabilitatea de a-mi răspunde: „A.D. Xenopol era Ministrul Industriei în anul 1913 și el a inițiat legea de înființare a Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale. În plus, a fost creată, în perioada interbelică, o fundație care a strâns bani pentru a se realiza această statuie”.

Istoria pare nedreaptă uneori, răsplătind cu laurii victoriei pe cei care pun în practică efortul predecesorilor, ce au adunat idee lângă idee și cărămidă peste cărămidă la construcția unui templu spiritual. Mai mult, viața le-a oferit șansa de a rămâne nemuritori și prin urmașii care au grijă să le rămână numele în văzul și pe buzele tuturor. Numai că, din când în când, răsare cineva dispus să răsfire filele istoriei și să se întrebe: „Ce anume este corect și demn de slăvit? Numele constructorului și/sau al arhitectului aceluia *templu spiritual*?”

Rămânând în aceeași paradigmă, constructorul și-a adus propriul cult și propria ofrandă, binemeritate pe drept cuvânt, în fața unui locaș care își justifică menirea până în zilele noastre – numit ASE – lăsându-i pe arhitecții gândirii economice în cărțile din biblioteci și în arhive, condamându-i, pe cei mai mulți, la uitare. Aici Xenopol nu mai are nicio vină, ci urmașii acestuia, dar și contemporanii noștri ignoranți, ancorați într-un prezent greu de deslușit în măsura în care credința lor se bazează pe filozofia „trecutul nu mai valorează nimic și merită dat uitării”.

Istoria gândirii economice românești, ca disciplină de sine stătătoare, nu mai înseamnă nimic pentru economiștii noștri de mai bine de două decenii. Dar ce anume cultivă ignoranța pentru trecut? Cine răstoiește cursuri scrise în primii ani de după căderea comunismului înțelege cât sunt de plictisitoare, relevând numele unor personalități din istoria României, puse de-a valma alături de contribuții neconvingătoare, iar mai toate realizările sunt rezultatul unor funcții politice; autorii au îngreunat informațiile cu date, cifre și un șir nesfârșit de titluri de lucrări. Însă cine nu se lasă descurajat și se încumetă totuși să înțeleagă cum se făcea economie odinioară, citind operele originale, poate avea o dublă revelație:

- stilul de redactare era de cele mai multe ori cald, accesibil, concretizat printr-o exprimare sinceră, sub formă de poveste, cu exemple pe înțelesul tuturor, autorul neîncercând să impresioneze printr-un limbaj alambicat, superior, științific; nu în puține lucrări cuvântul „spirit” este prezent, în sens de ceva care depășește necesitatea omului de a avea ceva, ci de a-și mulțumi sufletul;
- faptul evident că gândirea noastră economică nu a fost niciodată originală, ci una de împrumut, preluând ideile marilor gânditori germani, austrieci, americani și francezi.

Referitor la stilul de redactare, mulți economiști români actuali ar putea să comenteze în fel și chip, invocând necesitatea unei exprimări și formarea unei culturi academice, dar cel din urmă adevăr nu ar mai trebui să deranjeze, fiind o foarte bună explicație pentru lipsa de originalitate, întrucât se împrumută în continuare, chiar și

în zilele noastre, idei și exemple de la străini, semn că unele trăsături au origini ancestrale și devin definitorii, pentru a justifica anumite obiceiuri care „nu se schimbă niciodată”.

Evenimentele ultimilor ani ne-au determinat să descoperim că cel mai vechi reper economic datează de la criza economică din 1929-1933, iar în anul 2020 istoria a avut noroc cu această criza declanșată de coronavirus, ștergând praful de pe ea și cercetând-o spre înțelegerea mai atentă a anului 1918 al „gripei spaniole”. Iată cum ne-am îmbogățit, fără să ne dorim, cunoștințele din istoria universală, nicidecum a României, ceea ce reprezintă un mare minus în patrimoniul cultural al țării noastre.

Gândirea economică – cândva o zonă de interes pentru intelectualii de marcă ai societății românești – denotă pasiunea acelor care au creat discipline de studiu de sine stătătoare. Că a fost o modă, o necesitate, sunt importanți oamenii care și-au dedicat viața înțelegerii și identificării unor soluții care să permită aplicarea unui model de gândire economică și totodată s-au străduit să explice și altora cum ar putea funcționa mai bine societatea. Dintre toți aceștia, de departe, singurul care s-a detașat de toți ceilalți printr-o vastă cultură, căutând mai mereu argumente, exemple, disertații în alte discipline, din afara sferei economice, este Bogdan Petriceicu Hasdeu. Dacă, prin reducere la absurd, ar fi trăit în zilele noastre, ne-ar fi explicat lipsa de interes a economiștilor români pentru propriul trecut într-o manieră care i-ar uimi pe contemporanii noștri, apelând la argumente care și-au dovedit valabilitatea prin demonstrații științifice o sută de ani mai târziu.

Spre exemplu, folosind cunoștințe din antropologie, ne-ar fi explicat, așa cum a făcut-o în scrierile sale, că există popoare menite să înțeleagă anumite chestiuni și să se dedice unor îndeletniciri, pe care altele nu au capacitatea nativă nici de a le pricepe și nici de a le practica. Dincolo de faptul că ne-ar arăta că nu suntem un popor cu economia „în sânge”, ci avem nevoie de surse de inspirație pentru a le copia, este interesant faptul că ideea lui Hasdeu pe care tocmai am parodiat-o, dar care îi aparține, a fost demonstrată științific de către Gert Jan Hofstede și mulți alții, abia un secol mai târziu. În plus, Hasdeu a explicat anumite concepte economice, apelând la psiho-

logia populară, care, ulterior au fost incluse, peste foarte mulți ani, de specialiști în curentul *behaviorism*. Felul în care lega ideile, trecând mintea cititorului prin filozofie, literatură și istorie, dovedind cunoștințe solide de geografie, dar și o sănătoasă gândire antreprenorială, Hasdeu își merită, pe bună dreptate, titulatura de părinte al transdisciplinarității, adică a explica concepte și a căuta răspunsuri apelând la informații și argumente care provin din cu totul alte domenii sau discipline, aparent fără legătură cu domeniul studiat.

Hasdeu a dovedit o intuiție extraordinară, de a percepe universurile care se întrepătrund, identificând întotdeauna firul logic al legăturilor în forme incipiente. Puțini s-au dovedit și mult mai puțini se dovedesc capabili să clădească un templu spiritual în stilul arhitectural hasdeian.

Oamenii economiei zilelor noastre nu înțeleg că fiecare economist ar merita o statuie proprie, un portret sau măcar un medalion, ceva care să-i amintească trecătorului că trăiește într-o țară care își respectă valorile, cunoscându-i numele și contribuția. Lui Hasdeu nu i se cuvine o statuie de economist în sensul autentic al cuvântului, prin faptul că multe dintre ideile sale sunt perimate, dar merită o recunoaștere absolută, deoarece a conturat profilul unei noi abordări de mare actualitate, și anume transdisciplinaritatea.

Urmează fragmente din articolul *Bogdan Petriceicu Hasdeu – de 113 ani călător pe drumul eternității*, publicat în revista *Nord literar*, 2020, nr. 10 (oct.)

Într-o zi de final de septembrie a anului 1888 a încetat să mai trăiască, în ciuda celor 50 de ani pe care îi împlinise și a robusteții pe care o etala. Într-un moment, cuprins de inspirația disperării, a scris:

„Căci moartea-i viață pentru mine,
Căci viața-mi este un blestem,
Căci vreau să mor și nu mai vine
Dorita moarte ce-o tot chem.”

Sensul vieții i se năruise odată cu pierderea fiicei lui, comoara sa cea mai de preț, Iulia Hasdeu, pe când aceasta avea 18 ani. A plutit luni de zile în derizoriu, așteptându-și sfârșitul, neintuind că

socotelile lui cu lumea erau departe de a se fi încheiat. Însă la șase luni după înmormântare, într-o seară geroasă de martie, Bogdan Petriceicu Hasdeu primește din lumea copilului său un prim mesaj. A fost real sau propria sa imaginație? Cu siguranță, trebuie să fi fost ceva, din moment ce raza de speranță ivită în secunda care a adus minunea, l-a transformat într-un nemuritor, numele Hasdeu, rămânând, într-un fel sau altul, pe buzele tuturor.

„După moartea fiicei mele, eu trebuia să mă împușc sau să înnnebunesc – una din două (...) De ce n-am înnebunit? ...Puteam oare să-înnnebunesc când, corpul ei zăcînd în groapă, spiritul ei – mai viu ca oricînd – era neconținut în mine? Iată de ce nu m-am împușcat și n-am înnebunit”, mărturisirea în ceea ce avea să devină prima carte spiritistă din România, *Sic cogito*. Iată cum marele om de cultură Bogdan Petriceicu Hasdeu, cel care fusese cunoscut de o țară întreagă în calitate de istoric și etimolog, om de știință, enciclopedist, jurnalist, filozof, economist, acel cărturar care s-a străduit să familiarizeze publicul cu gândirea occidentală, în ciuda naționalismului său exacerbat și a anticosmopolitismului său feroce, cel care nu ierta pe nimeni și nicio nedreptate, s-a schimbat brusc, radical, reorientându-și preocupările, dedicându-se, în mod public, spiritismului. Omul care emana lumină ajunsese să-și caute propria lumină. Puțini l-au înțeles, cei mai mulți l-au judecat, l-au ironizat, ba câteodată l-au considerat nebun. Dar lui nu i-a păsat și și-a văzut de drum. Nenumăratele sale încercări urmăreau să dea un sens științific scopului de a-și contacta fiica, adunând dovezi în timpul ședințelor de spiritism, pe care le-a ținut, mai întâi la București, abia apoi, din 1897, la Cămpina, când s-a mutat definitiv acolo.

A trăit aproape 19 ani după fiica sa, a fost văduv cinci ani, pentru ca într-o zi de 25 august a anului 1907 să devină el însuși călător pe drumul eternității, la vârsta de 69 de ani. A avut o înmormântare discretă, iar pierderea lui n-a devastat mediul cultural al țării noastre, așa cum s-ar fi convenit. Itinerarul lui spiritual poate fi descris astfel: a pornit în viață înfruntând greutăți, a pășit pe un colț din covorul gloriei și a sfârșit hăituit de semeni, iar în ultimele sale zile, ignorat de oameni.

Călătoria sa pe drumul eternității a fost un bun prilej de răbufnire a resentimentelor celor răniți, pe drept sau pe nedrept. Spre exemplu, Nicolae Iorga, un suflet apreciat și totodată hăituit de Hasdeu, scria imediat după înhumare:

„A fost un om genial – cine i-a putut tăgădui serios această însușire? – A lăsat câțiva școlari și un număr nesfârșit de admiratori, deși a murit între slugi și lingușitori de ultima treaptă...”

A avut parte și de alte pomeniri jurnalistice sau academice, însă pe măsură ce carnea se topea în pământ și odată cu ea se făcea uitat caracterul – cu tot răul și binele pe care îl făcuse – timpul s-a dovedit a fi cel mai bun justițiar, reliefând tot mai evident valoarea creației hasdeiene, din ce în ce mai apreciată și tot mai actuală, în ciuda anilor care treceau. Trei decenii mai târziu, marele său admirator Mircea Eliade dezvăluie un cumplit adevăr despre Hasdeu într-o conferință radiofonică:

„Două zile după moarte, corpul său a fost adus în București și înmormântat în după-amiaza zilei de 27 august la Cimitirul Bellu, în cavoul unde se odihneau cele două Iulii, fiica și soția lui Hasdeu. Numai vreo șapte-opt prieteni și admiratori au însoțit coșciugul genialului scriitor. Era o zi caldă, tristă, apăsătoare – și convoiul funebru a străbătut aproape în goană străzile Capitalei (...) A fost una dintre cele mai urâte zile ale bucureștenilor. Capitala țării care a dus la cimitir cu un sfâșietor alai pe geniala Iulia Hasdeu, uitase, în după-amiaza zilei de 27 august 1907, să se închine în fața trupului neînsuflețit al celui mai învățat român”.

Dacă n-ar fi existat Eliade, probabil că Hasdeu ar fi fost dat uitării, el fiind cel care a imprimat conștiinței colective încredere în valoarea operei hasdeiene. În mod paradoxal, Eliade s-a născut exact în anul plecării marelui spiritist, ca și cum destinul l-a pregătit special în rolul de continuator al acestuia. Într-un fel, i s-a întâmplat ceva similar lui Hasdeu, având cândva o menire karmică, fără de care Ion Heliade Rădulescu ar fi fost doar o pagină în cartea de istorie, și nu un capitol întreg, menționându-i numele în articole, invocându-l în mod antologic în momente esențiale, cum ar fi la înmormântarea acestuia, la ridicarea statuii închinată cărturarului ori la comemora-

rea a 100 de ani de la nașterea acestuia (1902). Iată cum diagonală timpului ne dezvăluie vastitatea spirituală a unor oameni aleși de soartă să transmită mesaje în favoarea măștrilor lor. Pe lângă rolul de mesageri ai acestora, au devenit, asemeni predecesorilor, sursă de inspirație pentru ucenici.

După Liviu Marian, Hasdeu „*n-a fost numai un spirit negativ și distructiv, ci și om de afirmație, creație și îndrumare*”, continuând direcția mentorului său Heliade, ba chiar întrecându-l pe acesta. Hasdeu admira la dascălul său mulțimea discipolilor pe care i-a creat, considerând că mărirea unui om constă în învățătura și idealurile pe care le seamănă în urmașii săi. Iată cum scopul unui spirit înalt este să ajute alte spirite în propria lor evoluție. „Mărirea” lui Hasdeu poate fi măsurată prin mulțimea ucenicilor săi, deloc puțini, a căror valoare a fost apreciată sau contestată, în funcție de cine era în măsură să emită o judecată. Nu ar fi corect să dăm crezare unora sau altora, se cuvine să-i „ascultăm” pe toți, dar să căutăm contextul afirmațiilor lor, în funcție de poziția (sau opoziția) fiecăruia, călăuzită de interes și să ținem cont că atunci când pizma se îndreaptă spre un om, toți cei din jurul lui au de suferit.

În 1927, cu prilejul comemorării desfășurate la Câmpina, Nicolae Iorga revine la sentimente mai bune:

„Hasdeu ar fi putut fi, prin entuziasmul său, șeful unei întregi generații, dacă nu s-ar fi complăcut în singurătatea gândurilor sale. ... Temperamentele care se dușmăneau s-au dus, opera lor care-i apropie rămâne: o reținem pe aceasta. ... Și eu însumi, câte nu m-am înțeles totdeauna în păreri, cu puținătatea mea față de gloria lui, am putut primi chemarea care mi-a dat ca sarcină, atât de delicată, de astăzi. Pot vorbi astfel cu mintea liberă și inima caldă...”

Indiferent de momentul discursului, Nicolae Iorga transmite aceeași concluzie: Hasdeu a fost un om genial, la fel ca el au mai spus-o și alții, dar altfel. Oare cât de genial ar trebui să fie un om dacă până și cei mai înverșunați dușmani din timpul său au recunoscut asta? Este imposibil, pentru cei care cunosc opera lui Hasdeu, să nu se fi întrebat: cum a putut cineva să cuprindă într-o viață atâtea domenii, să fie primul peste tot și să „izbutească”, așa cum spunea Călinescu, în toate încercările sale?

Interesant este faptul că Hasdeu s-a inspirat uneori în întreprinderile sale, nu întotdeauna a fost original, dar câteodată a reușit atât de bine, încât se poate spune despre el că este, cel puțin în România, primul spiritist/ primul enciclopedist/ primul lingvist/ primul etimolog și, în același timp, primul care a abordat tematici în stil transdisciplinar, iar la nivel mondial, primul creator de monument și apoi de templu spiritist.

Marea lui durere rămâne însă discret inscripționată în piatră, ascunsă de ochii lumii, chiar dacă pare un strigăt ce se întinde pe lungimea spatelui altarului de la mormântul său:

*„Ephraim Hasdeu Theodorus Petriceicu
Stephanus Alexandra
Georgius
Dominicus
Ioannes
Thaddeus
Alexander
Bogdan
IULIA
...quis ultra?...”*

Cine urmează după Iulia? Cine-i va duce neamul mai departe?

Spiritul neamului Hasdeu a fost ținut treaz de ucenicii acestuia de odinioară, deveniți ulterior maeștri, importanți oameni de cultură, care au păstrat și au transmis cu sfințenie cuvintele de aur lăsate moștenire, cărora este bine să le dăm ascultare:

„*Pentru un popor a iubi pe oamenii săi mari este a se iubi pe sine.*”

Așadar, respectând numele Hasdeu, iubindu-l pentru bogăția ce ne-a dat-o, este ca și cum ne-am iubi pe noi înșine. Ca popor, urmaș al acestor mari români, avem nobila menire karmică de a duce acest neam mai departe. Iar pentru B.P. Hasdeu să îndreptăm fața spre Soare, așa cum obișnuia el, când se afla pe terasa de la Castel și să-i spunem, la 113 ani de când a plecat din această lume: „*Lumină și pace sufletului tău, Amen!*”

Referințe bibliografice

1. HASDEU, B.P. *Sic cogito*. București: Editura Librăriei Socecu & Comp, 1895. 253 p.
2. IORGA, N. *B.P. Hasdeu – basarabeianul genial*. București: Editura Saeculum I.O., 2016. 191 p. ISBN 973-642-364-2.
3. MARIAN, L. *Bogdan Petriceicu Hasdeu: Contribuții biografice și exegeze asupra operei*. București: Editura Vestala, 2016. 350 p. ISBN 973-120-090-3.
4. TABACU, J. *Amurgul Demiurgului: Ultimii ani de viață ai lui B.P. Hasdeu*. București: Editura Saeculum Visual, 2017. 312 p. ISBN 9789738586826.

Imaginarul hasdeian în reprezentări literare

●

Volume din colecția „Moștenire” apărute la Editura „Știința”

BOGDAN PETRICEICU HASDEU – DESCHIZĂTOR DE DRUMURI ÎN CERCETAREA MITOLOGIEI AUTOHTONE

*Conf. univ., dr. Tatiana BUTNARU,
Universitatea de Stat din Tiraspol (cu sediul la Chișinău)*

Interesul lui B.P. Hasdeu pentru mitologia autohtonă și-a găsit concretizare într-o serie de investigații folcloristice, unde au fost propuse discuției mai multe aserțiuni, opinii, probleme de cercetare din spiritualitatea geto-dacică. Mitologia autohtonă, în expresia ei modernă, se sprijină pe valorificarea tradițiilor populare, dezvăluie modalități de transfigurare artistică a realității, prin prisma de viziuni și reprezentări ce caracterizează personalitatea creatoare a poporului român. Arhetipul Dochiei, la care exegetul revine de mai multe ori, constituie un model ipotetic, este simbolul emblematic al unui spațiu sacru de valori circumscris în aspectele sale fundamentale. Dochia, personificarea străvechii Dacii, simbolizează, în accepția lui B.P. Hasdeu, constituirea istorică a românilor, dar în același timp se încadrează și în resorturile unui cadru natural văzut în dimensiunile descriptive ale imaginației dacice, în strânsă legătură cu același mit al statorniciei. Împietrirea Dochiei pe o stâncă din Ceahlău, la care se referă B.P. Hasdeu într-un studiu din tinerețe, este de origine mitico-legendară, dar în același timp, ne duce cu gândul spre intuiția unor târâmuri originare, are loc personificarea unui cadru natural văzut în dimensiunile descriptive ale imaginației dacice.

„Pe una din terasele Ceahlăului, scrie B.P. Hasdeu, se ridică o statuie neghioabă, neproportională de 5 arșini, cunoscută în popor sub denumirea de Zeița Dochia. Ea reprezintă vag un chip de femeie căreia îi curge din față un izvor de apă. De jur împrejurul statuii sunt împrăștiate pietre mari, care au căpătat în imaginația poporului forma unor oițe” [13, p. 104].

Străvechea legendă a naturii cu oscilațiile ei caracteristice pentru echinocțiul de primăvară transpare din învolburările spirituale ale timpului mitic; Hasdeu încearcă să reactualizeze ficțiunea mitică, sprijinindu-se pe descoperirile predecesorilor săi, pentru a reconstitui itinerarul emblematic al Dochiei în dimensiunile sale ontologice, cognitive, existențiale. „Dochia (Eudochia), subliniază în altă parte B.P. Hasdeu, era fiica unui rege puternic, nespus de frumoasă, ea fiind „urmărită, după cucerirea Daciei, de către Traian, se ascundea de el aici, pascănd o turmă...”. În cele din urmă, după cum se relatează în continuare, „fiind găsită în acest adăpost, ea a fost transformată de către zeu, la rugămintea ei, în statuie ca să nu-și piardă cinstea” [2, p. 99].

În procesul de dezvăluire a arhetipurilor străvechi, Hasdeu se orienta într-o anumită măsură spre cunoscuta legendă a lui Gh. Asachi *Traian și Dochia*, publicată în 1840. Luând în discuție lucrarea respectivă, savantul făcea abstracție de ficțiunea mitică, „eu nu împărtășesc legenda populară, pentru că legenda nu este un eveniment real” [10, p. 99], dar și-a sprijinit afirmațiile în baza unor documente vechi și a muncii de cercetare pe teren, fiindcă, așa cum precizează Hasdeu, anume „cuvintele lui Cantemir m-au făcut să introduc pe Dochia în mitologia românească” [10, p. 99-100].

Imboldul se manifestă din dorința de reconstituire a adevărului științific. Autorul pornește de la niște izvoare de cunoaștere ezoterică, ca să scoată în lumină nivelurile de gândire mitică ale stratului autohton, orientând cititorul spre cele mai adânci zone ale spiritualității autohtone, care, pare, au coborât de undeva din conștiința universală. Aceste interpretări, aserțiuni aveau menirea să elucideze „punctele de plecare mitologice ale orientării scriitorilor naționali, iar un străin care nu le-ar cunoaște, ar pierde mult din semnificația poeziei noastre moderne” [5, p. 62].

Pentru a determina autenticitatea vestigiilor trecutului geto-dacic din muntele Ceahlău, B.P. Hasdeu relevă legătura dintre statuie și mitul Dochiei, privită fiind drept o realitate istorică de cult pentru epoca respectivă. Inițiativa de a polemiza cu D. Cantemir se manifestă prin dezacordul cu opinia acestuia precum că „statuia ar tre-

bui să fie o reprezentare a unei zeițe păgâne” [10, p. 100]. Savantul invită publicul la discuție în baza mai multor aserțiuni, ca, în cele din urmă, să ajungă și la alte constatări referitoare la semnificația originilor. „Este greu, firește, de spus dacă natura a arătat în acest monument jocurile sale, precizează Hasdeu, ori dacă o mână ghibace de artist a făcut-o așa” [10, p. 99].

Disponibilitatea imaginativă a lui B.P. Hasdeu față de etnogeneza mitică despre Dochia se manifestă prin „mai multe nivele”, pe de o parte, se are în vedere „mitul arhaic păstoresc-universal”, făcând referință la cunoscuta legendă a naturii, când Dochia, lăsând cojoacele, îngheață și se petrifică într-o stâncă, iar pe de altă parte, se are în vedere „un mit istoric”, care se prezintă drept „o soluție de transcendere a impasului, ca o împlinire dată de Zamolxis rugămintii fetei de împărat, care își va apăra în această ipostază integritatea ființei” [3, p. 128].

Având cunoștințe profunde în domeniul civilizațiilor străvechi, Hasdeu aduce argumente de rigoare, pentru a prezenta niște lecții ale istoriei, dar și a demonstra, în mod concret, originea autohtonă a stratificării statuii de pe Ceahlău, care, în mod veritabil, „reprezintă singurul monument dac” [13, p. 101] printre mulțimea de idoli slavi, iar vechea legendă populară despre Dochia capătă o nouă plenitudine, devine un simbol matern cu multiple semnificații, este o „Magna Mater”, cum mai este numită în unele studii etnologice, cu orientare pentru neamul de păstori din care face parte; ea transpare drept o „mumă” a poporului român, dar și a naturii în germinația ei totalizatoare, este „mama soarelui, mama ploii, mama florilor, mama lui Dumnezeu” [9, p. 30]. Dochia este percepută și cu semnificația de obârșie sau origine, fiindcă în accepția populară „nu e nimic pe lume care să nu aibă o mumă, o maică” [14, p. 226]. Argumentele expuse au o multiplă perspectivă de abordare a arhetipurilor din mitologia dacică. Cu alte cuvinte, Dochia-mumă este orientată spre tentația originilor, cultul strămoșilor perceput în funcție de argumentele referitoare la ciclul anual al zeităților vegetației cu aspectele lor telurice și hedoniste [16, p. 73]. Or, cercetătorii au pus nu o singură dată „problema existenței la geto-daci a unei ze-

ite feminine a pământului, soție a lui Zamolxis, zeitatea pământului în creșterea și descreșterea sevelor acestuia, înveșmântarea de plante și roade, dezbrăcată de acestea” [16, p. 76].

Aserțiunea este susținută și de I. Ghinoiu, care întrevește în arhetipul Dochiei, alături de metamorfozele ei calendaristice, amin-tirea Marii Zeițe (Terra Mater) și este identificată cu Diana și Iuno din Panteonul roman, cu Hera și Artemis din Panteonul grecesc [8, p. 64]. În analogie cu zeitățile feminine la popoarele trace, Dochia este apreciată drept o divinitate agrară și maternă la vârsta senectuții [8, p. 64]. Plasată la hotarul dintre desișurile greu de străbătut din ambianța naturală a Daciei și imperiul zeilor, Dochia transpare în ipostaza de „Marea Mamă a zeilor”, „Magna Mater Deorum”, „o mamă a naturii, mama natură a tuturor lucrurilor, stăpâna munților și a stihilor”, „ocrotitoarea păstorilor” [1, p. 107]. Cu această ocazie, M. Eliade întrevește în toate culturile arhaice – fie ele agricole, fie maritime... – principiul feminin sub forma unei Mame, a unei Marii Zeițe creatoare și păstrătoare a Cosmosului. Unitatea geniului omenesc a fost descoperită după ce s-a descoperit unitatea Cosmosului, căci Magna Mater e o mamă a Totului, a Zeilor, ca și a oamenilor. Magna Mater a avut rolul formulei care unifică. Unifică nu numai Cosmosul, ci chiar neamul omenesc [7, p. 20].

În baza unui bogat material factologic, Hasdeu încearcă să depisteze niște nuanțe suplimentare ale unor zeități feminine din miturile autohtone, făcând o asemănare dintre personajul dacic și întruchipările Zeiței-Mame „din lumea pelasgică” [1, p.106], a căror supremație se manifestă prin niște evidențe și calități magice, ele asigură fertilizarea naturii și a universului, așa cum depistăm din mărturisirile lui Apuleius inserate și comentate în investigațiile lui B.P. Hasdeu. Cu această ocazie cităm un fragment, preluat și interpretat de Hasdeu: „Eu sunt mama natură a tuturor lucrurilor, stăpâna stihilor (devoratoarea) secolelor, eu sînt suverana împăraților, regina umbrelor, tăcerea sumbră a iadului. Divinității mele unice, deși multilaterale, i se închină toată lumea, sub diferite nume. Unii mă numesc Mama Zeilor, alții Artemis” [1, p.107].

Este interesantă și discutabilă, în același timp, constatarea lui Nicolae Densușianu, care, la rândul său, întrevădea în „figura Dochiei sau a Mamei Mari din Dacia” o semnificație mitică aparte, pe de o parte, el relevă în arhetipul Dochiei oscilațiile calendaristice ale timpului de primăvară, pe de altă parte, este celebrată o zeităte maternă supremă din tradiția populară cu numele Dochiana. „Dochiana cea frumoasă din colindele agrare”, după cum ne sugerează în incursiunile sale N. Densușianu, „se înfățișează ca o virgină foarte frumoasă ce nu îmbătrânește și se manifestă în ipostaza de zeiță a fertilității pământului” [6, p. 193]. „Nu există nici un contrast între aceste două tradițiuni poporale, precizează N. Densușianu, cu privire la baba Dochia cea împietrită și la Dochiana cea frumoasă. În colindele române se celebrează tinerețea, frumusețea extraordinară și castitatea Mamei-Mari, iar legendele se referă la a doua parte a vieții sale, în particular la apoteoza sa” [6, p.183-194]. Cu alte cuvinte, este celebrată frumusețea și jubilația sărbătorească a naturii în dimensiunile sale fundamentale.

După cum vedem, arhetipul Dochiei conține o inițiere într-un sistem mitologic de referință și are orientare către neamul de păstori din care face parte. Se are în vedere un „spațiu etern care nu dispare și pe fiecare îl descoperă prin confundarea în el însuși” [4, p. 13].

În notele și comentariile pentru volumul de folcloristică al lui B.P. Hasdeu, I. Oprișan se referă la următoarele aspecte prefigurate în studiul despre Zeița-Mumă: „Importanța multiplă a Zeiței-Mume; Prima treaptă a importanței religioase și cosmice a Zeiței-Mume; Venerația și încarnările ei alegorice”, din care nu s-au păstrat, după cum precizează semnatarul studiului, „decât capitolul I și începutul celui de-al II-lea”, pe unde au fost inserate „ample incursiuni în mitologia, limba și istoria tracilor” [17, p. 466].

Lectura lucrării *Zeița Dochia și babele de piatră*, un studiu de o profundă orientare mitică, continuă firul gândurilor din incursiunile analitice și mărturiile lui Hasdeu din *Fragmente autobiografice*, unde se vorbește despre „semnificațiile istorico-mitologice ale pietrelor megalitice de lângă Chișinău”, avându-se în vedere „alinamentul supranumit Cheile Bâcului” [2, p. 466]. În contextul acestor afirma-

ții, mărturisiri, exegeze, personalitatea lui Hasdeu este relevantă în dimensiunile elanului său creator față de spiritualitatea geto-dacică. Având o disponibilitate aparte față de mitologia autohtonă, Hasdeu face niște constatări îndrăznețe, stabilește asocieri, legături, găsește soluții de abordare a materialului de investigație științifică.

Portretul mitic al Dochiei este prezentat într-un spațiu străvechi, marcat de ideea dacică a nemuririi, în bază de reconstituire a diferitor surse documentare referitoare la mitologia națională. Cercetătorul îndeamnă spre inima istoriei, unde în prim-plan se află „*moșii patres, moșii patria*” și după cum ne sugerează, la rândul său, O. Babu-Buznea, „cu orânduile lor bune și drepte, cu limba lor spornică și bogată, cu moștenirea lor inteligentă și socială întemeiată pe o mare epocă eroică și pe o dezvoltare normală și sănătoasă” [3, p. 159]. B.P. Hasdeu are inspirația să reconstituie itinerarul emblematic al Dochiei, pe temelia unor resorturi mitico-folclorice, în funcție de materialele puse la dispoziție, diferite studii de arhivă, dar și în baza resorturilor imaginației sale creatoare, de reconstituire și descoperirea unor surse sigure de informare, în vederea aprofundării etnologiei etnice a românilor constituită de secole. Zeița-Mumă Dochia exprimă un tip de divinitate, ea figurează deseori alături de cultul lui Zamolxis și se află în strânsă legătură cu arhetipurile solare suprapuse polarității lor existențiale.

Odată ce „înțelepciunea care te duce pe drumul desăvârșirii se află în folclorul fiecărui popor” [18, p. 8], Hasdeu are inspirația să creeze cadrul mitic al unui spațiu originar unde persistă „putința perceperii de învățături menite să ridice conștiința la un asemenea nivel, încât să poată să vină, la timpul potrivit, în contact cu adevărul” [18, p. 8]. Ideea de întregire mitică este încadrată într-o bogată gamă de reprezentări de viață, survenite din adâncurile istoriei, acestea fiind alimentate de sursele de inspirație mitică, dar și de intenția de „a hrăni” sufletul cu spiritualitate. *Adorația soarelui* este un studiu prin care Hasdeu are inițiativa de a demonstra esența solară a zeilor din credința strămoșilor noștri. Savantul subliniază că Zamolxis era supranumit drept un „Dumnezeu luminos” sau „Zeul Soare”, iar pe lângă celelalte calități mai avea și funcția de „stăpân al

tunetului”. La fel ca și Zeița-Mumă Dochia, Zamolxis are predestinarea să-și manifeste plenar evaziunea sa în mitul solar al universului, este un profet ce-și asumă inspirat „dorul de veșnicie” în contextul rosturilor primordiale de transcendență cosmică, așa cum scria L. Blaga, mult mai târziu în misterul său păgân Zamolxe: *Zamolxe n-a fost om,/ A fost un zeu./ Din cuibul veșniciei/ s-a coborât pe trepte de lumină/ Să vă-nvețe tinerețea și durerea* (L. Blaga, *Zamolxe*).

Obsedat de mitologia autohtonă, Hasdeu are inspirația de a plasa arhetipurile și toposurile mitico-folclorice într-o atmosferă inițiatică. „Laur-Bălaur «transpare» pe flamurile dacilor ca cel mai mare protector al ginții” [12, p. 338]. Bradul și viișoara sunt relevate în ipostaza de simboluri mitice, acestea întruchipează imaginea „vegetalului cosmogonic”, exprimă ideea de viață într-o accepție generativă fundamentală.

Semnificația metaforică a formulei poetice tradiționale „frunză verde” ține, la fel, de spiritualitatea noastră milenară, fiindcă, așa cum subliniază B.P. Hasdeu, ea s-a născut împreună cu naționalitatea română, nu la Tibru sau la Guadalquivir, ci la noi acasă, pe teritoriul Daciei, în secularele păduri ale Carpaților, acolo unde străbunii noștri s-au format și s-au dezvoltat în curs de veacuri mai înainte de a se pogori din munte și a le răspândi pe câmpie [11, p. 179-180]. Dacă „poezia noastră poporană este fila Carpaților” [11, p.185], așa cum subliniază cu justificat temei B.P. Hasdeu, ea vibrează în conformitate cu ritmurile spiritualității geto-dacice pentru a exprima ideea de concept primar capabil să păstreze universul mitologic al românilor în dimensiunile sale eterne.

Hasdeu are revelația depozitării toposurilor folclorice de semnificația lor sacrală și manifestă tendința de a le integra în ritmurile primare ale vieții și naturii. Sentimentul de jubilație sufletească, stările, trăirile sufletești își găsesc expresie prin ideea înfloririi, a germinației totalizatoare, așa cum vedem într-un text inserat în articolul *Botanică poporană română*, unde Hasdeu reînvie credințele populare „despre locuința zânelor în Țara Românească”.

Orizontul floral și atmosfera inițiatică introduc cititorul într-o zonă a misterelor și a resorturilor mitice, unde perspectiva participativă a autorului ne orientează spre o realitate primordială, în legătură

cu cosmosul divin, așa cum vom sesiza din versiunea propusă analizei: „Ana Buziană,/ Stană Ogreșteană,/ Zână Magdalină,/ Floare din grădină,/ Iană Sâmbriană/ Chită Semelchită/ Rujă Rujalină,/ Doamna Florilor,/ Stăpâna Grădinilor/ Și a zânelor/ Satalina cea cu dar plină,/ Avrămeasă – creștineasă/ Doamnă aleasă.../ Și tu, Ilie Cocieș,/ Veniți și vă adunați,/ Din toate țările unde vă aflați” [15, p. 431].

Cele nouă zâne invocate în textul poetic de mai sus derivă din codul genetic al zeiței-mume; ele sunt niște „fințe de lumină”, având o disponibilitate aparte față de Ilie Cocieș, tălmăcit în sensul de „Zeul Soare”, „conducător la carul soarelui peste bolta cerului”. Plantele-zâne enumerate mai sus au niște funcții mitice bine individualizate și pot fi asociate cu niște zeități feminine din „raiul Dochiei”, având legătură cu pământul, vegetația, apele, văzduhul. Mai bine zis, are loc integrarea într-un spațiu mitic condensat până la saturație de niște stări sufletești de excepție, ceea ce amplifică ideea înfloririi, a germinației totalizatoare, așa cum vedem și în miturile Dochiei.

În toate aceste studii, materiale, constatări, Hasdeu depășește simpla descriere a fenomenelor atestate. Îndrăgostit de spiritualitatea neamului său concretizată în mituri, arhetipuri, tradiții folclorice, savantul le-a dezvăluit într-o nouă perspectivă, pentru a le pune în circulație și a le promova în vederea perpetuării lor prin timpuri și generații. În ipostaza de deschizător de drumuri în studierea mitologiei autohtone, Hasdeu are meritul de a face prima tentativă de investigație științifică a sufletului popular pentru a pregăti terenul în evocarea unor momente de vârf din istoria românilor, ce-și vor găsi expresie în lucrările altor personalități marcante ale culturii noastre naționale.

Referințe bibliografice

1. Apud HASDEU, B. P. Zeița-mumă. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri*. Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
2. Apud OPRIȘAN, I. Note și comentarii. Reminiscențe ale credințelor mitologice la români. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri*. Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
3. BABU-BUZNEA, O. *Dacii în conștiința romanticilor noștri*. București: Editura Minerva, 1979. 256 p.

4. BOMHER, Noemi. *Mit și mitologie eminesciană*. Iași: Editura Virginia, 1994. 240 p. ISBN 973-9149-21-9.
5. CĂLINESCU, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București: Editura Minerva, 1982. 1054 p.
6. DENSUȘIANU, N. *Dacia preistorică*. București: Editura Meridiane, 1986. 735 p.
7. ELIADE, M. *Mitul reintegrării*. București: Editura Humanitas, 2003. 109 p. ISBN 973-50-0506-9.
8. GHINOIU, I. *Obiceiuri populare de peste an: Dicționar*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1997. 285 p.
9. HANGANU, L. *Subiecte, motive, imagini comune în folclorul epic al românilor și bulgarilor*. Chișinău: Editura Pontos, 2008. 140 p. ISBN 978-9975-927-58-1.
10. HASDEU, B.P. Adorația soarelui. În: B.P. Hasdeu. *Scrieri*. Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
11. HASDEU, B.P. Frunză verde. O pagină pentru istoria literaturii române. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri*. Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
12. HASDEU, B.P. Laur-Bălaur. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri*. Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
13. HASDEU, B.P. Zeița Dochia și babele de piatră. În: B.P. Hasdeu. *Scrieri*. Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
14. HERSENI, T. *Forme străvechi de cultură poporană românească. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului*. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1977. 338 p.
15. MĂNGIUCĂ, Simeon. De însemnătatea botanicii românești. Recenziune. În: B.P. Hasdeu. *Scrieri*, Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
16. MUȘU, Gh. *Din mitologia tracilor*. București: Cartea Românească, 1982. 194 p.
17. OPRIȘAN, I. Note și comentarii. Reminiscențe ale credințelor mitologice la români. În: Hasdeu, B.P. *Scrieri*. Vol. 5. Chișinău: Știința, 2011. 492 p.
18. ȘTEFAN, A. *Pe urmele lui Zamolxe. Carpatia*. Chișinău: Museum, 2006. 121 p. ISBN 9975-948-42-1.

REPREZENTĂRI ALE NATURII ÎN OPERA POETICĂ A LUI B.P. HASDEU

*Ivan PILCHIN,
scriitor, șef al Secției activitate editorială,
Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”*

Voi apela în această analiză la metoda semiotică, care permite atât studiul modurilor de transmitere a informațiilor, cât și cercetarea trăsăturilor semnelor și a sistemelor de semne în natură, în fenomenele culturii sau în operele artistice. Voi privi, astfel, opera poetică – cele două volume: „Poezii” (1873) și „Sarcasm și ideal” (1897) – a lui B.P. Hasdeu ca un sistem sau ca o structură semiotică în care diverselor reprezentări, imagini sau referințe sociale, naturale, istorice, poetice le sunt atribuite anumite sensuri. Aceste imagini, reprezentări sau referințe se regăsesc adesea sub forma unor metafore, comparații, paralelisme, care, puse la un loc, servesc drept indice pentru a înțelege atât ideea magistrală a volumelor poetice analizate, cât și legitățile gândirii și ale receptării poetice caracteristice lui B.P. Hasdeu. Desigur, nu voi putea face abstracție nici de contextul în care a trăit și a activat B.P. Hasdeu, opera sa fiind, în mare, o încercare de a răspunde provocărilor intelectuale ale epocii, o sinteză a spiritului timpului său.

Chiar și la cea mai superficială lectură, B.P. Hasdeu ni se înfățișează drept un scriitor angajat într-o susținere și promovare a ideii naționale, a echității sociale, a memoriei istorice și spirituale românești. De aici și preocupările sale enciclopedice legate de trecutul național și încercarea de a reanima interesul pentru acesta, cercetarea patrimoniului lingvistic românesc inclusiv pentru a trezi conștiința națională a compatrioților săi.

B.P. Hasdeu nu este un adept al formelor poetice pure. Spre deosebire de contemporanii săi francezi, reprezentanți ai școlii parnasienne și ai simbolismului incipient, care afirmă conceptul de „artă pentru artă”, în general, autonomia creației artistice, văzută inde-

pendentă de așteptările societății burgheze, de valorile morale sau educaționale, de idealurile politice sau religioase (Théophile Gautier: *Noi credem în autonomia artei; pentru noi, arta nu e un mijloc, ci un scop; un artist care urmărește un alt obiectiv decât frumosul nu e artist, după opinia noastră.*), B.P. Hasdeu consideră că: „Poe-tul, când se naște în amărâte zile,/ Amar și el ca lumea...”. Poezia abstractă, estetizantă, ruptă de realitățile timpului, nu este potrivită aspirațiilor și intențiilor sale: „Ar fi o ironie să cânt eu flori și stele/ În veacul nostru pe pământ,/ Când ele sunt o larvă, grimață cu vâp-sele,/ Iar adevărul geme tempeste și răzbele,/ Blestem, urgie, neguri, pucioasă și mormânt!...” Anticipând observațiile care vor urma, am putea zice că această renunțare – programatică, dar parțial realizată – la a cânta „flori și stele” ar fi un semn al unei polemici și al rupturii ferme de poetica romantică a florii (Novalis: *Floarea este simbolul spiritului nostru*), chiar dacă în același an cu apariția volumului „Poezii” de B.P. Hasdeu M. Eminescu își va publica în „Convorbiri literare” poezia „Floare albastră”, o evidentă evocare a simbolismului romantic german timpuriu.

Constantele imaginarului poetic la care recurge B.P. Hasdeu sunt esențiale în recrearea pe calea poetică a unui univers potrivit ide-urilor sale etice și estetice. Impunător, în acest sens, este un sistem de imagini ce aparțin domeniului naturii, un cadru indispensabil viziunilor lui B.P. Hasdeu. Revenirea la natură și la elementele ei primordiale, prin combinarea sau opunerea lor, permite autorului simbolizarea/semiotizarea anumitor procese sau fenomene sociale sau spirituale. Important este să încercăm să structurăm acest sis-tem de imagini pentru a depista legitățile funcționării sale și, astfel, pentru a identifica modelul/principiul fundamental care organizează lumea așa cum se reconstituie ea în creația poetului.

O simplă sistematizare a elementelor naturii din lirica lui B.P. Hasdeu evidențiază predilecția autorului pentru natură vie, iar din-tre viețuitoare și plante mai frecvent se recurge la lumea plantelor. Înclinația autorului spre floră codifică atât o conștiință sedentară, înrădăcinarea în pământ, cât și potențialitatea înălțării, a tinderii în sus, a legăturii între ceea ce e jos și ceea ce e sus.

Astfel, în poeziile cu caracter liric găsim multiplele referințe la *flori* fără nume, care, în spiritul paralelismului popular, devin un simbol al vieții, al tinereții și al înfloririi: „Când văz o floare/ Lucind la soare...” („La Iulia”); „...un copilaș, ca o floare” („Femeia cu cățelul”); „Zâmbea frumoasa față, ca floarea când o rază...” („Portretul”). În alt context, plantele de câmp și de munte devin metaforele unei polarități în natură și în societate, ale unei opoziții pe verticală între „munte și vale”, adică între cei de sus și cei de jos: „Poporul ce suspină jos/ E singur valea roditoare,/ În care crește grâu și floare,/ Bun și frumos!...”, spre deosebire de „sus la cei avuți”, de fruntea minții, care „Abia rodește cu sfială/ Un mușchi mărunț și otrăvit” („Muntele și valea”). Aceeași imagine a fecundității, frumuseții, bogăției poporului exprimate prin evocarea unui câmp plin de flori, o găsim și în „Odă la ciocoi”: „Jos florile dezmiardă, se uită sus la soare,/ De raze-nconjurată...” Și, mai explicit, în „Odă la deschiderea Societății române de lectură de la Cernăuți”: „Am o țară-ntinsă, chiar o florărie...”

Însă imaginea centrală a poeziei lui B.P. Hasdeu este cea a unui arbore, în care el vede un simbol al unei unități, al rezistenței, al unei forțe autentice: „Arboru-i ideea,/ Frunzele-s aceia/ Ce-nviază țara/ Ș-o rădăcă sus”, scrie el în „Frunzele”. Frunzele ca un popor al *arborelui*, iar arborii ca un popor al *pădurii* sau al *grădinii* constituie partea centrală a simbolismului textelor sale cu tentă patriotică. Nu este întâmplător că pădurea, codrul devine locul acțiunii și al judecății populare a haiducilor răsculați asupra ciocoilor: „Numai codrulețul drag/ Dă dreptate la sărac” („Codru”), „Și-am ales judecători/ Cei stejari nestrâmbători,/ Ca să-mi fie frățiori!” Mai mult, codrul devine un spațiu nu doar al rezistenței în fața unei nedreptăți sociale, invocat și în folclorul universal, dar și o dimensiune a vieții ingenuie în mijlocul naturii, opuse spațiului închis al cetății: „Pe când aicea stejarul lângă buruiană crește,/ Dar fie cât de puternic, el pe dânsa n-o robește;/ Iar sălbatecele fiare, ce flămânde rătăcesc,/ Omoară sârmana jertfă, de cumva o nemeresc,/ Dar n-o-njugă-n iobăgie, ca fiara cea omenească/ Care prada-i n-o ucide, și n-o iartă să trăiască!.../ În oraș totul se-ngroapă și putrezește de viu/ În locuință îngustă și rece ca un sicriu,/ Unde suflarea se curmă, unde vâzduhul lipsește,/ Unde cărămidă, lespezi, lut și piatră te-nvălește;/ Pe

când aicea verdeața ne ține loc de păreți,/ Ne-acopere numai frunza
și numai cerul măreț,/ Și jos s-așterne covorul văpsit cu mii de vâp-
sele,/ Ce singură firea-l țese din ierburi și floricele!...” („Codru”). Și
în „Odă la deschiderea Societății române de lectură de la Cernăuți”:
„Va scăpa românul în codrul mereu!”

Grădina arhetipală și variațiunile acesteia (codrii, pădurea) este organizată deci în jurul unui arbore, o imagine mitică universală. Este vorba despre un axis mundi specific imaginarului poetic mitologic universal și cel poetic al autorului. Dintre toate, arborele cel mai prezent și îndrăgit de B.P. Hasdeu este *bradul*: „Mărețul brad pe naltul plai/ Stă verde-n orice vreme.../ Aspiră ger, îndură foc,/ Cu trăsnetul se luptă!” („Bradul”). În poezia „La moartea caporalului Ciornei, măcelat de Răspopa Costea” B.P. Hasdeu, mai explicit, revine la aceeași imagine: „Români-s brazi, în mica lor moșie,/ Prin rădăcini și ramuri împlețiți”. Fiind impresionat încă din copilărie de pădurile de brazi ale Moldovei, el „sintetizează astfel un simbolism folcloric bogat, creând o poezie alegorică proprie, cu ecouri biografice” (S. Ilin).

Și totuși, în unele texte ale lui B.P. Hasdeu natura este privită nu doar ca o sursă de imagini poetice. Natura mai este privită și ca o valoare în sine, prin intermediul căreia omul are posibilitatea să-și identifice locul său în univers, dar și esența divinității. „Sălbatecul își cară divinități în soare:/ Giganți adoră el,/ Călcând pe nevăzute sub durele-i picioare/ Un pui de gândăcel;/ Dar tocmai microscopul mai colosal mi-arată/ Pe Ziditorul meu:/ Într-un nemic să-ncapă o lume minunată,/ Ah, iacă Dumnezeu!.../ Abia o păsărică în aer ciripește/ Pelerinajul seu.../ Sunt toate mici, și-n toate gândirea-mi urmărește/ P-un mare Dumnezeu!” („În aprilie”). Este o idee pan-teistă, îndrăgită de scriitorii epocii romantice. Astfel, W. Blake, de exemplu, scria: „Într-un grăunte de nisip să vezi o lume,/ În mușețel – un rai și-o auroră;/ Cuprinde-n palmă infinitul fără nume,/ Cu-prinde veșnicia într-o oră” („Nevinovăție”, 1803).

Volumul poetic „Sarcasm și ideal” (1897) a apărut la o distanță de 24 de ani după „Poezii” (1873). Între timp B.P. Hasdeu scrie „Istoria critică a românilor” (1873-1874) în care, în spiritul timpului său, vorbește despre acțiunea și reacțiunea omului asupra naturii. Făcând referințe la scrierile lui Darwin și Wallace, B.P. Hasdeu acceptă

teza cu privire la „selecțiunea naturală sau supraviețuirea celor mai apti”, dar „transformismul sau evoluțiunea speciilor” o consideră „o simplă ipoteză”. În schimb, acceptă conceptul de „selecțiune providențială”, „o acțiune conducătoare a divinității” prin care subînțelege, urmându-l pe Wallace „înțelegeri cea mai înaltă a universului”, „providența fiind temelia pe care se rădăcă întregul edificiu al reacțiunii omului contra naturii, fie în analele generale, fie în istoria unei singure națiuni”. Natura, în acest context, este privită ca un factor determinant (H. Taine) în devenirea istorică a poporului român.

Dincolo de viziuni materialiste și exclusiv științifice asupra naturii, el încearcă să identifice locul omului în transformarea universală a lucrurilor, în evoluția formelor vieții: „Să mă bucur, căci omu-i o treaptă/ Pe suișul cel fără de-apus,/ Și martirul meu cuget așteaptă./ Ieri un vierme și mâini un Isus,/ Cale-lungă/ s-ajungă/ mai sus!” („Gaudeamus”). Dar, mai explicit, în textul revelatoriu al volumului „Sarcasm și ideal”, intitulat „Dumnezeu”: „Când Țes aceste strofe, cu simț că-i lângă mine/ Un scapăr, o scânteie cu chipul lui Darwin,/ Și-adie peste capu-mi, șoptindu-i «omu-i muscă!/ Ce-i muscă? ce-i o iarbă? și ce-i un bolovan?...»/ Și-a despărut; iar glasu-i, mai răsunând în juru-mi,/ Cuvinte răsturnate mi-aduce: «musca-i om!/ Din cremene-i o plantă, din plantă-i animalul,/ Din om un înger naște, din înger un Isus...!» „Naturalistul, care din jos în sus învață,/ Materie visează în universu-ntreg./ Din sus în jos cu fală privește filosoful,/ Și-i pare numai forță. Se-nșeală amândoi./ Poetul singur știe, extaticul prin care/ În jos zâmbește cerul, pământul plânge-n sus; Și el, plâpânda harpă, vibrează totodată/ Cu Dumnezeu-iubirea și cu iubirea-om...” Cunoașterea esențelor, așadar, se face posibilă nu atât prin mintea rece a savantului sau cea speculativă a filozofului, cât prin intermediul fanteziei poetice integratoare.

Astfel, elemente naturale din opera lui B.P. Hasdeu fac parte dintr-un sistem de viziuni complex, din a cărui perspectivă se reconstituie un model al lumii. Comunicarea omului cu natura se transformă la B.P. Hasdeu în citirea și crearea unor coduri universale, prin a căror prismă se formulează un anumit sistem de idei, valori sau tradiții.

„HASDEU: DUHURI” DE GEORGE CORNILĂ sau RELECTURA UNUI ENCICLOPEDIST

Maria PILCHIN,
scriitoare, critic literar,
Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”

În loc de introducere

În acest articol ne propunem să analizăm biografia literaturizată *Hasdeu: duhuri* de George Cornilă. Demersul nostru este unul de analiză critică cu argumente din zona teoriilor receptării cu privire la lectorul textului literar aflat în sincronie auctorială (Cornilă), dar în diacronia istorică și literară a personajului (B.P. Hasdeu). Scriitura romanțată ne permite revizitarea și revalorificarea unui scriitor clasic pe direcția unei îndelungate tradiții din perspectiva unui actual orizont de așteptare. Receptorul se transpune cu ajutorul prozei contemporane lui în ambianța epocii și contextului istoric din care vine personajul – un scriitor și un savant important. Preocupările de receptare sunt: revalorificarea trecutului scriitoricesc, portretizarea literară a unei personalități din secolul al XIX-lea, topografii basarabene, imaginar chișinăuian, Hasdeu – dascălul și bibliotecarul, povestea literaturii ca identitate colectivă.

A reciti, a revizita un scriitor clasic, după Matei Călinescu, este echivalent și cu a aduce în sincronie ceea ce s-a întâmplat în diacronie. Aici intervine logica prospectivă și retrospectivă a actului lectural (echivalent ulterior cu receptarea, interpretarea, analiza) [1, p. 31-42]. A reveni la un autor precum este B.P. Hasdeu presupune o recitare în prezent a tot ce înseamnă univers ideatic hasdeian: opera lui literară și lingvistică, tot ce s-a scris despre el. Or, e vorba de un imens corpus textual care sperie și copleșește, formulând probleme de metodă analitică. Această situație, precum și cea similară a altor autori (naționali și universali), a generat o formă nouă de receptare și de cerere literară: biografiile romanțate care readuc în actualitate

personalități din trecut pe calea talentului și a intuiției artistice, ultima fiind mai degrabă o chestiune de afect decât de criteriu rațional. Și critica nu poate să nu dea atenție acestui fapt.

B.P. Hasdeu: romanul unei biografii

În colecția „Biografii romănate” a editurii ieșene Polirom, prozatorul, eseistul și traducătorul George Cornilă publică romanul *Hasdeu: duhuri* (2023). Or, nu este o biografie care tratează veridic despre viața și activitatea scriitorului, ci o romanțare verosimilă. Cartea invită cititorul la o revenire, o digresiune romanescă în viața și creația ilustrului cărturar și scriitor. Un roman în care transpare, în primul rând, epoca și oamenii din acea perioadă. E o scriitură imersivă în care pare că autorul a fost ghidat de materialul și procesul de documentare, și nu de un concept inițial schițat și elaborat din start. Aș cataloga întreaga colecție a editurii, în general, și această biografie literaturizată, în particular, drept ceea ce numea Paul Cornea încercare a unei minorități de specialiști literari „să impună inovațiile, să amelioreze sau să elimine modelele căzute în rutină” [2, p. 185]. Or, editurile se întorc la clasici prin revalorificarea lor de către scriitorii zilei de azi. Metoda principală a unei astfel de proze este „imaginația narativă” [5, p. 31], dar și documentarea (opera personajului-scriitor, textele metaliterare, monografiile și studiile despre B.P. Hasdeu). Este drumul „de la istorie la poveste” [5, p. 41]. Este ficționalizarea unor date concrete din istoria noastră literară.

Hasdeu apare în aceste pagini de ficțiune ca un filosof, un magician la senectute și un spirit obsedat de enciclopedism la tinerețe, un poliglot: „cunosc multe limbi, e un dar al nostru, al Hasdeilor, de parcă am fi fost zămisliți la poalele Babelului” [3, p. 21]. Personajul e om al cărților: „Mă înhămam la mai mult decât putea duce un om, orice om, chiar și un Hasdeu, căci enciclopedismul este o îndeletnicire maniacală, e mutarea deșertului dintr-o parte în alta, grăunte cu grăunte” [3, p. 46]. Un om îndurerat de propriul destin uman, de „durerea unora ca mine” [3, p. 25], de pierderea unicului copil.

Spațiul basarabean: satul natal, Chișinăul

Reperăm un spațiu și un timp infantil, ca un *illo tempore*: „De mic mi-a plăcut să hoinăresc – criticii mei de mai târziu aveau să spună că îndrăgeam să bat câmpii –, să mă pierd prin imensitatea acelei lumi care aștepta să o descopăr și să îmi vorbească. Erau atâtea de explorat, ruinele Hotinului, glorie apusă, dărâmturile băilor și harmurilor turcești, biserica din sat, unde se găseau vechi icoane de nespusă tristețe” [3, p. 28]. E și un portret de grup al basarabeanului din epocă: „tata mă trimitea să vorbesc cu țăranii, moldoveni nemuscăliți, să mă joc cu copiii lor și astfel am auzit doine bătrânești, basme și cimilituri ce se găseau deja în pragul uitării” [3, p. 31]. E chiar un fel de privire înspre un mental colectiv: „Basarabenii zilelor mele nu mai aveau însă vlagă să se împotrivescă tăvălugului. Cu treizeci de ani înainte, țara lor fusese smulsă, ca un făt dintr-un trup de mamă. Trecuse destul timp ca să se pună o coajă subțire peste o rană dureroasă. Simțeam copil fiind – copiii simt multe, întotdeauna mai multe decât oamenii mari –, o jale ascunsă pretutindeni în jurul meu. Unii mai priveau cu jind spre Apus, poate cu speranță, alții abia dacă-și mai ridicau ochii din pământ” [3, p. 31].

Todea, copilul, învață devenirea în acel spațiu: „Ascultă bine, Todea, mi-a zis tata într-o zi. Pentru a izbândi, un bărbat nu trebuie să își întărească brațul, ci mintea” [3, p. 32]. Și micul Hasdeu o va face. El va deveni prin carte, prin viață, prin dragoste. George Cornilă ni-l creionează în organicitatea și firescul vârstei lui. Iată cum descrie el prima experiență erotică cu Tinca, prima iubită, o copilă din satul Cristinești, „a venit și în alte nopți, niciodată când o așteptam, ci doar după ce îmi pierdeam speranța, m-a lăsat să-i sărut buzele uscate și să-i cercetez trupul neîmplinit, cu pielea arămie și netedă, mirosind a pământ reavăn și a iarbă crudă, s-o studiez cu o curiozitate de naturalist” [3, p. 51].

George Cornilă încântă prin felul în care personajul își filozofează destinul, „dacă este vreo dovadă științifică a existenței sortii, aceea e, indiscutabil, ereditatea” [3, p. 39]. Își regândește neamul, îl supune unei analize raționale, uzuale chiar: „nu m-ar fi mirat dacă tot din sângele nostru să fi fost primele căpetenii de trib sau cei dintâi

care au strunit focul. Fie că ne-am spus Hasdeu, Hâjdău, Hâjdeu, Hizdeu sau Hasdao, noi n-am știut să fim oameni obișnuiți” [3, p. 40-41]. George Cornilă încearcă și reușește să schițeze o analiză transgenerațională a relațiilor familiale, o abordare de psihologie sistemică aplicată scriiturii românești: „vorbeam prin casă pe latinește, o ridiculizam pe mama că nu înțelegea ce spun, însă ea nu se supăra, mă mângâia pe creștet și îmi spunea că eram *nekaltas*, ceea ce mai apoi am aflat că în graiul litvan înseamnă «nevinovat». Dar vinovat am fost. Și față de ea, și față de cele două Iulii, și față de toți cei care au cutezat să-mi stea alături” [3, p. 41].

Romanul conține și o hartă topografică, cu imaginile unui Chișinău de epocă, „clădirile impunătoare din calcar orbitor, bisericile înalte până la cerul sleit, străzile pavate pline de trăsuri cu vizitii mănioși și trase de cai înveliți în păături groase, hărmălaia, senzația, mai apăsătoare ca oricând, că timpul era limitat. Toată lumea se grăbea, toată lumea era deja în întârziere” [3, p. 53]. Apar și portrete de oameni celebri în urbe, „Pușkin, rusul african, marele exilat și tovarășul de dezmăț al lui Negruzzi” [3, p. 54], ca niște figuri care trec prin acel cronotop. Locuri urbane, instituții publice, liceul unde a învățat: „Nu mi-a fost ușor la început, mai ales din cauza că era o școală pentru fii de nobili, beizadele cu duiumul, *petits-maitres* bogați și proști, fuduli și sfidători, fără voința de a învăța ceva, lăudându-se fără contenire cu averile și funcțiile taților lor și râzând de un neavenit ca mine, care adeseori nu aveam bani nici de o piroșcă” [3, p. 55]. Remarcăm faptul că era vorba de un sistem de învățământ deloc prietenos unei minți tinere: „îmi uram și dascălii. Minți îmbâcsite, neputincioase în a da naștere unei idei proprii. Îmi era dor de lecțiile de acasă, să vorbesc românește, căci în jur nu auzeam decât rusește, scriam doar cu chirilice și studiam doar autori ruși” [3, p. 55].

Cititorul este ghidat și spre alte spații chișinăuene: „Când nu mi găseam liniștea, mă plimbam pe malul Bâcului sau prin grădina publică, mă duceam la Catedrală, unde puteam să mă reculeg în liniștea cuvioasă care se așternea mereu între zeu și adepții săi, ori la biblioteca gubernială, un alt fel de catedrală, unde mă așteptau cu chef de vorbă singurii mei prieteni, cărțile” [3, p. 57]. Tot la Chi-

șinău va trăi o iubire tinerească pentru Alina Merjeevski, de care destinul o să îl despartă, fapt care îl va marca. Aici îi va prezice Pannaioti Usturoi, un ghicitor care trăia la o margine de oraș, că avea să dobândească „cele mai înalte onoruri încă de tânăr” [3, p. 64].

Apoi va urma perioada în care se va afla în armata țaristă: „Rusia avea nevoie de soldați, de carne de tun, tânără, macră” [3, p. 74]. Este locul în care și numele i se va poci, „Ghijdău” [3, p. 80]. Acolo va realiza că nu e loc de intelectuali pe front, căci „Nu cărțile câștigă războaie, Ghijdău” [3, p. 80]. Intervine o revizuire a valorilor și visurilor de tânăr: „I-am scris tatei că greșisem și l-am rugat să nu mă lase să ucid. Nu știu nici până astăzi cum a făcut, dar m-a scos de acolo... pentru mine cariera militară a însemnat bețivăneală, golăneli și crailăc, în slujba unui stăpân pe care-l uram așa cum întemnițatul îl urăște pe temnicer” [3, p. 89]. Soldatul alege cartea.

Hasdeu: între catedră și bibliotecă

Identificăm în roman un corpus de autori echivalent cu preocupările sale în timp ce era student la Harkov: Hegel, von Herder, Goethe, Schiller, Molière, Poe, Hoffmann, Bentham, Herzen, Mickiewicz, Democrit, Adam Smith, Mill [3, p. 103]. Această listă onomastică de mari scriitori constituie și conturarea unui laborator livresc, intelectual în care se formează cărturarul B.P. Hasdeu. Prietenii scriitorului constituie și ei o bibliotecă vie: Stamati, Z. Ralli-Arbore, Eliad, Alecsandri, Ionescu-Gion, Delavrancea, Ispirescu, Tocilescu, Dragomirescu, Th. Speranția [3, p. 190].

Hasdeu se distanțează de armată, de imperiul țarist, se emancipează ca gânditor de cei care au anexat Basarabia. În 1856, după semnarea Tratatului de la Paris, „mi-am rupt pașaportul și l-am trimis la consulat... Rușii m-au judecat în lipsă și m-au osândit la exil în Siberia, privându-mă totodată de drepturile asupra moștenirii averii și pământurilor părintești” [3, p. 107]. A donat 4000 de volume de cărți aduse din Basarabia ocupată de țariști. „Le-am dăruit Bibliotecii Școalelor, știind că acolo le-aș fi putut consulta oricând. M-am ales până la urmă și cu niște bani, căci n-a trecut mult timp și mi s-a propus postul de bibliotecar. Mă simțeam ca Sfântul Petru cu cheile de la porțile raiului” [3, p. 115].

Bibliotecarul B.P. Hasdeu reprezintă o proeminentă imagine literară: „Câtă magie există într-o bibliotecă nu se găsește în nici un alt loc durat de om sau de natură. Doar acolo poți fi tu cu spiritele marilor gânditori. Cred, credeam și atunci, că o fărâma din aceștia rămâne prin preajma operelor lor, nu găsesc puterea de a se rupe cu totul. De aceea, în cadrul ședințelor spiritiste, nu am căutat să vorbesc cu nici o minte ilustră din trecut. Nu aveam nevoie de un medium pentru asta. Era destul să pășesc într-o bibliotecă” [3, p. 115-116]. Semnalăm o relaționare biblioteconomică cu volumele; „descuiam ușile și pătrundeam în aerul greu, plin de miresme îmbătătoare, tuș, piele, clei, hârtie veche... priveam în jur rafturile încărcate până la refuz, teancurile de tomuri așteptând să fie triate” [3, p. 116]. Scriitorul și bibliotecarul devine prietenul elevilor ieșeni de la Școala Reală, „le dădeam cărți despre care dascălii lor nici n-auziseră, mai multe titluri și cu termen de înapoiere mai îndelungat decât îngăduia regulamentul, doar că atunci când le aduceau înapoi îi întrebam ce înțelesesă din ele și nu-i lăsam să plece până nu le discutam pe îndelete, ca să mă asigur că nu le citiseră degeaba” [3, p. 120].

Este mediul firesc, propice pentru el, „împărțindu-mă între catedră, bibliotecă și gazetărie, mi-am continuat cercetările și n-am lăsat să treacă o zi fără să scriu” [3, p. 121]. Cercetătorul Hasdeu e unul avid după documentare, investigare în arhive a unor: „documente cu însemnătate istorică pentru Principate. M-am cufundat în munca de cercetare, ceea ce mi-a făcut bine, căci mi-a ținut mintea ocupată. Am scotocit prin Biblioteca Iagellonă și prin arhiva Magistraturii, am fost la Ossolineum, în Wrocław, și m-am întâlnit chiar cu niște colecționari particulari, de la care am achiziționat o serie de facsimile de mare valoare. La întoarcere, m-am oprit în Lemberg, unde am luat la rând bibliotecile și arhivele. O parte dintre izvoarele descoperite acolo le-am publicat mai târziu în *Arhiva istorică*” [3, p. 124-125]. Existența lui e una bibliocentrică și enciclopedistă, „Orice călătorie se preschimba iute într-o misiune de cercetare. Din Pesta n-am văzut nimic în afară de interioarele bibliotecilor, însă de acolo am plecat cu zeci de documente... La fel mă închiseseam și în

Bibliothèque Mazarin, în Klementinum sau în sălile de la Gazi Husrev-beg. Nu putea fi altfel cu un om care încă deplângea distrugerea Bibliotecii din Alexandria” [3, p. 186].

Scandalul cu publicarea nuvelei *Duduca Mamuca* îi aduce multe necazuri: „M-am trezit, peste noapte, destituit din postul de profesor și din cel de la bibliotecă și cu revista interzisă” [3, p. 128]. Devine un paria intelectual: „În bibliotecă nu mi s-a mai dat voie să intru, deși majoritatea cărților de acolo îmi aparținuseră. Niciodată nu fusesem atât de sărac. Am rămas fără hârtie și cerneală. Mi-am vândut pălăria, pantofii și ceasul. Social, intelectual, sufletește eram distrus” [3, p. 132]. Biblioteca și rafturile cu volume devin o fantasmă, „Într-o noapte m-am visat în biblioteca din Iași, reunit cu cărțile mele, însă când încercam să iau una de pe raft și s-o deschid, nu puteam. Mâna îmi înainta anevoie prin aerul vâscos. Cu o efortare uriașă, am reușit să apuc un tom, dar, când l-am deschis, am găsit că paginile erau albe. M-am trezit și am rămas până la ivirea zorilor gândindu-mă la infinitatea înțelepciunii care mă aștepta în mormane mucezinde, închise în bezna unor odăi ale căror chei nu mai știa nimeni pe unde fuseseră aruncate. Dorința maniacală de a găsi toate aceste cărți, de a le citi și de a extrage din ele învățătura spre a o da mai departe, așternută din nou între două coperte, m-a lovit din nou. M-am gândit la nenumăratele opere literare, cronografe, monografii, letopisețe, creștomatii, epistolare, uricare și zapise care zăceau ascunse în biblioteci și arhive, comori de cunoștințe amenințate cu întunericul veșnic” [3, p. 155]. Este savantul căruia viața i se ridică ca un zid în fața cercetării.

Un raționament în loc de concluzie

Considerăm romanul *Hasdeu: duhuri* de George Cornilă o probă manifestă a faptului că ficțiunea este astăzi mult mai de impact decât publicațiile științifice pentru popularizarea biografiei de creație a unui scriitor clasic. În acest Ev Mass-Mediu, într-o lume transalfabetizată din ce în ce mai mult, în paradigma loisirului și a divertismentului, o biografie romanțată are mai multe șanse să capteze atenția publicului cititor decât o monografie publicată în baza unei

teze de doctorat sau un volum de istorie sau critică literară. Este vorba de scăderea vizibilă și cuantificabilă a interesului pentru discursul doct (în zona educațională, editorială și cea a bibliotecilor) sau „s-ar putea spune metaforic că în republica literelor a apărut o criză de încredere, pe fondul sărăciei de consens public” [6, p. 28]. Povestea și istoria narată sunt mult mai solicitate decât argumentația și teoria.

Jonathan Gottschal în volumul *Animalul povestitor: cum ne fac poveștile oameni* vine cu teza că studiile din domeniul psihologiei arată că povestea care captivează are mai mult impact decât cea care nu o face [4, p. 183]. Or, nu ar trebui să ignorăm această posibilitate, dacă dorim ca generația tânără să știe cine sunt marii scriitori din trecut. Întrezărim în astfel de *produse* literare o posibilitate certă de diseminare și de cultivare a interesului pentru trecutul nostru literar, cultural etc. și o certă posibilitate de a configura un portret de grup axiologic a ceea ce am fost, suntem și vom fi în sens istoric, literar și cultural.

Referințe bibliografice

1. CĂLINESCU, M. *A citi, a reciti. Către o poetică a relecturii*. Iași: Polirom, 2003. 405 p. ISBN 973-681-175-1.
2. CORNEA, P. *Delimitări și ipoteze: comunicări și eseuri de teorie literară și studii culturale*. Iași: Polirom, 2003. 318 p. ISBN 978-973-46-1121-8.
3. CORNILĂ, G. *Hasdeu: duhuri*. Iași: Polirom, 2023. 292 p. ISBN 978-973-46-9285-9.
4. GOTTSCHAL, J. *Animalul povestitor: cum ne fac poveștile oameni*. București: Vellant, 2019. 263 p. ISBN 978-606-980-028-7.
5. KEARNEY, R. *Despre povești*. București: Tracus Arte, 2020. 224 p. ISBN 978-606-023-182-0.
6. PÂNZARU, I. *Practici ale interpretării de text*. Iași: Polirom, 1999. 251 p. ISBN 973-683-306-2.

„RĂZVAN ȘI VIDRA”: FORMULA ROMANTICĂ A DRAMATISMULUI INTERIOR

Dr. Oxana GHERMAN,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Chișinău

Bogdan Petriceicu Hasdeu s-a impus în cultura românească prin proiecte științifice de puternică rezonanță în epoca sa. *Istoria critică a românilor, Etymologicum Magnum Romaniae, Cuvente den bătrâni, Mișcarea literelor în Eși* sunt doar câteva lucrări care i-au adus renumele unui valoros enciclopedist, lingvist (lexicograf), folclorist, critic, publicist, istoric, jurist, adică al unui „geniu universal” (G. Călinescu). Pentru cercetătorii din prezent, el rămâne un adevărat „monstru de erudiție” [13], un titan al culturii naționale.

În literatură B.P. Hasdeu se evidențiază printr-o puternică forță creatoare. El se manifestă ca traducător, critic dramatic, publicist, poet, prozator și dramaturg, detașându-se de scriitorii timpului său atât prin viziunile nonconformiste, inovatoare, prin deschiderea pentru experiment și libertate în creație, dar mai ales prin curajul cu care se lansează în lumea literară a timpului. Majoritatea lucrărilor sale au provocat nenumărate controverse în critica literară și i-au asigurat faima unui spirit recalcitrant, care sparge tiparele literare ale epocii (poezia *Complotul bubei*, surprinzătoare ca limbaj și ca viziune artistică, scandaloasa nuvelă *Duduca Mamuca* (*Din memoriile unui student*) (1862), pentru care i s-a întocmit și un proces, fiind nevoit a publica (în 1864) varianta „cenzurată” a nuvelei, intitulată *Micuța*). Poezia sa de factură romantică cultivă totuși un „romantism tenebros” (M. Zamfir), inspirat de Schiller, Heine și Shakespeare, cu totul diferit decât cel cultivat de scriitorii pașoptiști. Proza, la fel, în contextul scrierilor pașoptiste, strâns „încorsetate” în canon, se distinge printr-o narație autentică, simplă și degajată. În exegeza literară, proza hasdeiană e considerată, în pofida particularităților romantice pe care le denotă, prima formă radicală a realismului românesc.

Fiind istoric, pasionat de arhivă, Hasdeu a avut predilecție pentru literatura de inspirație istorică. În 1865 îi apare o monografie istorică intitulată *Ioan-Vodă cel Cumplit*, aflată la hotarul dintre istorie și literatură. „Istoricul este un uvrier și un artist totodată”, scrie autorul în prefața primei sale încercări de a da forme artistice realităților din trecutul neamului. Abordarea genului istoric presupune o documentare solidă, fapt pe care scriitorul găsește de cuviință să îl confeseze: „Mai întâi de toate, în curs de mai mulți ani, îngropându-mă în biblioteci și arhive străine și naționale, strânsei în sudoarea feței grămezi de material, în legătură directă și indirectă cu obiectul acestei cărți. Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeluri de artă: critică, perspectivă și colorit”. Monografia *Ioan-Vodă cel Cumplit* a fost considerată o formă de liricizare a istoriei, așa cum observă criticii, „o proză artistică de cea mai pură esență ce proiectează figura voievodului în mit” [12, p. 270], deplăsând aspectul documentar (istoric, științific) pe planul doi.

Hasdeu alege la început epicul ca formă de literaturizare a evenimentelor și personalităților istoriei naționale. Încă în perioada studenției, el redactează în limba rusă un fragment de roman istoric (*Arbore*) și schița dramatică *Domnița Ruxanda* (în variantă rusă și română), care însă n-au avut succesul de mai apoi al romanului istoric *Ursita* (1867), operă ce constituie o contribuție reală la dezvoltarea genului. Sub aspect artistic, romanul este o uimitoare frescă artistică a Moldovei de la începutul secolului al XVI-lea, una dintre primele de acest gen în literatura română. Și dacă proza lui Hasdeu marchează etapa de maturizare artistică a scriitorului, dramaturgia reprezintă apogeul său în domeniul literaturii.

De altfel, în proza istorică hasdeiană, cercetătorii remarcă predilecția sa pentru genul dramatic: „În reconstituirea epocii, în descrierea eroilor, ca și în motivarea prin ursită a acțiunilor acestora, prozatorul Hasdeu îl anunță de aproape pe dramaturgul din *Răzvan și Vidra*; cu deosebirea că în viitoarea piesă, la care reflecta de pe atunci, autorul va deschide larg poarta motivărilor sociale și patriotice ale diferitelor comportări, menținând ideea de ursită, dar concepând-o mult mai în acord cu circumstanțe reale ale evoluției des-

tinelor omenești”, afirmă criticul G. Munteanu [9, pp. 95-96]. Atât în nuvelă, cât și în roman, autorul folosește abil unele procedee și particularități de esență dramatică, precum: lovitura de teatru, suspansul, comicul de situație și de limbaj, intriga puternic evidențiată ș.a., pentru a spori impactul faptelor narate asupra cititorului. În proză sunt utilizate cu succes și „exclamația melodramatică, reflecția generală și patetică, enumerația și întrebarea retorică” [14, pp. 120-121]. Atât în nuvelă, cât și în roman, comportamentul personajelor în dialog este de esență scenică – ele vorbesc ironic, nuanțat, se demonstrează prin cuvinte și gesturi, de parcă ar juca teatru. Scrierile epice ale lui Hasdeu dovedesc vocația sa de dramaturg, care se va realiza deplin în lucrările: *Trei crai de la Răsărit* (intitulată la început *Ortonerozia*), *Trei miri și trei mirese*, fragmentul dramatic *Răposatul postelnic* și drama în versuri *Răzvan și Vidra*, inițial numită *Răsvan-vodă*.

Interesul scriitorului față de genul dramatic devine evident și din publicistica sa. În calitate de cronicar dramatic, notează cercetătorul I. Opreșan, B.P. Hasdeu a fost unul dintre cei dintâi critici care au făcut „distincția clară între textul poetic (drama) și reprezentarea lui scenică (teatrul)” [11]. Scriitorul se informează despre marele teatru universal și deseori se pronunță în privința aparițiilor literare ale dramaturgiei timpului. El se expune argumentat pe marginea încercărilor dramatice ale lui G. Asachi (drama *Petru Rareș*) și V. Alecsandri (comedia *Zgârcitul risipitor*) ș.a. Hasdeu stabilește care ar fi trăsăturile esențiale ale speciei („autenticitatea epocii descrise, desprinderea caracterelor specifice, formula artistică potrivită acestui mod de evocare” [3]) și observă cât de mult se ridică scrierile dramatice ale timpului la aceste rigori. Tot în aprecierile critice, Hasdeu motivează preferința sa pentru dramă: „Drama și numai drama e în stare de a reproduce viața umană cum ea este, fără a o lungi, fără a o tăia în categorii, fără a o desfigura prin subiectivitatea autorului” [9, p. 61]. Urmând calea propriilor concepții despre arta dramatică, Hasdeu devine creatorul dramei în versuri de inspirație istorică, fondatorul acestei specii în literatura română.

Răzvan și Vidra este lucrarea care definește individualitatea creatoare a lui Hasdeu, reprezentând partea cea mai consistentă din punct de vedere artistic și cea mai rezistentă în timp a operei sale. Piesa apare în 1867 și intră prompt în atenția exegezei literare (aprecierile critice sunt înregistrate în revista *Convorbiri literare*). Inspirată dintr-o scriere istorică a lui Bălcescu, dar și din alte cronici și documente de arhivă pe care autorul le citează în notele explicative, lucrarea fructifică părți savuroase din folclorul literar românesc (baleade și cântece haiducești), din istoria neamului, într-o formă profund poetică și prin excelență dramatică. Sub acest aspect, am putea afirma că Hasdeu urmează orientările generației pașoptiste și programul literar expus de Kogălniceanu în revista *Dacia literară*, care sugera scriitorilor să creeze o literatură originală prin valorificarea elementelor din istoria, folclorul, datinile și spiritualitatea națională. *Răzvan și Vidra* realizează programul pașoptist și prin valorile general-umane pe care le promovează (curajul, vitejia, onestitatea, dreptatea, adevărul, binele, frumosul ș.a.), și prin accentuarea ideilor patriotice.

Hasdeu are conștiința estetică a valorilor literare și, în special, în ceea ce privește textele dramatice, el manifestă spirit critic. În prefață la drama sa, autorul face o incursiune teoretică în aspectele privind particularitățile speciei, aducând drept exemple câteva modele consacrate. Cercetătorii literari comentează atracția lui Hasdeu față de modelul shakespearian, pe care îl asimilează creativ în opera sa dramatică: „Întinsa și temeinica sa cultură, ca și concepția sa literară, ca și coordonatele fundamental romantice ale structurii sale psihice l-au ajutat pe Hasdeu să se apropie ușor de culturile și literaturile europene, fie ele din apus sau răsărit, aflate la jumătatea secolului al XIX-lea, în teritoriul istoric al romantismului. Tot atât de ușor i-a fost să se apropie, prin cunoașterea perfectă a limbilor germană, franceză și engleză, de teatrul istoric apusean, selectându-i, conform unui dat prestabilit, în primul rând, pe Shakespeare și V. Hugo” [1]. De altfel, Hasdeu însuși recunoaște preferința sa pentru Shakespeare și apropierea deliberată de acesta, ca și de tragedia antică: „Profunda mea admirație pentru Sofocle nu mă împie-

dică niciodată de a idolatriza pe Shakespeare, afirmă creatorul. Din Shakespeare am luat mulțimea și caracteristica varietate a persoanelor dramei, ceea ce lipsește tragediei grece. Din Sofocle am luat simplitatea intrigei, ce lipsește tragediei moderne, în care evenimentul dramatic apare complicat prin mulțimea actelor; mulțime zadarnică, momentele tragice din natură fiind scurte și trecătoare. Din Shakespeare am luat contrastul dintre sublim și bufon, dintre plâns și râs – contrast care ne întâmpină la tot pasul în viața zilnică și care lipsește tragediei antice, posomorâte de la început până la sfârșit. Din Sofocle am luat patosul..., arta de a trăda prin cuvinte suferințele fizice și morale, mișcările eroice cari vizitează câteodată mintea și inima omului – parte slabă în tragedia modernă” [5, p. 108]. Opera dramatică hasdeiană constituie, prin urmare, o sinteză, la nivel compozițional, a unor modele universale. Sub aspectul conținutului însă piesa este originală și se alimentează eminamente din substanțe naționale. În drama sa, afirmă criticii literari, „asistăm la o înfruntare de natură psihologică și socială, la un amestec de Victor Hugo (*Ruy Blas*) și Schiller (*Die Räuber*), totul într-un registru lingvistic opus celui solemn. Hasdeu valorifică arhaitatea, folclorul, expresiile populare, oralitatea; încearcă să repete în dramă ceea ce făcuse în *Ursita*, adică o reconstituire istorică verosimilă lingvistic” [15]. Limbajul artistic este savuros nu numai prin esență poetică, ci și prin formele populare, arhaice pe care le îmbracă. Acțiunea are loc la sfârșitul secolului al XVI-lea, când situația sociopolitică era instabilă, formând un context propice pentru evenimente și schimbări incredibile. Mișcările politice și moravurile sociale sunt prezentate autentic, în măsura în care autorul reușește să fixeze detalii documentare interesante.

Răzvan și Vidra cuprinde o galerie memorabilă de personaje dramatice, înzestrate cu trăsături caracteriale definitorii și autentice pentru tipurile sociale și umane pe care le reprezintă: „Sbierea avarul, aci țănoș, aci onctuos, aproape inconștient de primejdii din cauza patimii lui, inocent în vițiu și în definitiv simpatic, Tănase, țăran judecând numai prin prejudecăți, leal, tăcut, îndrăzneț la vorbă, șleahicii polaci, infatuați latinizați, hoții din pădure, văzuți ca niște

pirai eroici și nepăsători, însă cu mișcări românești” [2, p. 373]. Autorul creează diferite tipuri sociale, schițând tabloul pestriț al aparențelor umane ale epocii, care, în ansamblu, formează un fundal de contrast pentru portretul protagonistului. Meritul lui Hasdeu constă în construcția figurii lui Răzvan, personaj complex, care se metamorfozează la fiecare etapă a evoluției sale pe ierarhia sociopolitică. Dintr-un reprezentant al unei păături sociale disprețuite, Răzvan devine căpitan de haiduci, ofițer în armata poloneză, hatman și apoi domn. Evoluția sa este de esență romantică prin excepționalitatea personajului, care se comportă ca un adevărat erou, indiferent de situații. „Răzvan e înfățișat ca cel mai capabil, mai drept, mai curat printre românii din jurul său, față de care deține pe deasupra și pecetea alesului, a omului cu destin. El are farmecul naturaleței calităților sale, spontaneității, ingenuului” [10, p. 96-97]. Mai mult decât atât, Răzvan se încadrează, prin natura sa, în tipologia patrioților înveterați care domină scrierile generației pașoptiste: „Răzvan știe carte, e îndrăzneț și de spirit, milos față de cei săraci, drept, patriot: deși haiduc de codru, el urmărește numai pe ciocoi și pe streini; deși căpitan în armata polonă, gândurile îi merg mereu spre țară; iar când simte că se pregătește lupta contra moldovenilor, cu toată stăruința, darurile și ademenirile hatmanului polon, el părăsește Polonia și trece în Moldova, ca să lupte în armata ei contra Poloniei” [7, p. 236]. Excepționalitatea personajului se datorează nu numai tiparului real al personalității istorice a domnitorului de la care este inspirat, ci ideologiei sociopolitice a creatorului său.

Complexitatea protagonistului este rezultatul dublei sale structuri. El este luminos, pozitiv, în raport cu ceilalți, dar dovedește și un aspect negativ prin setea sa de mărire: „Răzvan e un romantic tipic, măcinat de ambiție ca de o boală, și care-și dezvăluie treptat esența demoniacă” [8, p. 303]. Prin urmare, dramatismul operei se degajă nu numai din situațiile critice cu care se confruntă eroul, ci mai ales din natura sa. În acest sens, criticii literari contemporani constată că „nu ca dramă istorică ne interesează *Răzvan și Vidra* (plină de anacronisme), ci ca dramă a unei pasiuni general-umane”

[idem]. Accentul cade pe modul în care autorul explorează sufletul uman ca structură a virtuților și viciilor, a aspirațiilor înalte și pasiunilor deșarte, la hotarul acestor elemente contradictorii, aflându-se cauza sfârșitului tragic al lui Răzvan.

Ca și N. Manolescu, I. Negoîtescu este de părere că „*Răzvan și Vidra* e o dramă istorică în versuri de un real dramatism interior, cu măsură transpus în țesătura conflictuală, fluent exprimată și de faptele în fața noastră desfășurate, și de discursul ușor de acceptat al personajelor. Fiindcă Hasdeu nu cedează nici poetizării, nici istorismului, ci se păstrează, cu adevărată demnitate stilistică, în dramă” [10, p. 96]. Dramatismul este generat, așa cum consideră criticul, și de structura romantică a personajului central. Răzvan este „un înger căzut, de unde incompatibilitatea dintre făptura lui spirituală și cea materială (a fi țigan). Iată drama lui, și odată cu ea ne aflăm, de astă dată, în plin romantism, în plină poezie” [idem].

Dincolo de acțiunea dramatică, în piesa lui B.P. Hasdeu atestăm un „registru larg al trăirilor” (G. Munteanu). Personajele sunt dominate de patimi și sentimente puternice, care se reflectă în comportamentul și în limbajul lor. La Hasdeu întâlnim, așa cum menționează criticii, „un sentimentalism rar întâlnit de obicei în piesă” [9, p. 114]. Autorul însuși recunoaște importanța trăirii interioare în procesul conceperii lumii artistice a dramei sale: „Încât privește coloritul, știm atâta, că inima simțea în adâncul său ceea ce scria condeiul; iar când inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătaile pulsului”. Toate acestea demonstrează că *Răzvan și Vidra* este unul dintre proiectele literare reușite, care, deși fiind creat de un scriitor autodidact, aproape fără pregătire filologică instituționalizată, dar cu o înzestrare artistică deosebită și cu o rară putere de creație (piesa a fost creată mai întâi în proză și rescrisă în versuri, cunoscând mai multe forme și variante), i-a oferit autorului satisfacția împlinirii artistice.

O altă inovație pe care o aduce Hasdeu în dramaturgia epocii sale este figura impozantă a personajului feminin care, chiar dacă nu ocupă rolul central, se evidențiază prin caracter viguros și ambiție de nestăvilit. Puternic individualizată de autor și portretizată

foarte talentat ca esență feminină, rolul și funcția principală a Vidrei este de a constitui „catalizatorul patimii lui Răzvan” (N. Manolescu). Femeia stimulează motivația lui de a se depăși, de a accede mai sus, prin influențe sentimentale. Ea îi amplifică trăirile, pasiunile, avântul și toate îi reușesc în afară de concesiile în fața morții. Vidra reprezintă feminitatea ca forță spirituală pe care natura i-o oferă bărbatului pentru a se realiza, o viziune inedită pe atunci asupra personajului literar feminin.

În acest mod, opera pe care I. L. Caragiale o consideră drept „singura producere dramatică românească cu adevărat originală” [11, p. 293] a acelor timpuri, completează imaginea *fenomenului Hasdeu* în cultura noastră. B.P. Hasdeu reușește, prin *Răzvan și Vidra*, să creeze o lucrare unică, rezistentă, savurată de publicul teatrului național al tuturor timpurilor. „Plurivalența creatoare” (I. Oprișan) a lui B.P. Hasdeu este demonstrată de poezia și proza sa, dar în cea mai mare măsură – de opera dramatică.

Referințe bibliografice

1. BRANIȘTE, L. *Shakespeare în gândirea critică și practica artistică a lui B.P. Hasdeu* [citat: 16 ian. 2018]. Disponibil: <https://www.yumpu.com/ro/document/view/14613524/download-universitatea-mihail-kogalniceanu>.
2. CĂLINESCU, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ediția a II-a. București: Editura Minerva, 1986.
3. DRĂGOI, G. *Preocupări de critică literară la B.P. Hasdeu* [citat: 18 ian. 2018]. Disponibil: <https://alil.academiaromana-is.ro/wp-content/uploads/2012/07/preocupari.pdf>.
4. FAIFER, F. *Viziunea dramatică în opera lui B.P. Hasdeu* [citat: 18 ian. 2018]. Disponibil: <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1457/pdf>.
5. GRIGORESCU, D. *Shakespeare în cultura română*. București: Editura Minerva, 1971.
6. HASDEU, B.P. *Poezie, proză, dramaturgie*. Chișinău: Editura Litera, 1996.
7. *Istoria literaturii române*. Ediția a II-a. București: Editura Ancora, 1927.
8. MANOLESCU, N. *Istoria critică a literaturii române*, vol. 1, București: Editura Minerva, 1993.
9. MUNTEANU, G. *B.P. Hasdeu*. București: Editura pentru literatură, 1963.
10. NEOÎȚESCU, I. *Istoria literaturii române*, vol. I, București: Editura Minerva, 1991.

11. OPRIȘAN, I. *Opera literară a lui B.P. Hasdeu*. București: Editura Vestala, 2007.
12. OPRIȘAN, I. *Romanul vieții lui B.P. Hasdeu*. București: Editura Minerva, 1990.
13. ORNEA, Z. *Opera literară a lui Hasdeu*. În: România literară, 1999, nr. 27.
14. VIANU, T. *Arta prozatorilor români*. Chișinău: Editura Hyperion, 1991.
15. ZAMFIR, M. *Poliglotul literat*. În: România literară, 2009, nr. 4.
16. ZUB, Al. *Kogălniceanu și Hasdeu. Marginalii*. În: Carpica, 1970, nr. 8, pp. 57-64 [citat: 16 ian. 2018]. Disponibil: <https://biblioteca-digitala.ro/revis-te/carpica/03-carpica-1970-III.pdf>.

BOGDAN PETRICEICU HASDEU DESPRE „FRUNZA VERDE” ÎN LITERATURA POPULARĂ

*Liliana JUC,
șefa Filialei „Târgoviște”,
Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”*

De unde oare s-a născut admirabila „frunză verde” care stă în versul mai tuturor cântecelor populare românești? Interesantă este întrebarea și captivante sunt răspunsurile pe care le-am găsit, și pe care le mai putem explora la acest subiect. Poetul Vasile Alecsandri și renumitul filolog Bogdan Petriceicu Hasdeu și-au dat osteneala pentru a pătrunde în misterul „poeziei de codru”.

Îndrăgostitul de natură, peisaje și colorit local Vasile Alecsandri afirma că „cele mai multe dintre cântecele populare încep cu *frunza verde*” și sugerează că acest atașament „provine din iubirea românului pentru natura înverzită” [1, p. 179]. După lungi ierni, cu vifor-nițe, omului îi place, când vine primăvara, să rățăcească prin lunci și codri, să cânte și să pocnească din frunză. Frunza cea nouă naște în inima românului doruri, îi insuflă cântece pline de melancolie, dragoste, dor și vitejie.

„Frunza verde ce încunună cântecele populare servă totodată de caracteristica cântecului.” Astfel, fie că subiectul este eroic, fie că acesta cuprinde faptele unui viteaz, poetul alege frunzele de arbori sau de flori ce sunt în potrivire cu puterea și tinerețea, precum „frunza de stejar”, „frunza de brad”, „frunza de bujor”, căci voinicii baladelor sunt înalți ca bradul, tari ca stejarul, rumeni ca bujorul. Cântecele de iubire încep cu frunzele „de lăcrimioară”, „de sulfină”, „de busuioc”, întrucât aceste plante, după cum ne arată credința populară, au o menire „fărmăcătoare”. Copilele frumoase din legende și baladele regionale sunt încununate cu ghirlande mirositoare din frunze de viorele, micșunele, trandafiri etc. Frunzele de mărăcină, de mohor, urzică, pelin redau suferința, circumscriu durerea,

necazul, chinul, prevestesc agonia și moartea. Astfel, se poate cunoaște subiectul unui cântec chiar de la cel dintâi vers. „Românii dovedesc prin această formă poetică a improvizărilor lor o și mai strânsă rudire cu frații lor din Italia, căci în cântecele populare ale umbrelor, ale ligurilor, ale picenilor și ale piemontezilor frunza este înlocuită prin floare”, după cum subliniază Alecsandri [1, p. 180]. La această remarcă a poetului enciclopedistul B.P. Hasdeu comentează: „Nemic mai adevărat și mai elocinte ca prima parte a cestei notițe, aceea adecă unde d. Alecsandri desfășoară economia frunzei verzi în mecanismul poeziei noastre populare” [1, p. 180].

Indubitabil, alegerea plantei nu este arbitrară. De obicei, ea indică, în modul cel mai ingenios, subiectul și caracterul cântecului, iar în unele cazuri nuanțează atmosfera și dă tonul celor relatate. Pentru a exemplifica, să ne amintim că în *Balada lui Ghemiș* cântecul începe astfel: „Frunză verde d-aluniș,/ Tace cucul la răriș,/ La răriș, la cărpiniș,/ De frica celui Ghemiș” etc. O altă invocare ilustrativă ar fi cea din doina care invocă nenorocirile țării: „Frunză verde de nagară,/ Vai, sărmana biata țară”; cea a tristei sălcii care figurează în cântecul orfanilor: „Frunză verde sălcioară/ Puiculiță bălăioară,/ Tu n-ai tată, eu n-am mamă”; sau a voinicului care cântă: „Frunză verde șapte brazi/ Fost-am noi vro șapte frați”.

Astfel, observăm că această literatură a codrului este plastică din perspectiva imaginarului colectiv, fiind expresivă pentru cadrul socioafectiv și reprezentativă pentru identitatea locului. Amarul pelinului îi caracterizează pe cei înstrăinați: „Frunză verde de pelin,/ Tu străină, eu străin,/ Amândoi ne potrivim,/ Hai în codru să trăim”; iar urzica anunță negreșit frământările sufletești, zbuciumul inimii și suferința firii: „Frunză verde de urzică,/ Strigă doamne, cine strigă”.

În fond, „totalitatea poeziei populare a românului este un fel de botanică”, după cum concludă B.P. Hasdeu, explicând că toate plantele sunt reprezentative pentru stările sufletești, iar fiecare plantă e „descrișă pe larg printr-o situațiune corespunzătoare a sufletului uman”. Chiar dacă această armonizare *om-natură* face ca literatura să fie mai grăitoare prin personaje, tot așa cum ele devin mai clare în oglinda vegetală, filologul român nu este total convins de sorgin-

tea acestor *comuniuni*; de aceea se întreabă: „dar această sublimă combinațiune de spirit și materie să fie, oare, în adevăr de origine italică?” [1, p. 182]. Această întrebare are, de altfel, un caracter retoric, fiind totodată explorată parțial și cu deschidere spre noi căutări și investigații.

În acest șir de idei, enciclopedistul continuă: „Pe la 1855, Vasile Alecsandri se mulțumea să constate cu multă justete rolul poetic al *frunzei verzi*, fără a căuta să-i găsească vreo păreche în Italia” [1, p. 182]. Ceea ce l-a indus în eroare pe ilustrul poet se pare că a fost exemplul adus de Timotei Cipariu. Acest lingvist, istoric, pedagog și teolog transilvănean a menționat asemuirea cu poeziile populare ale toscanilor (*Fiori di cipresso*, *Fior d'argento*) care încep ca și cele ale românilor, doar că cei dintâi, spre deosebire de cei din urmă, pun floarea în loc de frunză.

Există așadar vreo înrudire, reală și incontestabilă, între *frunza verde* a românului cu *fiore* sau chiar cu *spiga di grano* a toscanului? Din sute de cântece italiene abia câte unul dacă începe prin *floare*. Or, aceasta nu reprezintă intriga, ținta poeziei, ci este ca o „simplă invocațiune către o persoană”: „tu, floare roșie!...”, sau „tu, floare de vioară!...” sau „tu, floare de cireș!...”. După cum se știe, poezia populară italiană se împarte în multe genuri și doar unul dintre ele este numit *stornelli* (ceea ce se cheamă *stornare* „a da îndărăt”), unde două sau trei versuri sunt cântate de un bărbat și o femeie care ne întâmpină cu exclamațiunea „fiore”: „Floare de mărar! Când voi muri și mă voi duce în rai, dacă nu te voi găsi acolo, mă voi întoarce înapoi”; „Floare de brad! În rai mergi fără scară, vorbești cu sântii și apoi întoarce-te”.

Pentru a extinde câmpul comparației, să ne amintim de poezia poporană greacă care le cinstește pe favoritele sale: „floare de garoafă”, „floare de iasmin”, „floare de crin”, precum și de poezia populară spaniolă care-și venerează ierbarul: „Verde primavera/ Llena de flores,/ Corona de guirlandas/ A mis amores”. „Dacă orice invocațiune personală ca «fiore di aneto» sau «fiorin d'abete» ar fi să se pună în comparațiune cu a noastră «frunză verde», atunci nu înțelegem de ce ar trebui să acordăm acest monopol numai italienilor”, se între-

ba lingvistul nostru [1, p. 184]. Acum, ne întrebăm și noi: ce au în comun aceste ghirlande amoroase italiene sau spaniole cu severa „frunză a românului”? Ne întrebăm fără a avea intenția unei explorări în căutarea unui răspuns, ci doar pentru a repune în lumină o întrebare-mirare despre forța acestor flori și frunze ce definesc și caracterizează gluma, dragostea, pățania, vitejia și chiar moartea. Exclamații precum „frunză...” și/sau „floare...” vom găsi în poezia cultă și populară a tuturor popoarelor, dar ele nu întrunesc „condițiunea fundamentală de a caracteriza o baladă sau doină prin câte o plantă diferită” [1, p. 184], după cum declara scriitorul român B.P. Hasdeu. Chiar și faptul că florile disting câmpia, iar frunza aparține pădurii sunt două semne care arată cel puțin două feluri de trai cu totul diferite, prin două modalități de a simți și două moduri de a interpreta lumea. Indiscutabil, latinitatea ne unește, dincolo de disimilitudini și diferențe.

Latinitatea noastră este un fapt istoric dovedit, stabilit pe bază științifică, așa încât ea nici nu are nevoie de „exagerațiuni sentimentale”. „Frunza verde” s-a născut pe teritoriul Daciei, în secolarele păduri, iar „poezia noastră poporană este fila Carpaților”. „Numai acolo bradul, stejarul, șoimul, copii de predilecțiune ale munților, au putut deveni pentru muza noastră poporană sacre simboluri de nălțime, de forță, de vitejie” [1, p. 186]. Grecului i-a dictat oceanul, nouă ne-au șoptit Carpații. Dar nu toți românii au „frunză verde”. Pentru cei din Bugeac, din șesul arid al României sau din Macedonia, arborii sunt fără frunză, după cum spun cântecele lor populare: „Na mesa de doi lai munți/ împlini de arbori fără frunzi” [1, p. 186].

Literatura populară a diferitelor popoare are amprenta vegetală în esența ei, iar influența codrului le definește starea, le face mai atrăgătoare, le asigură un element de prospețime și viață netăgăduită. Bunăoară, la germani și la slavi literele alfabetului se numesc *Buchstaben* sau *bukwî*, adică „bețe de fag”, iar în vechiul alfabet celtic fiecare literă și diftong poartă nume de arbori și plante. La români, influența codrului s-a manifestat în sfera poetică a vieții: proba este „frunza verde” și bradul caracteristic, care apare la nunțile țărănești ca „a giuca bradul” în preziua sau în ziua de cununie. După cum

conchide B.P. Hasdeu, „frunza verde ni arată, între celelalte, cât de cu băgare de seamă trebui să fie istoricul pentru a distinge totdeauna cu stăruință elementele teritoriale ale unei naționalități de elementele-i etnografice, adecă a nu confunda influența pământului cu influența sângelui...” [1, p. 191].

Scrutând prin grila vegetală literatura populară românească, putem constata că economia frunzei exprimă cu măiestrie profilul spiritual al românului. Acest segment al literaturii se manifestă amplu printr-o paradigmă vegetală sugestiv-concludentă din punct de vedere al stărilor descrise. În tiparele „poeziei codrului” prospectăm experiențele, emoțiile, trăirile, gândurile, relațiile dintre personajele vremii/vremurilor „traduse” prin „frunza” care știe să le povestească.

Referințe bibliografice

1. HASDEU, Bogdan Petriceicu. *Scrieri*: în 16 vol. Ed. îngrijită de Stancu ILIN, I. OPRIȘAN. Chișinău: Î.E.P. Știința; Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”. ISBN 978-9975-67-396-9.

Vol. 5: *Folcloristică*. Text selectat, studiu introductiv, note și comentarii de I. OPRIȘAN. Chișinău: Combinatul Poligrafic, 2011. 492 p. ISBN 978-9975-67-659-5.

CENTRUL DE HASDEOLOGIE: DOUĂ DECENII DE ACTIVITATE (1998-2018)

*Elena ȘENDREA,
Biblioteca Centrală a BM „B.P. Hasdeu”*

Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” a inaugurat la 23 februarie 1998 Centrul Național de Hasdeologie, prilejul fiind împlinirea a 160 de ani de la nașterea scriitorului B.P. Hasdeu.

Activitatea Centrului Național de Hasdeologie s-a axat pe valorificarea patrimoniului cultural al tuturor membrilor dinastiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu. O prioritate incontestabilă a devenit păstrarea a tot ce au creat reprezentanții dinastiei în domeniul literaturii, filologiei, filosofiei etc., dar și valorificarea prin editarea publicațiilor cu aspect biografic și bibliografic hasdeian. Fondatorul, cercetătorul și istoricul literar Pavel Balmuș a promovat intens relații de colaborare cu instituții similare, cu hasdeologii de pretutindeni, impactul fiind aparițiile editoriale de excepție publicate sub auspiciile Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”.

Pe parcursul anilor 1993-2012, cu sprijinul bibliotecii, au fost publicate *Scrieri* în 16 volume, apărute în Colecția *Moștenire*. Grație „triumviratului” Editura Știința – Editura Fundației Culturale Române – Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, a fost posibilă publicarea, în premieră, a operei integrale a scriitorului Bogdan Petriceicu Hasdeu. Începând cu volumul trei, contribuția bibliotecii s-a materializat în sprijin logistic, bibliografic, dar și financiar. Seria de volume care a constituit un eveniment editorial și științific remarcabil conține: Poezie, proză, dramaturgie; Studii, articole literare, filosofice și culturale; Folcloristică; Scrieri istorice; Studii de lingvistică și filologie; Publicistică politică.

O altă ediție la care a contribuit Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, prin nemijlocitul aport al Centrului Național de Hasdeologie,

a fost: Hâjdău, Alexandru. *Clipe de inspirație* / Alexandru Hâjdău; Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul Național de Hasdeologie; col. coord. de Anatol Vidrașcu, Dan Vidrașcu; alcăt. și îngr. de Pavel Balmuș. București-Chișinău: Litera Internațional, 2004. 248 p.

Este un volum care reunește majoritatea operelor literare pe care le-am moștenit de la Alexandru Hâjdău (1811-1872), pedagog, avocat, scriitor, membru al Societății Literare Române.

Ediția a fost alcătuită și îngrijită de cercetătorul și istoricul literar Pavel Balmuș, care a adunat sub aceeași copertă poezia, proza și publicistica lui Al. Hâjdău; traducerile din limba rusă aparțin lui Constantin Stamati, B.P. Hasdeu, Nicolae Dabija, Pavel Balmuș. Tot aici găsim un Tabel cronologic, care însumează scurte date biografice, precum și Referințe istorico-literare, extrem de utile pentru cititorul contemporan.

Biblioteca și-a adus aportul la valorificarea moștenirii literar-științifice a dinastiei Hâjdău-Hasdeu, editând volumul *Pro Fide et Patria: Contribuții la studierea vieții și activității membrilor familiei Hâjdău-Hasdeu* / Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul Național de Hasdeologie; select. și îngr. textelor de Pavel Balmuș. Chișinău: Ed. „Epigraf”. Fascicula I. 2002. 256 p.

Prin această culegere Centrul Național de Hasdeologie a pus bazele unei noi serii, care urma să apară în fascicule, scopul fiind să contribuie la studierea vieții și operei reprezentanților dinastiei Hâjdău-Hasdeu. Ar fi de menționat că Biblioteca Centrală și-a propus să continue această serie prin editarea următoarei fascicule, o culegere de sinteză, care ar include textele comunicărilor ce au avut loc în cadrul conferințelor științifice organizate în incinta acestei biblioteci în perioada 2016-2018, autorii fiind istorici literari, filologi, cadre didactice din Republica Moldova și România.

Contribuția biobibliografică adusă de BM „B.P. Hasdeu” s-a materializat în elaborarea și editarea lucrării *Moștenirea literar-spirituale a dinastiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu în bibliotecile chișinăuene: catalog-bibliografie* / Bibl. Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul Național de Hasdeologie, Centrul de Informare și Documentare

Chișinău; alcăt.: Clara Balmuș, Pavel Balmuș; red. bibliogr.: Claudia Tricolici; lector: Vlad Pohilă; ed. îngr. de Lidia Kulikovski. Chișinău: [S. n.], 2007. 189 p.

Realizarea unei asemenea lucrări bibliografice a fost posibilă datorită colaboratorilor Centrului Național de Hasdeologie Clara și Pavel Balmuș, care au fost mereu preocupați de studierea vieții și activității membrilor dinastiei, acestor deosebit de importanți reprezentanți ai culturii și literaturii românești.

Catalogul bibliografic este structurat în șase capitole: despre fiecare membru al dinastiei – Thadeu Ioan Hâjdău, Alexandru Hâjdău, Boleslav Hâjdău, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Iulia Hasdeu, ultimul capitol fiind despre dinastie în general. Volumul se deschide cu o notă asupra ediției, semnată de alcătuitoarea Pavel Balmuș; tot aici găsim un studiu al dr. conf. univ. Lidia Kulikovski *Hasdeu în timpul și spațiul Republicii Moldova*, care reprezintă o amplă analiză a tot ce a fost editat, o valorificare a operei și personalității lui B.P. Hasdeu și ale membrilor dinastiei. În total catalogul însumează 1237 de surse bibliografice identificate în bibliotecile din Chișinău: Biblioteca Națională, Biblioteca Științifică „A. Lupan” a Academiei de Științe, Biblioteca Universității de Stat, Muzeul Literaturii Române „M. Kogălniceanu”. Pentru a fi regăsite colecțiile în care sunt localizate, documentele incluse în catalog, înregistrările bibliografice sunt urmate de siglele bibliotecilor.

Prima biobibliografie editată la Chișinău despre Iulia Hasdeu a fost posibilă grație BM „B.P. Hasdeu”, Centrului Național de Hasdeologie, care a elaborat și editat în parteneriat cu reputatul hasdeolog din România Crina Decusară-Bocșan biobibliografia *Iulia Hasdeu/Camille Armand (1869-1888): Biobibliografie* / Crina Decusară-Bocșan; Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, Centrul Național de Hasdeologie; ed. îngr. de Lidia Kulikovski; coord.: Clara și Pavel Balmuș; red. bibliogr.: Ludmila Pânzari. Chișinău: Grafema Libris SRL, 2008. 52 p.

Lucrarea include opera Iuliei Hasdeu în volume de autor, în culegeri, în seriale și periodice (inclusiv traducerile), lucrări beletristice despre viața și opera Iuliei Hasdeu, lucrări de specialitate despre Iulia Hasdeu și opera ei, editate într-o perioadă de peste un secol. În total biobibliografia însumează 388 de surse bibliografice.

Începând cu anul 2013, Centrul Național de Hasdeologie este transformat în Centrul de Hasdeologie, continuând să activeze în cadrul BM „B.P. Hasdeu” și păstrându-și funcția de cercetare și promovare a moștenirii literar-spirituale a dinastiei de cărturari Hâjdău-Hasdeu.

Este incontestabil faptul că una din „bijuteriile” pe care le deținea Centrul de Hasdeologie o constituie *Colecția Hasdeologie*, care include diverse documente: cărți, manuscrise, publicații seriale, ilustrații, sculpturi, provenind atât din achiziții, cât și din donațiile particulare ale hasdeologilor, cercetătorilor literari, editorilor etc. Documentele sunt accesibile atât pentru cercetători, cât și pentru publicul larg de utilizatori.

Din momentul inaugurării până în prezent, *Colecția Hasdeologie* și-a dezvoltat fondul de documente pe care le-a deținut, completând-o cu noi publicații despre membrii dinastiei Hâjdău-Hasdeu: Thadeu Ioan Hâjdău, Alexandru Hâjdău, Boleslav Hâjdău, Bogdan Petriceicu Hasdeu și Iulia Hasdeu. Numeric mai reprezentativă este colecția de documente dedicate lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, care include: opere literare ale scriitorului, studii folcloristice și lingvistice; monografii, cercetări științifice, manuscrise ale hasdeologului Nicolae Romanenco. Moștenirea cultural-științifică hasdeiană conține și o colecție de vechi documente care se păstrează în fondul bibliotecii. Merită să menționăm operele literare ale lui B.P. Hasdeu și ale Iuliei Hasdeu editate acum două secole: B.P. Hasdeu. *Ioan-Vodă cel Cumplit: Aventurile, domnia, resboaele, moartea lui; rolul său în istoria universală și viața poporului român (1572-1574)*, apărută la București în 1894, la Editura Librăriei Carol Muller, în *Colecția Oamenii mari ai României* (în descrierea bibliografică a fost păstrată ortografia epocii).

Primele volume de autor ale Iuliei Hasdeu au fost editate după trecerea sa în neființă. La Biblioteca Centrală cea mai veche operă a scriitoarei române de expresie franceză este o ediție de *Postume* în 3 volume: primul volum a fost editat la Paris în 1889 (*Oeuvres posthumes. Vol. 1: Bourgeons d'Avril*. Paris: Librairie Hachette & C-ie; Bucharest: Librairie Socec & C-ie, 1889. 237 p.); cu un an mai târziu, în 1890, tot la Paris, au fost editate încă două volume.

În cadrul rețelei BM „B.P. Hasdeu” aceste rarități bibliografice Biblioteca Centrală le deține în exclusivitate.

Colecția Hasdeologie dispune de manuscrisele distinsului hasdeolog Nicolae Romanenco, care s-a consacrat cu toată dăruirea cercetării fenomenului Hasdeu, acestea fiind în așteptarea cercetătorilor, pentru a fi explorate.

O sursă importantă de informare reprezintă publicațiile periodice, deoarece ele au redat dintotdeauna cu prisosință atât viața socială, cât și cea culturală a societății. Astfel, utilizatorii Bibliotecii Centrale se pot documenta din prima sursă, având acces la revista *Viața românească*, anii de ediție: 1906-1914; 1920-1924; 1927-1930; 1936-1937.

În *Colecția Hasdeologie* a Bibliotecii Centrale se regăsesc cinci busturi în bronz, al căror autor este sculptorul Valentin Vârtosu, lucrări în care maestrul a reușit să reconstituie chipul fiecăruia dintre reprezentanții dinastiei. Busturile sunt expuse ocazional în cadrul activităților culturale, științifice sau al expozițiilor organizate de bibliotecă.

În holul bibliotecii poate fi văzută încă o sculptură care reprezintă chipul lui B.P. Hasdeu, autor Valentin Vârtosu. Putem afirma că această sculptură este și cartea de vizită a bibliotecii, deoarece zi de zi îi întâmpină pe vizitatorii noștri.

O altă direcție în activitatea Centrului Național de Hasdeologie, nu mai puțin importantă, a fost promovarea vieții și activității literare a membrilor dinastiei Hâjdău-Hasdeu. Astfel, în 1998 a fost lansat Programul științific *Pro Academia Hasdeu*, în cadrul căruia se desfășoară sistematic, pe parcursul a două decenii, diverse activități culturale și științifice: microsimepozioane, conferințe, mese rotunde, lansări de carte, în incinta bibliotecii și în alte instituții de cultură și învățământ.

Activitățile *Pro Academia Hasdeu* au fost dintotdeauna platforme de discuții aprinse între cercetători notorii, hasdeologi din Republica Moldova și România. În diverse perioade aici și-au ținut discursurile: Ionel Opreșan, Stancu Ilin, Cătălina Velculescu, Octavian Onea, Crina Decusară-Bocșan, Ion Nuță, Mihai Mitu, Pavel Bal-

muș, Vasile Malanețchi, Victor Cirimpei etc. Moderator permanent al acestor simpozioane a fost regretatul cercetător și istoric literar Pavel Balmuș, mereu pasionat și preocupat de universul hasdeian.

După o scurtă pauză, începând cu anul 2016, la Biblioteca Centrală s-a reluat tradiția de a organiza foruri științifice consacrate membrilor dinastiei Hâjdeu-Hasdeu. Astfel, în perioada 2016-2018 au fost organizate mai multe conferințe științifice, dedicate reprezentanților strălucitei dinastii: *B.P. Hasdeu în lumina unor noi cercetări istorice și filologice*; *Un neam de cărturari celebri – Familia Hasdeu* (2016); *Moștenirea operei hasdeiene din perspectiva actualității*; *B.P. Hasdeu – celebru savant și enciclopedist* (2017); *Prezențe hasdeiene în știința și cultura națională* (2018), al căror moderator a fost istoricul și arhivistul Alexandru V. Moraru, responsabil și de *Colecția Hasdeologie*, colecție valoroasă pe care a dezvoltat-o și a promovat-o.

Biblioteca Centrală a rămas fidelă tradițiilor stabilite acum 20 de ani și de fiecare dată venim cu îndemnul către publicul pasionat de lectură: să citim și să recitim opera lui B.P. Hasdeu și să ne simțim parte a universului hasdeian.

CONFERINȚELE HASDEU organizate de Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu” (2016-2023)

Conferința științifică
„B.P. Hasdeu în lumina unor noi cercetări istorice și filologice”
(26 februarie 2016)

1. Dr. Tudor CIOBANU, *Considerațiuni genealogice cu privire la o ramură a neamului Hasdeu în documentele de la începutul secolului XIX*
2. Vasile MALANEȚCHI, *Viața și activitatea lui B.P. Hasdeu în atenția cercetătoarei Eufrosinia Dvoicenco-Markova*
3. Dr. Liliana ROTARU, *Metoda de cercetare a istoriei în opera lui B.P. Hasdeu*
4. Octavian ONEA (România), *A propus, ori s'a opus, B.P. Hasdeu premierii „Teatrului” lui I.L. Caragiale?*
5. Dr. Teodor CANDU, *Contribuția lui B.P. Hasdeu la dezvoltarea arhivelor în Vechiul Regat*

Vasile Malanețchi, Octavian Onea, Vasile Șoimaru,
Alexandru V. Moraru, Tudor Ciobanu, Teodor Candu

Liliana Rotaru, Mariana Harjevschi, Octavian Onea, Lidia Kulikovski

Conferința științifică
„Un neam de cărturari celebri – familia Hasdeu”
 (21 octombrie 2016)

<https://www.youtube.com/watch?v=ua3Yk86UJWA>

Moderatori: dr. Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru

1. Vasile MALANEȚCHI, *Nicolae Romanenco și preocupările sale pentru studiul vieții, activității și operei dinastiei Hâjdău-Hasdeu*
2. Dr. hab. Dumitru CĂLDARE, *Interpretări privind specificul național în opera lui B.P. Hasdeu*
3. Alexei CREȚU, *Dimensiunea creștină a neamului Hasdeu*
4. Ivan PILCHIN, *Reprezentări ale naturii în opera lui B.P. Hasdeu*
5. Dr. Marius TĂRĂȚĂ, *Relațiile dintre familia Hasdeu și Adunarea Dvorenilor din Basarabia*
6. Dr. hab. Valentin CONSTANTINOV, *Noi informații cu privire la activitatea lui Tadeu Hâjdeu în primul deceniu după anexarea Basarabiei din 1812*
7. Vasile MALANEȚCHI, *Alexandru Hâjdău în oglinda istoriografiei literare sovietice*

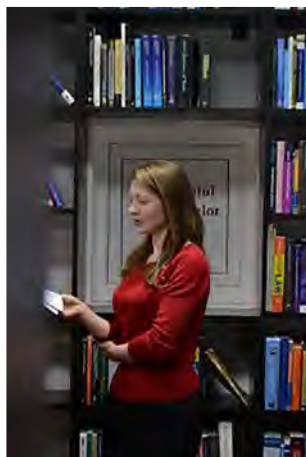

*Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru, Octavian Onea,
Dumitru Căldare, Ivan Pilchin, Alexei Crețu*

Conferința științifică
„Moștenirea operei hasdeiene din perspectiva actualității”
(23 februarie 2017)

1. Dr. hab. Valentin CONSTANTINOV, *Influența mediului intelectual în care s-a format B.P. Hasdeu*
2. Dr. Marius TĂRĂȚĂ, *Valențele cronicii moldo-ruse (moldo-slave) în abordarea lui B.P. Hasdeu*
3. Dr. Svetlana COANDĂ, *B.P. Hasdeu – promotor al marilor valori naționale și universale*
4. Cristina SAGHIN, *Valențe literare și estetice în opera lui B.P. Hasdeu*
5. Vasile MALANEȚCHI, *Correspondența cercetătorului științific N.N. Romanenco cu hasdeologii de peste Prut*

*Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru, Svetlana Coandă,
Marius Tărăță, Elena Șendrea, Cristina Saghin*

Conferința științifică
„B.P. Hasdeu – celebru savant și enciclopedist”
(20 octombrie 2017)

1. Dr. hab. Dumitru CĂLDARE, *B.P. Hasdeu – savant cu renume mondial*
2. Cristina SAGHIN, *Importanța studierii în școală a operei lui B.P. Hasdeu*
3. Iurie COLESNIC, *B.P. Hasdeu în publicistica interbelică din Basarabia*

Dumitru Căldare, Cristina Saghin, Alexandru V. Moraru, Iurie Colesnic

Conferința științifică
„Prezențe hasdeiene în știința și cultura națională”
 (26 februarie 2018)

Moderatori: dr. Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru

1. Lilia ȚÂMBALĂ, *Contribuția lui B.P. Hasdeu la dezvoltarea lingvisticii românești*
2. Dr. Tatiana BOTNARU, *B.P. Hasdeu – deschizător de drumuri în cercetarea mitologiei*
3. Dr. Oxana GHERMAN, *„Răzvan și Vidra”: formula romantică a dramatismului interior*
4. Irina NECHIT, *Prezența lui B.P. Hasdeu la inaugurarea Teatrului Național din Chișinău (6 octombrie 1921)*
5. Dr. Svetlana COANDĂ, *Pagini de gândire filozofică în opera lui B.P. Hasdeu*
6. Elena ȘENDREA, *Centrul de Hasdeologie: două decenii de activitate*

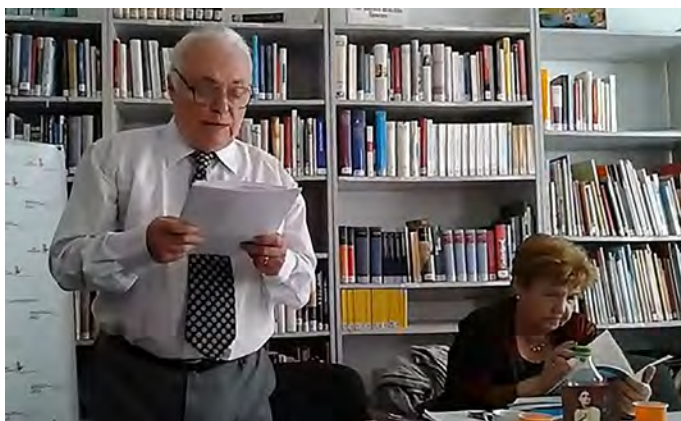
*Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru, Oxana Gherman, Svetlana Coandă,
Lilia Țâmbală, Irina Nechit, Valentin Constantinov*

Conferința științifică
„Recviem pentru Iulia Hasdeu/Camille Armand”
(18 octombrie 2018)

<https://www.youtube.com/watch?v=vJuqSFyWUw0&t=522s>

Moderatori: dr. Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru

1. Dr. Oxana GHERMAN, *Stări dezolante în poezia Iuliei Hasdeu*
2. Octavian ONEA, *Poeziile românești ale Iuliei Hasdeu*
3. Dr. Crina DECUSARĂ-BOCȘAN, *Un destin nestins: Iulia Hasdeu*
4. Vasile MALANEȚCHI, *Moștenirea literară a Iuliei Hasdeu în atenția cercetătorilor din Republica Moldova*

*Octavian Onea, Crina Decusară-Bocșan, Mariana Harjevschi,
Oxana Gherman, Vasile Malanețchi, Alexandru V. Moraru*

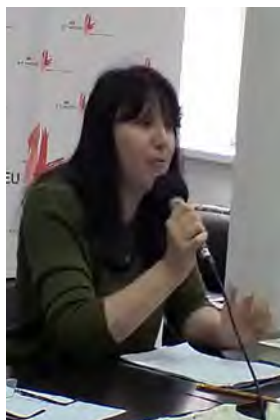
Conferința științifică
„B.P. Hasdeu – folclorist și lingvist de excepție”
(26 februarie 2019)

<https://www.youtube.com/watch?v=J20U4rsGwHY> ;
<https://www.youtube.com/watch?v=J20U4rsGwHY>

Moderatori: dr. Mariana Harjevschi, Alexandru V. Moraru

1. Dr. Ludmila ȘIMANSCHI, *Proza lui B.P. Hasdeu: libertatea formei și originalitatea narativă*
2. Vasile MALANEȚCHI, *B.P. Hasdeu – folcloristul*
3. Dr. hab. Valentin CONSTANTINOV, *Importanța operei lui B.P. Hasdeu*

*Gheorghe Prini, Mariana
Harjevschi, Alexandru V.
Moraru, Maria Pilchin,
Vasile Malanețchi, Octavian
Onea, Valentin Constantinov,
Ludmila Șimanschi*

Conferința științifică
„Apogeul intelectual al dinastiei Hasdeu”
(25 octombrie 2019)

https://www.youtube.com/watch?v=TS9wH_l2VsY;
<https://www.youtube.com/watch?v=-LhwOHRDoWs;>
https://www.youtube.com/watch?v=qsG_9eWL0ao;
https://www.youtube.com/watch?v=Qecdga5f_Mo

Moderatori: Maria Pilchin, Alexandru V. Moraru

1. Dr. Adriana UNGUREANU, *Filosofia economică a enciclopedistului B.P. Hasdeu*
2. Dr. Maria BESCIU, *B.P. Hasdeu și Constantin Istrati, prieteni-medium*
3. Vasile MALANEȚCHI, *Informații necunoscute despre viața și opera Marelui Hasdeu*

*Maria Pilchin, Alexandru V. Moraru, Vasile Malanețchi,
Adriana Ungureanu, Maria Besciu*

Conferința
„B.P. Hasdeu în știință, cultură și cărți”
(13 martie 2020, anulată din cauza pandemiei)

Conferința științifică
„Bogdan Petriceicu Hasdeu – 185 ani de la naștere”
(24 februarie 2023)

1. Dr. Felician POP, *B.P. Hasdeu – Iulia Hasdeu – filiație și adorație*
2. Dr. Adriana UNGUREANU, *O statuie spirituală pentru B.P. Hasdeu, ca părinte al transdisciplinarității în România*
3. Dr. Adriana UNGUREANU, *B.P. Hasdeu – de 113 ani călător pe drumurile eternității*
4. Ala RADU, șefa Catedrei de limbă și literatură română, Liceul Teoretic „Iulia Hasdeu”

*Vasile Malanețchi, Ala Radu, Valentin Constantinov,
Adriana Ungureanu (online), Alexandru V. Moraru*

Conferința ignite
**„B.P. Hasdeu în receptarea scriitorilor și bibliotecarilor
 la 185 de ani de la naștere”**
 (26 februarie 2023)

Moderator: dr. Lidia Kulikovski

*Lidia Kulikovski și
 Mariana Harjevschi*

Alexandru Vakulovski

Cristina Dicusar

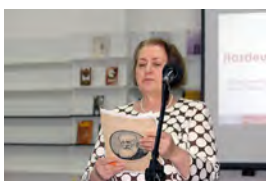
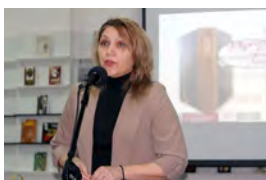
Dumitru Crudu

Elena Prus

Elena Șendrea

*Elena Taragan**Ivan Pilchin**Lidia Kulikovski**Maria Pilchin**Liliana Juc**Moni Stănilă**Nadejda Ivanov**Natalia Smirnov**Valentin Constantinov**Vasile Malanețchi**Veronica Cosovan**Victoria Fonari*

Colecția **Hasdeiana**

Colecțiile Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu”

● Colecția Antologii	● Colecția Dialoguri
● Colecția BiblioEseu	● Colecția Exegeze literare
● Colecția Bibliographica	● Colecția Hasdeiana
● Colecția Chișinăuiana	● Colecția Inedite
● Colecția de buzunar	● Colecția Professional